

LOOMING

EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

Toomas Liiv
T. S. Eliot
Juri Jakimainen
Jüri Talvet
Eeva Park
Wisława Szymborska
Asta Põldmäe
Hannes Varblane
Helga Nõu
Priit Uring
Bernhard Viiding
Tõnu Tannberg
Tiit Merenäkk
Jaak Valge
Oskar Kruus
Andres Ehin
Hasso Krull
Holger Kaints
ARVUSTUSED
RINGVAADE

Rõõmsaid

jõule

ja

õnnelikku

uut

aastat

kõigile

autoritele

ja

lugejatele!

LOOMING

EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

12
1996

ILMUB 1923. AASTAST

© „Looming“, 1996

ISSN 0134 — 4536

EINFÜHRUNG: TEKST JA MANÖÖVER

Tallinn kui tekst, kui manööver, kui võimalike tähenduste jada rajaneb täielikult Taanilinna fortifikatsioonilisel identiteedil. Aga ta ei jutusta ei seda ega sellest. See on teine teema. Sellesse on kontsentreeritud Revali suure-

jooneline suurtükistatus, militaristika, kõik olematud ja olemasolevad suurtükid, nende vaimsus, nende ballistilised võimalused, trajektoorid, nende mürsud, kõik püssid. Me ei näe neid. Ekskursantidena vaatame vaid läbi korstnate kööki-

desse kiikavat suurtükitorni Kiek in de Kök — kui elavat suurtükilugu, kui militaarse mõtlemise lapidaarset ekvivalenti. Sellest piisab. Tekst teeb oma töö. Tekst on inimlik, isegi liiga fortifikatoorne, selles on Tallinn kui manöövri-

te aeg, kui Lääne eelpost Idas, kui unistus Suur-Saksamaast. Oo! Tallinna torud Euroopa manöövrite saksamaalikkuses.

AMERICAN DREAM: THE INSTANT CHICAGO

Kusagil kaugel, vist Chicagos, on tänavad täis roosasid pükse. Katmas nii meeste kui naistegi jalgu, sääri, istumist. Volksavad vaid kireroosad püksid, kutsuvad poodidesse, kontoritesse, kloaaki — see on mood, trend, mis vallu-

tanud Chicago. Ometi pani kuulus narratiiv Twain ühele roosale püksile mustikmarja istumise alla. Pärast istumist on see püks nüüd plärakaga, märgistatud, eristatav. See ongi isikupära — istuda mustika otsa, panna mustikas toolile.

Ent maailmas on ikka veel nii rahutu, hõõgub viha, lõõmab raev, nälg närib. Kohatuna tundub niisuguses kontekstis üks isikupära, olgugi Chicagos. Peaksime hüüdma: we shall overcome. Peaksime sillad põletama, seltsimehed Genossen.

KÕRVARÕNGAS: DIE RELIQUIE

Olime kahekümne-aastased, ja „Kasekese“ restoranis. Möllasid meie ees pitsid alles pilgeni kilgendavast viinast. Illus oli olla, karbonaad lõhnas. Võtsid Sina siis ühe oma ümarkollastest kõrvarõngastest ja libistasid sulpsti! minu

viinapitsi. Oli september, Tartu 1967. Nägin ainult Sind, nägin Sina rumaluste saledat seelikut, ja õngitsesin kõrvarõnga viinast välja, torkasin vestitaskusse. Mälestuseks. Kurameerisime pärast seda kõrvarõnga-õhtut veel üle poole

aasta, siis jooksid Sa teise juurde. Jätsid mu maha. Olin sunnitud isegi psühhiaatri poole pöörduma (reaktiivne depressioon!). Nii väga armastasin Sind. Muuseas, see viinas leotatud kõrvarõngas on mul praegugi alles, ent tema vase-

karva rant kipub roostetama. Aga Sina? Kes ja kus oled Sina nüüd? Mitu kuldhammast Sul juba suus on? Kindlasti oled minetanud oma kunagise suure trumbi — isikupäraselt liibuva suudlemismaneeri. Oled ehk paksuks läinud? Jah, ei vist lä-

he Sinule, mu kunagine arm, enam kuidagi selga neitsipõlve rumaluste
saledad
seelikud.

NELI KVARTETTI

BURNT NORTON

τοῦ λόγου δ'έόντος ξυνοῦ ζώουσιν οἱ
πολλοὶ ὡς ἰδίᾳ ἔχοντες φρόνησιν.

I, lk. 77. Fr. 2

ὁδὸς ἄνω κατωμία καὶ ὄντη.

I, lk. 89. Fr. 2

Diels: Die Fragmente der Vorsokratiker.

(Herakleitos)

I

Aeg, mis on, ja aeg, mis on möödas,
on ehk mõlemad olemas tulevas ajas
ja tulev aeg selles, mis möödas.
Kui kogu aeg on koguaeg olemas,
siis on kogu aeg lunastamatu.
Mis võinuks olla, on abstraktsioon,
jäädes püsivaks võimalikkuseks
vaid mõttemõlgutuste maadel.
Mis võinuks olla ja mis on olnud
osutavad sama punkti, koguaeg olemasolevat.
Mälus kaigub sammude kaja
vahekäigus, mida me ei valinud,
ukse poole, mida eal ei avanud
roosiaeda. Nõnda mu sõnad
kajavad su meeles.

Kuid milleks
peab häirima tolmu roosilehtede liual,
seda mina ei tea.

Muidki kajasid
elutseb aias. Kas järgime neid?
Kähku, ütles lind, otsi neid, otsi,
kohe seal nurga taga. See esimene värav
meie esimesse maailma: kas me peame järgima

rästa petlikku kutset? Meie esimesse maailma.
Seal nad olid, väarikad, nähtamatud,
üle surnud lehtede liikumas kaalutuina,
sügispalavuses, läbi väreleva õhu,
ja lind hüüdis vastu
kuuldamatule muusikale pöösastiku peidus,
ja nähtamatuid pilke ristles, sest rooside ilme
oli kui lilledel, mida just vaadatakse.
Seal nad olid kui meie külalised, omaksvõetud ja omaksvõtvad.
Nii me liikusime, ja nemadki, selget mustrit moodustades,
piki tühja alleed pukspuude sõõri,
et heita pilk alla, kuivanud tiigile.
Kuiv tiik, kivikuiv põhi, pruunid servad,
ja see tiik oli täis päiksevalguse vett,
ja lootos kerkis üles, vaikselt, vaikselt,
pind sädeles südavalguse käes,
ja nemad seisis meie taga, peegeldudes tiigis.
Siis libises pilv üle, ja tiik oli tühi.
Minge, ütles lind, sest võrad olid täis lapsi,
naeru kinni hoidvaid, lehtede peidus, põnevil.
Minge, minge, minge, ütles lind, ei suuda
inimene taluda liig palju tegelikkust.
Aeg mis on möödas ja tulev aeg
mis võinuks olla ja mis on olnud
osutavad sama punkti, kogu aeg olemasolevat.

II

Küüslaugus ja korundides
saab hukka mutta vajund telg.
Üks laul käib soontes, sundides
et juurdund valud väheneks
et lõppend sõjad laheneks.
Vere ja lümfi ringlev tants
seesama on kui tähtedel
neil millest särab taevaselg
mahl tõuseb puusse suvedel
ja meie kõrgemale veel
kus valguses ja haljuses
alt kuuleme kuis kiljudes
koer kultu soo peal jälitab
see kordub aastais, tundides
kuid tähering kõik selitab.

Pöörduva maailma vaikuspunktis. Ei liha, ei lihatus;
 ei siit ega sinna poole; vaikuspunktis, seal on tants,
 kuid ei seisu, ei liikumist. Ja ärge seda kinnispunktiks hüüdke,
 kuhu kogutud kõik möödunu ja tulev. Ei liikumist siit ega sinna,
 ei tõusu, ei langemist. Kui ei oleks seda punkti, vaikuspunkti,
 siis ei oleks tantsu, ja ainus, mis on, on tants.
 Ma saan öelda vaid: *seal* me oleme olnud, kuid ei saa öelda, kus.
 Ega saa öelda, kui kaua, sest see paneks ta paigale ajas.
 Sisemine vabadus sihikindlast ihast,
 pääsmine teost ja kannatusest, pääsmine sisemisest
 ja välisest sundusest, siiski ümbritsetud
 meelemõistuslikkuse armust, valgest seisvast ja liikuvast valgusest,
Erhebung, kuid liikumatu, keskendumine,
 kuid kõikehõlmav, mõlemad, uus maailm
 ja vana, selgelt nähtud ja aru saadud
 tema osalise ekstaasi täitumuses
 ja osalise hirmu hajudes.
 Siiski möödunu ja tuleva ühtetaotud
 ja muutuva keha nõrkusse kootud kett
 on kaitseks inimsoole taeva ja hukatuse
 eest, mida liha ei taluks.

Aeg, mis on möödas, ja tulev aeg
 ei luba meile kuigi palju teadvust.
 Olla teadvusel tähendab olla ajast väljas,
 kuid vaid ajas võib see hetk roosiaias,
 hetk seal lehtlas, mida trummeldas vihm,
 hetk tolle kiriku tuuletõmbuses, kui suits vajus alla,
 tulla meelde, segi möödunu ja tulev.
 Ainult ajaga saab ajast võitu.

III

Siia koondub rahulolematu
 aeg enne ja aeg pärast
 tuhmis valguses: ei päevavalgust
 mis rüütaks vormi kirka rahuga
 ja varju muudaks üürikeseks iluks
 aeglates ringluses mis on kui püsivus,
 ei pimedust mis hinge puhastaks
 ammendaks meeled ilmaolemisse
 ja päästaks kiindumuse ajalikkusest.
 Ei täidetust, ei tühjust. Ainult üks vilgahtus
 üle kurnatud, ärakantud nägude,

mis hälbest hälbe läbi hällbivad
täis tujukujutlusi, tühjad tähendusest
ülespuhutud, keskendusetu ükskõiksus
inimesed ja paberitükid külma tuule
keerutada, mis puhub enne ja pärast aega
tuul ebaterveisse kopsudesse, neist välja
aeg enne ja aeg pärast.
Haiglaste hingede rõhitus
kuhtunud õhku, oimetu pärapaat
triivimas tuules mis pühib üle Londoni sombuste küngaste,
Hampsteadi ja Clerkenwelli, Campdeni ja Putney,
Highgate'i, Primrose'i ja Ludgate'i. Ei, siin küll mitte,
siin küll ei ole pimedust, selles säutsuvas maailmas.

Lasku allapoole, lasku ainult
lõppematu üksilduse maailma,
maailma, mis pole maailm, vaid see, mis ei ole maailm,
sisepimedus, pärispuudus
ja ilmaolemine kõigest varast,
meelteilma kuivaks kurnamine,
kujutlusteilma kustutamine,
vaimuilma tühjaks tegemine;
see on üks tee, ja teine
on seesama, mitte liikumises
vaid liikumisest hoidumises, samas kui maailm liigub
himukalt oma möödud ja tuleva aja
metalsetel teedel.

IV

Aeg ja kellahelin päeva matnud,
must pilv päikse enne loojumist ju katnud.
Päevalill kas veel me poole pöördub, elulõng
kord veel olla võib me ihu vastu sattund?
Jahe hõng
jugapuust: kas meid ta sõrmed külmad
otsivad? Jäälinnu tiib ju saatnud
viipe valgusele, valged kumbki;
vaikus käes, ja samas kestvat valgust silmad
keset pöörduva maailma vaikuspunkti.

V

Sõnad liiguvad, muusika liigub
 ainult ajas; kuid see, mis on ainult elav,
 saab ainult surra. Sõnad, kui kõne on läbi,
 jõuavad vaikuseni. Ainult kuju ja mustri läbi
 saavad sõnad või muusika vaikimisrahuni küündida,
 otsekui hiina vaas
 üha liigub oma vaikimise rahus.
 Mitte viiuli vaikimine, kui noot veel kestab,
 mitte ainult see, vaid üheaegsus,
 või ütleme nii, et lõpp eelneb algusele
 ja lõpp ja algus on alati olemas olnud,
 enne algust ja pärast lõppu.
 Ja kõik on alati praegu. Sõnad on pingul,
 mõranevad, murduvadki koorma all,
 surve all, libastuvad, väaratavad, hävivad,
 pehkiivad ebatäpsusest, ei püsi paigal,
 ei püsi rahus. Kriiskavad hääled,
 hurjutamine, pilked või paljas loba
 ründavad neid üha. Kõrbesse tõmbunud Sõnale
 tungivad järjest kallale kiusatuse hääled,
 kalmul tantsiva varju kisendamine,
 lohutu kimääri hädahüüd.

Mustri iga punkt on liikumine
 nagu kümne trepiastme kujundis.
 Ihagi on ise liikumine,
 iseendast mitte ihatav;
 armastus on liikumatus ise,
 liikumisele vaid põhjuseks ja eesmärgiks,
 ajatu ja ihadeta kõikjal
 peale aja vaatevälja, piiridesse püütult
 olematuse ja olemise vahel.
 Äkitselt päikse valgusvihus
 tolmukübemete üha liikudes
 puhkeb lehestiku peidus hoitud
 laste naer:
 kähku nüüd, siin, praegu, koguaeg —
 naeruväärt see aher ja kurb aeg,
 mis ringutab enne ja pärast.

EAST COKER

I

Mu alguses on mu lõpp. Järjestikku
kerkib ja langeb maju, laguneb, laiendatakse,
paigutatakse ümber, lammutatakse, või on nende kohal
lage väli või vabrik või kõrvaltee.
Vanad kivid uude ehitusse, vanad palgid uude tulle,
vanad tuled tuhaks ja tuhk maaks,
kus on juba liha, nahka, karvu ja väljaheiteid,
inimeste ja loomade luid, viljakõrsi ja lehti.
Majad elavad ja surevad: on aeg ehitada
ja aeg elada, aeg sigitada
ja aeg tuulel lõhkuda logisevad ruudud
ja raputada vooderdist, kus sibavad põldhiired,
ja raputada räbaldund seinavaipa, millesse kootud tumm juhtsalm.

Mu alguses on mu lõpp. Praegu langeb valgus
üle lageda välja, jättes sügavaks sõidetud tee,
mis okste kui luukide varjus, õhtupooliku pimedusse,
kus nõjatud vastu nõlva, et vankrit mööda lasta,
ja kõrvalekaldumatult
viib külasse see tee, elektrilisest kirest
lummatult. Hall kivi soojas põuavines
ei murra lämbet valgust, vaid neelab endasse.
Tühjas vaikuses jorjenid magamas.
Kohe hüüatab varane öökull.

Sellel lagedal väljal,
kui sa ei tule liig ligi, kui sa ei tule liig ligi,
võid kuulda muusikat suvisel südaööl,
nõrka vilet ja väikest trummi,
ja näha tantsijaid ümber lõkke —
Mehs ninck Nayne üx-üche kahs
Tantzus, ses tächendus-küllases Abbi-Ellos,
kumb on üx währt ninck wäggew Sakrament.
Kax ninck kax ses tarwilises Kohs-Töhs,
hoydemas üx-üchte kinni Käest echk Kassi-Warrest,
kumb on se Üx-Mehle Tunnis-Tächt. Üha ümber tule,
hüpates läbi leekide või võttes sõõridesse,
rustikaalselt pühalik või rustikaalses naerus,
tõstes raskeid jalgu kohmakates kingades,

muldjalgu, savijalgu tõstes talumehemõnus,
 nende mõnus, kes ise mullas juba ammu
 viljateri toitmas. Pidades sammude,
 rütmi hoides oma tantsimises,
 nagu ka elamises läbi selle järkude
 läbi aastaegade ja tähekoegade aja
 läbi lüpsiaegade ja viljalõikuste aja
 mehe ja naise ühteheitmise aja
 ning loomade oma. Jalgade tõus ja langus.
 Söömine ja joomine. Sõnnik ja surm.

Koitma hakkab, ja jälle seab end üks päev
 palavuseks ja vaikuseks. Eemal merel koidutuul
 liugleb ja kibrutab vett. Ma olen siin
 või seal, või kuskil mujal. Oma alguses.

II

Mida see hiline november
 teeb kevadkeeristuultega
 ja suvekuuma viljadega
 ja lilledega jalge all
 ja halli taevapalge all
 tokkroosidega punastega
 mis langevad, kalk lumi näol?
 Tähtede pöörlemise kõmin —
 triumfikaarikute kõu,
 maailmaruumi lahingjõu
 lahkargnemised, Skorpion
 peab sõda Päikse vastu, kuni
 see langeb, tema kannul Kuu,
 komeete nõrgub, leoniidid
 jahivad taevalagendikke
 ja maid mis paisat pöörisesse
 mis lõpuks viib kõik leekidesse
 misjärel taas jää tõuseb jõusse.

See oli üks viis seda sõnastada — mitte eriti rahuldav:
 perifrastiline luulevisand kulunud maneeris,
 mis ei aita välja talumatust maadlusest
 sõnade ja tähendustega. Luulest ei ole asja.
 See polnud see (kui uuesti alata), mida loodeti.
 Mis väärtus pidi olema sel kauaoodatud,

sel ammuloodeatud rahul, sügiskirkusel
ja vana ea tarkusel? Kas nad petsid meid
või petsid iseennast, need vagurahäälsed vanurid,
pärandades meile vaid petukviitungeid?
Meelerahu vaid meelega valitud nõdrameelsus,
tarkus vaid surnud saladuste teadmine,
tarbetu pimeduses, millesse nad piilusid
või millest silmad ära pöörasid. Meile näib nõnda,
et parimal juhul on mingi piiratud väärtus
teadmisel, mis saadud kogemusest.
Teadmine sunnib peale mustri, mis moonutab,
sest tegelik muster on igal hetkel uus
ja iga hetk on uus ja jalustrabav
hinnang kõigele, mis oleme olnud. Ainult läbinähtud
pettuste varal avanevad me silmad.
Poole, ei, mitte ainult poole tee peal,
vaid kogu tee, pimedas metsas, tihnikus,
laugaste servil, kindla jalgealuseta,
koletistest ja virvatuledest sisse piiratult,
äranõiuutuks saamise ohus. Ärge rääkige mulle
vanade meeste tarkusest, vaid nende rumalusest pigem,
nende hirmu- ja hullusehirmust, kartusest ohvriks langeda,
kuuluda kellelegi teisele, või teistele, või Jumalale.
Ainus tarkus, mille saavutamisele võime loota,
on alandlikkuse tarkus: alandlikkus on lõputu.

Kõik majad viimseni on merre vajunud.

Kõik tantsijad viimseni mäekupli alla.

III

Oo pimedus pimedus pimedus. Kõik nad lähevad pimedusse,
tühjused tähtede vahel, tühjused tühjusesse,
väepealikud, pankurid, kuulsad kirjamehed,
heldekäelised kunstide toetajad, rüügimehed ja valitsejad,
tublid teenistujad, mitme komisjoni esimees,
tööstusaristokraadid ja väikehankurid, kõik lähevad pimedusse,
ja pime on Päike ja Kuu ja Gotha Aastaraamat
ja Börsiteataja ja Direktorite Register,
ja asjade mõte on jäätunud, tegude tõukejõud hääbunud.
Ja me läheme kõik koos nendega, vaiksele matusele,
eikellegi matusele, sest pole kedagi matta.

Ma ütlesin oma hingele, ole tasa, las pimedus tuleb su peale,
 see on Jumala pimedus. Otsekui teatris,
 valgused kustutatakse, et vahetada lavapilt
 kulisside õõnsal kõminal, kui pimedus pimedas liigub,
 ja me teame, et mäed ja puud, see kauge panorama
 ja suurejooneline fassaad veeretatakse ära —
 või otsekui see, kui allmaarong jääb tunnelis liiga kauaks seisma
 jaamade vahel, ja rääkimine paisub ja hääbub aeglaselt vaikusse
 ja igast näost on näha, kuidas vaimutühjus süveneb,
 jättes alles vaid kasvava hirmu, et millestki pole mõelda;
 või kui eetrinarkoosis su vaim on teadlik, kuid teadlik eimillestki —
 ma ütlesin oma hingele, ole tasa ja oota lootuseta,
 sest loota oleks loota valet asja; oota armastuseta,
 sest armastaksid valet asja; on veel usk,
 kuid usk ja armastus ja lootus — kõik nad on ootamises.
 Oota ühegi mõtteta, sest sa pole mõtteks valmis:
 nii saab pimedusest valgus, ja liikumatusest tants.
 Voolavate vete sosin, ja talvine välk.
 Nähtamatu nõmm-liivatee, metsmaasikad,
 naer aias, joovastuse kaja,
 ei hälbivad, vaid nõudlikud, näidates sünni ja surma
 suurte heitluste poole.

Te ütlete, et ma kordan,
 mida olen juba öelnud. Ma ütlen seda veelgi.
 Ütlen ma seda veelgi? Et päralt jõuda,
 et jõuda sinna, kus oled, et pääseda sealt, kus sa pole,
 pead käima teed, kus pole joovastust.
 Et jõuda millenigi, mida sa ei tea,
 pead käima teed, mis on teadmatus tee.
 Et saada midagi, millest oled ilma,
 pead käima kõigest ilmajäämise teed.
 Et jõuda millenigi, mis sa ei ole,
 pead läbi käima olematus tee.
 Ja mida sa ei tea, on ainus, mida sa tead,
 ja mida sul ei ole, see sul on,
 ja kohas, kus sa oled, sa ei ole.

IV

Haavatud arsti virk skalpell
me haiget kudet käsitlemas,
mis hoomab, veritsev ja hell,
lõikavat kaastunnet, mis temas
me palavikupilti käsitlemas.

Me ainus tervis on see haigus
ja põrmustuvat põetajat
kuulama peame kõigis paigus,
et meeles püsiks pärispatt,
sest paranemine tooks halvemat.

Kõik maa on meie laatsaret
ruineerund miljonäri toega,
kus võib nii hästi minna, et
meid Isa suretab kui poega
ja ettehooldel hoiab iga moega.

Palavik tõusnud meeli petma
ja külmast krampub jalapeks.
Et soeneksin, on tarvis, et ma
puhastustules väriseks,
mil leek on roosideks, suits okasteks.

Meid joodab ristiveri, teame,
veritsev ihu on me toit,
ehk iseend küll kindlaks peame,
kui oleks oma jõuga koos ja püsti hoit —
kuid aimame ka, mis on Suure Reede loit.

V

Siin ma siis olen, poolel teel, kakskümmend aastat seljataga —
kakskümmend suuresti raisatud aastat, *l'entre deux guerres* aastat —
püüdes õppida sõnu kasutama, ja iga katse
on täiesti uus algus ja uutmoodi nurjumine,
sest õppinult oskad sa seada sõnu, ütlemaks midagi sellist,
mida sul enam ei ole öelda, või viisil, kuidas
sa enam seda ei ütleks. Ja nii on iga algatus
uueks alguseks, rünnakuks sõnastamatule
armetu varustusega, mis laguneb üha enam

tundmusevägede, emotsioonide allumatute salkade
korrastamatus meeskonnaruumis. Ja mida saaks vallutada
jõu jaalandlikkuse varal, selle on juba avastanud
ükskord, kaks või enamgi korda mehed, kellega samaväärt olla
pole lootust — kuigi jutt ei ole võistlusest,
vaid võitlusest, et tagasi võita see, mis kord kaotatud
ja leitud ja kaotatud jälle ja jälle, ja tingimused
ei näi just soodsad. Kuid võitu ja kaotust ehk polegi.
Vaid püüdlus kuulub meile. Muu pole meie mure.

Kodu on see, kust sa algad. Kui saame vanemaks,
muutub kummalisemaks maailm, keerukamaks muster
surnuist ja elavaist. Ei enam üksikhetki
pingsaid, eraldatuid eel- ja järelloost,
vaid terve eluaeg, mis hõõgub igal hetkel,
ja mitte ainult ühe inimelu aeg,
vaid ka vanade kivide, mille kirju ei suudeta lugeda.
Üks aeg on õhtuks tähevalgel,
üks aeg õhtuks lambivalgel
(õhtuks pildialbumiga).
Armastus on kõige rohkem tema ise,
kui siin ja praegu tähenduse kaotavad.
Vanas eas võetagu ette uurimisretked
sinna, tänna, kuhu, pole tähtsust.
Peame püsima rahus paigal ja ometi liikumises
uue pingevälja poole,
püüdes suuremat ühendust, sügavamad osadust
läbi pimedade külmuse ja lageda lohutamatus,
lainekarjete, tuulekarjete, ääreta
tormilinnu- ja delfiinivete. Mu lõpus on mu algus.

Inglise keelest tõlkinud PAUL-EERIK RUMMO

Kui T. S. Elioti „J. Alfred Prufrocki armulaulu“ (vt.: „Looming“ 1996, nr. 1) võtta kui katset resigneerunult, juba ette taandudes, leppida asjade allakäimisega ja „Ahermaad“ (vt.: „Looming“ 1992, nr. 12) kui kriisi äratundmisest, et ei õnnestu ei see leppimine ega olukorra muutminegi, siis 30-ndate lõpus alustatud ja sõja-aastail lõpuleviidud „Neli kvartetti“ tähistavad teatavat väljapääsu kriisist, mingi päris usutava elulise rahu ja intiimselt läbituntud ülevuse saavutamist. Rohketest vaatepunktidest nähtuna, paljudes variatsioonides läbimängituna esitatakse siin aja ja ajatuse, lõpliku ja lõputu vahekordi, püüdes ikka ja jälle tabada nende ristumispunkti ja –hetke, milles ja millest sünnib kõik inimesele kättesaadav. Muusikaline vorm, kvartetist kvartetti samasuguse

viieosalise põhiskeemina korduv, võimaldab mahutada ühtsesse raamistikku nii suuri allegoorilisi panoraame, leebet lüürikat, kaasaja kroonikat, müstilisi visioone, religiooside hümne, meditatsioone kui ka abstraktseid traktaate, põimides kõik need mõnede juhtmotiivide varal orgaaniliseks tervikuks.

Iga kvarteti pealkirjaks on kohanimi. Burnt Norton on mõis Gloucestershire'is, mida luuletaja eraelulistel ajedel külastas suviti 1934—1938 ning mille poolmetsistunud aia kirjeldusest hakkab hargnema teostunud ja teostumata võimalikkuste võrdsuse motiiv — üks määravamaid „Kvartettides“. Muide tulenevat mõisa nimi sellest, et ta on ehitatud mahapõlenu asemele (*burnt* — põlenud) — asjaolu, mille tähendust oma luuleteose seisukohast on Eliot ise küll eitanud, aga mis siiski ilmekalt sobib selle konteksti. East Coker omakorda on küla Somersetshire'is, kust XVII sajandi lõpul võttis suuna Uude Maailma kalvinist Andrew Eliot. Tema rohkem kui kakssada aastat hiljem Inglismaale — ja anglokatoliiklusse — tagasipöördunud järeletulija sooritas niisiis otse vastupidise valiku, justkui mingeid lahtisi otsi jälle kokku sõlmides (kuigi — ja ka see on üks „Kvartettide“ kandvaid motiive — midagi ei saa tagasi võtta). Kui „East Coker“ 1940. aastal esmakordselt ilmus, tajutigi seda, nagu kirjutab Peter Ackroyd oma Elioti-monograafias, kui ajaloopeidvuse kinnitust „ajal, mil see oli eriti ohus“. Allusiooni-rikkaid pealkirju kannavad ka järgmised kaks kvartetti — „The Dry Salvages“ ja „Little Gidding“, mille tõlked ilmuvad ajakirja järgmises numbris.

„Burnt Nortoni“ — ning võib vist öelda, et ühtlasi terve kvartettide neliku — motod on Herakleitoselt. „Kuid ehkki maailma valitseb Logos, elavad kõik ometi nii, nagu oleks neil omaenda tarkus,“ öeldakse ühes, ja teises: „Tee üles ja tee alla on üks ja seesama.“ — Arhailise moega löik „East Cokeri“ esimeses osas on väidetavasti tsitaat autori veel ühe esiisa — XVI sajandil elanud sir Thomas Elyoti — renessansimeelsest pedagoogika- ja poliitika-alasest teosest. — „East Cokeri“ kolmandas osas, kus loetletakse, mis kõik on pime, tuleb Päikse all mõista eeskätt ajalehte „The Sun“, mille nimi siin on esitatud tõlgituna, sest järgmisena nimetatakse Kuud.

„Need katked olen kuhjand oma varemte toeks,“ ütleb luuletaja ühes „Ahermaa“ enimsiteeritud värsis oma tsitaadi- ja vihjerohkuse põhjenduseks. „Nelja kvarteti“ puhul, mis pole kindlasti mitte vähem „õpetatud luule“, ei ole tihedaks viitamiseks ja kommenteerimiseks nii suurt tarvidust: traditsioon on sulandunud uude teksti ja muutunud sellest eristamatuks. Siin on Eliot oma praktikas jõudnud selleni, mille ta kui nõude, ideaali ja hindamiskriteeriumi sõnastas juba pikki aastaid varem (1917) kirjutatud programmilises essees „Traditsioon ja individuaalne talent“ (vt.: T. S. Eliot, Valik esseid. Koostanud Jaak Rähesoo. „Loomingu Raamatukogu“ 1973, nr. 20/21). Sõnum ja selle väljendus „osutavad sama punkti, alati olemasolevat“.

P.-E. R.

*Tarkade süda on leinakojas...
Koguja, 7, 4.*

Kogukas kiilhabemega mees — niisugune habe on sageli tursketel intelligentsetel meestel — seisis trammivaguni tagumisel platvormil. Ta seisis nagu tüürimees, pilk heatahtlik ja jultunud, ning käes oli tal avatud likööripudel. Tramm kõigutas ja loksutas teda, kord kaldus ta viltu Gostinõi Dvori, selle vitriinide ja käikude poole... siis jälle lollakate suvorovlaste kooli poole — nende käsutuses oli liiga suurejooneline palee sepisaia taga... kord Gorohhovaja tänava poole, mille perspektiiv ahenes Admiraliteedi torniteravikuks... siis leivapoe ja apteegi poole, mille silti ehtisid romantilised pikajuukselised piigad ja mis olid kinnitatud tavatult tavalise maja külge — niisugused juugendstiilis majad olid iseloomulikud kahekümnenda sajandi alguse Peterburile — või vajus kaldu „Kiirfoto“, „Galanteriikaupade“, „Liha“ ja „Piima“ poole...

Mina olin just keernud tülli sõber Mišaga ja temast lahku läinud. Alguses me olime nagu alati kohtumise üle rõõmsad, võtsime paarsada grammi lahtist veini kõigile literaatidele tuntud kohas Pesteli tänava ja Liteinõi prospekti nurgal, mitte kaugel Kirjanike Liidust (Miša oli selle liige) ja päris ajakirja „Zvezda“ lähedal, toimetus (ka seal me käime vahetevahel) on kohe samas kõrval, Mohhovaja tänaval... Siis läksime Raamatumajja minu raamatuid pakkuma. „Ilukirjanduse osakonnas töötab Sofja Konstantinovna,“ ütles Miša, „ta võib sinu raamatud võtta komisjonimüügile...“ Aga nagu ma nägin seda daami — enesekindlusest ja ambitsioonikusest pakatavat raamatuleti valitsejannat, kes teab juba ette, mida ja kuidas pakkuda ja kes on kui palju väärt ning mida kuhu panna, ja kes võib, aga ei tarvitse võtta raamatut müügile (kui lipitseda ja pista šokolaaditahvel talle hambusse, siis võtab küll) — näinud tema poolt tekitatud segadust ja kujutlenud, kuidas ma temaga juttu alustan... siis hakkas mul kohutavalt paha, ma tundsin külmavärinaid ja silme eest läks mustaks, ma palusin Mišat, et lähme ära, kuid enne seda pomisesin enda ette üpris valjusti midagi daami raamatulasu kohta (oleksin justkui nimetanud vinegretti, assortiid, pizzat, segaputru, täidetud kala), mis daamile üldsegi ei meeldinud, ta tegi põlgliku grimassi ja heitis mulle hävitava pilgu.

„Miša, palun lähme siit ära... Milleks lolli mängida, parem lähme joome veel klaasi veini.“

„Pea suu kinni ja ära lärma,“ ütles Miša, „niimoodi asju ei aeta. Astume talle veel kord ligi ja sa katsu tema vastu viisakas olla...“

„Käigu nad kõik perse! Mina ei hakka kedagi kummardama!“

„Mina küll kummardan nende ees. Kas sa arvad, et see mulle nii kangesti meeldib? Aga kuidas teistmoodi asju ajada? Kuidas?“

„Mitte kuidagi!“

„Kui nii, kulla mees,“ vihastas Miša, „siis ei müü sa iialgi mitte midagi maha!“

„Miša, kui sa niimoodi mõtled, siis mine õige kah persse!“

„Mina ise!“ ütles tema ja läks alla esimesele korrusele...

Ma kolasin veel mööda kaupluse osakondi ringi, siis otsisin Mišat, aga ta oli kuhugi kadunud.

Aga mehest, kes seisis trammi tagumisel platvormil, pudel käes, hõngus vabaduse tunnet. Ta kõikus küljelt küljele, kuid püsis jalul nagu tõeline mere-mehe. Ilmselt olnuks nauding täielik, kui leidunuks vestluskaaslane, ja ta pöördus teiste sõitjate poole, kuid kuidagi loiuult, otseselt kedagi kõnetamata, nii et jäi mulje, et ta rääkis rohkem iseendaga... Miskipärast lausus ta äkitselt minule:

„Likööri tahad?... Ei taha?... Tühja kah. Küllap pead mind joodikuks?“

„Mis te nüüd... Ma arvan koguni, et te olete loominguline inimene.“

„Õigesti arvad,“ vastas ta, „ma olen režissöör. Kas me oleme kuskil kohtunud? Sa tuletad kedagi meelde... Kas oled kah kuidagi filmindusega seotud?“

Ma muigasin:

„Ei, ma ei ole filmindusega seotud, kuigi üht-teist on mõttes olnud. Olen osalenud jaapanlaste massistseenides ja siin-seal veel... Ma lihtsalt kirjutan igasuguseid lugusid.“

„Ma lähen maha Sennaja nurgal,“ ütles tema, „lähme koos maha, mis?...“

„Nii et sinu nimi on Juri? Mina olen Viktor. Võta üks suutäis... Joo! Proovi, väga hea soome liköör. See on kingitus,“ rääkis ta väljaku nurgal, seistes mingitel astmetel. „Kas tead, ma olen tõesti režissöör, aga praegu pole mul tööd, aeg on niisugune, saad isegi aru... Kaupleme viinaga, putkadesse tassitakse igasugust rämpsust kokku. Nüüd tulid veel ka liköörid välja. Laostumine, võlad. Näe, vaata, sain asja ees, teist takka vastu vahtimist...“

„Pole eriti märgata.“

„Kus sa sellega! Ma olen ju kõva mees. Katsu biitsepsit. Katsu-katsu!... Tunned?! Aga et viisakam välja näha, siis panen prillid ette. Mul peavad siin kuskil olema ägedad päikesepillid.“ Ta soris oma kotis. „Kas tead, mul on stsenaariumi parandamiseks vaja oskuslikku kätt. Näe, vaata, mulle kingiti koguni maikasad! Tahad, annan nad sulle? Aga äkki paneme mõlemad maikad selga?... Võta riidest lahti, ära häbene midagi... Kuule, ega sa mind ei peta? Sul pole ju ristigi kaelas...“

„Tead, Viktor, risti võib ka südames kanda.“

„See on banaalne, kuid ma usun sind, vana, ära ainult arva, et mul enne sind pole mitte kui midagi olnud... Nii et sina õpid siis Piiteris jaapani keelt? Ja sinu naine on, tähendab, jaapanlanna? Sa nagu varjad midagi... Naine on seal ja sina siin? Mispärast siis nii? Kas te läksite tülli või?... Noh, kui sa ei taha, siis

ära räägi... Nii et hakkame koos töötama... ja asume selle kallale, mis on reaalne, mis meile kohe suurt tulu toob, kas tead, vana, elu laseb tuhatnelja, mõelda meil aega ei ole... See on minu enda kirjutatud stsenaarium ja selle nimi on „Aasia amatsoonid“. Õigupoolest on selle järgi juba filmitudki, kogu materjal on stuudio arhiivis. Seal on pool filmi, aga võib-olla rohkem. Lõpetamiseks pole raha. Võttes käisid Turkmeenias ja Usbekistanis ning äkki selgus, et need on hoopis teised riigid. Kas sa Kesk-Aasias oled olnud?... Said seal tuttavaks oma naisega, Samarkandis? Tubli, ma näen, et sa oled palju ringi sõitnud... Nüüd ma aga arvan, esiteks, et stsenaariumi on võimalik paremaks teha ja et seda tuleb teha, ning, teiseks, et selle järgi võib kirjutada raamatu, mille me kahekesi koos suure eduga maha müüme. Sina oled kirjanik — lase siis käia. Tõsi, ma pole ühtegi sinu lugu lugenud, aga mis sa ise arvad, kas sul on keelega kõik korras?... Mis, sul on koguni üht-teist kaasas?... See on sinu kirjutatud? — „Tõusva õlle saared“... Tänapäev loen läbi. Nii et „jaksi“? Sa oled Kesk-Aasias olnud ja tead, kuidas usbekid ütlevad.“

„Jaksi!“ ütlesin mina. Me lõime käed kokku.

„Ühesõnaga, peame hakkama tegutsema. Lähme minu poole, ma elan siit kümne minuti tee kaugusel, Fontankal. Ma annan sulle oma stsenaariumi, selle süžee on võetud igivanadest aegadest, piiblisündmuste päevilt, ühesõnaga, saad isegi aru, et asi on tõsine. Me teenime selle pealt mitu miljonit. Mitte rubla, vaid kõva valuutat! Sa saad rikkaks nagu Kroisos, mis Jaapanist ja massistseenidest sa siin räägid? Sa ei sõida sinna mitte massistseenide võtetele, kellegi filmis kaasa tegema — sa sõidad sinna puhkama!... Näed, seesama maja! Numbrit näed? Jäta meelde...“

Tema maja kangialuses — nii nagu ka minu maja ja peaaegu kõigi teiste kesklinna majade kangialustes — ei olnud prügិតünne. Teatud kellaajal venisid kohale autod ja nende juurde pudenes ustest välja kirev rida piiterlasi, igauks riides kuidas juhtub — kõik tulid prahti ära tooma. Kes hiljaks jäi või asjast ei hoolinud, see pani oma solgi siiasamasse maha. Viktor lõi jalaga konservipurki.

„Jälle on toidujäätmed igal pool laiali! Kas on koerad tuhninud või geoloogid...“

„Siin majas elas kunagi Jermolov. Muidugi mõista oli tal omaette elamine, mitte ühiskorter. Sa ju tead, oli niisugune kindral, Kaukaasia alistaja? Õige: „...ja Bonaparte'iga peetud sõja kangelane“... See maja on küll oma kakssada aastat vana. Toad on nii kõrge laega, sõber, et kas või lenda, ja vaata, missugune suur siseõu...“

„Romka!“ hüüdis ta poissi, kes sagis koos teiste omasugustega pisut eemal, mängides jalgpalli. Poiss jooksis kiiresti ja rõõmuga nende juurde.

„Romka, saa tuttavaks, see on onu Juri, ta on kirjanik. Kus ema on?“

„Ema on tööl,“ ütles kena sirge nooruk õrna häälega, heledad juuksed salkus, ja naeratas usalduslikult.

„Kas sul võti on? Ega sa juhuslikult ei arva, et sul oleks aeg koolitükke teha? Noh, mine lippa ja tee uks lahti... Ema tuleb varsti. Romka on kangesti tema moodi: heledad juuksed ja sinised silmad. Tema nimi on Maša, ta leiab

meile midagi peale haugata. Seda tegid sa hästi, et võtsid pudeli veini, söögikraami, tead, leidub meil alati. Selle koha pealt on Maša tubli, ennemini jätab endale midagi ostmata... omavahel öeldes on mul isegi kahju, et ma end temast lahutasin... Nende võtete ajal meil rappa vedaski... Mõnikord olen siin ja puhkan, vahel aga olen hoopis teises kandis, „Bolševike“ metroojaama juures, Vesjolõi asulas, seal, kus on need uued majakarbid — on alles tüütus...”

Esikus, mille väike määratud aken avanen õuele, seisib nurgas hügelsuur, pisut kipakas rangjalgadega peegel — võib-olla oli see siia jäänud veel kindral Jermolovist, võib-olla harjas too selle peegli ees soliidselt ja tähtsalt oma põskhabet...

Kriimulised kapid, nende otsas tráni, pingi peal ühistelefon, seintel voolumöötrjad ja hargnevad juhtmed — ühesõnaga, suurlinnades üsna tavaline sovetliku ja postsovetliku elulaadi pilt, tuhm nagu trepikoja lambipirn, suures korteris elamas viis või kuus perekonda (ühe ukse tagant kostis lapse haledat nuttu, nii et kurb kuulata)...

Viktori tuba oli koridori lõpus, Maša ja poiss elasid kohe avara esiku kõrval, hästi lähedal pingil seisvale telefonile. Muuseas, toad ise olid objektiivselt võttes suured ja laed sellised, et tekkis tunne: siin on säilinud maja esimeste elanike fluidum ja elektronid...

„Stenaarium on siin,“ ütles Viktor, kui me tema tuppa jõudsim. „Olgu pealegi, eks sa hiljem loed. Nagu ma juba ütlesin, toimub tegevus ammusel ajal, piiblis kirjeldatud sündmuste päevil. Meedlased tõstsid mässi ja Pärsia kuninga Kyrose sõjavägi võttis nad vastu... muidugi mitte ropu söimuga, nagu sa isegi aru saad, vaid täies relvis...”

„Aga võib-olla ka ropu söimuga?“ arvasin mina.

„Kas tead, sul on vist õigus, vana,“ ütles Viktor mõtlikult, „miks ka mitte?... Romka, too see fotodega mapp siia...”

„Vaata, siin nad lähevad rünnakule, näe, salk tungib peale, kaitstes end kilpidega, aga ülevalt kallatakse neile kaela tulist vaiku ja keeva vett... Sellel fotol murravad nad kindluse sisse, röögivad mis kole, tapavad ja põletavad kõik halastamatult maha. See on Hiiva. Olid need alles tapatalgud, peab ütleva!...”

„Kingitustepood oleks äärepealt maha põletatud!“ naeris Romka.

„Jah!“ puhkes Viktor naerma. „Tal on kõik meeles, kuigi oli alles väike!... Aga kas sa seda mäletad, Romka, kuidas me Nukussis elasime? Meil oli kõige parem korter kogu majas ja kõik käisid meie juurest helistamas, sest ainult meil oli telefon... Meid võeti kohutavalt uhkesti vastu, vana,“ sosistas ta tundeliselt ja pisut edvistades, „me olime ju „Lenfilmist“! Vaata,“ näitas ta tunnistust, „Karakalpaki kultuuriministri asetäitja... Ja see olen mina! Mina!... Nad oleksid minust isegi ministri teinud. Kalli külalise heaks on nad kõigeiks valmis!“

„Ja pärast me elasime onu Babai juures...”

„Romka, kas sa mäletad, missugune aed seal oli?“

„Muidugi mäletan, ma pidin ennast haigeks sööma: õunad, virsikud, viinamarjad ja aprikoosid!“

„Ja millised tähed särasid taevas! Sama suured kui nende õunad ja aprikoosid, ja õlut oli kastide kaupa. Mis kastide — õlut oli lademes! Viina nii palju, kui juua jõudsid, igal õhtul oli šašlõkk, ja kuidas nad seda seal nime-tavad?... Kebab ja basturma!... Vaikus. Ja poolkuu! Me filmisime seal aias kuud — kogu see aeg, terve faasi... mangalist kerkib kerget suitsu... Meil oli seal ju lugematu hulk lambaid, nagu stsenaarium ja eelarve ette nägid... ja ühe küüruga kaamelid — dromedarid — ja kahe küüruga kaamelid ka, voorivankrid, hobusekarjad...“

„Me jõime seal kumõssi,“ lisas Romka, „alguses see mulle ei maitsenud, aga pärast harjusin ära...“

„Amatsoonidest ma ei räägigi,“ jätkas Viktor, „kogusime kokku kõige ilusamad tüdrukud kogu ümbruskonnast, vana! Näe, vaata, ta joonistab neid seniajani (Romka kohmetus pisut)... ja kirjutab jutte.“

„Ja vaibad,“ hüüatas Romka, „nii põrandal kui ka seinal ja meie toas — ka need on seal!“

„Need on trofeed,“ rähendas Viktor soliidset. „Jälle Hiiva, Kyrose residents. Ta on väga mehine mees, pikk rüü seljas nagu Pilatusel, ehteid on võimalikult vähe, et rõhutada erakordsust ja juhtida tähelepanu Kyrose sise-maailmale... Näed isegi, et kõik on just nii, kuidas vähegi suutsime ette kujutada: saalid, võlkaartega müürid, tõrvikud ja õlilambid. Valgustusega nägime kõvasti vaeva, vana, nagu ka aksessuaaridega. Kes seda teab, missugused nad tollal tegelikult olid, aga ma tahtsin, kohe kangesti tahtsin teha nii, et oleks nagu kord ja kohus. Siin vaatab suur keiser Kyros kaugusesse...“

Suur keiser Kyros vaatas kaugusesse. Ta ootas kannatamatult ratsanikke, kes pidid tooma teateid teda erutavast salapärasest amatsoonide maast, mis asus tema mõtmatute valduste ühe raja taga...

Ja siis pilt: suure habemega ratsanikud (kilbid ja sõjavarustus, hobustel pikaks rännakuks sobivad ratsmed) on mingis kuristikus. See on üks luuresalku... Valitseb ärev meeleolu, ka hobuste verd täisvalgunud, väsinud silmad väljendavad rahutust, nende suud on vahul ja küljed läigivad higist, nad kraabivad jalgadega maad; mehed on ratsmed pingule tõmmanud: lendab põlev nool... Hetk on lõputu, noolt saadavad võlutud pilgud... Amatsooni lastud nool (amatsooniil endal on poolmask ees) langeb maha ja sellest lööb lõõmama leek. Hobused ja inimesed paiskuvad laiali ja nüüd sarnanevad nad rohkem elusate lõketega...

Või siis teised luurajad: veel üks salk, kolm meest sõuavad ettevaatlikult roostikus, jõepõhjas aga varitsevad kolm amatsooni, tuunikad seljas ja pistodad käes. Ühtki veemulli ei tõuse, hääletult hõljuvad ainult nende tihedad juuksed ja tuunikad, nende kehad ja näod on muidugi ekstraklass... Paadi vari jõuab nendeni ja ühe hetkega on amatsoonid veepinnal!... Me ei näe, kuidas nad kohutava julmusega löövad oma pistodad meeste südamesse — roostik on lihtsalt tühi ja liikumatu vesi värvub verest punaseks...

Just sellest kõigest räägivadki ratsanikud, keda Kyros ootas ja kes nüüd on lõpuks tagasi. Nad olid püüdnud kõigest väest, olid saatnud välja luuresalku,

kuid kõik hukkusid ja mitte midagi ei saadud teada — ükski mees ei tulnud eluga tagasi amatsoonide maalt... Kyros on vihane, ta käsib kõik tagasitulnud hukata ja valab oma viha välja kaitsemeeskonna peale, tapab neid oma lühikese mõõgaga nagu sigu...

Mõttetule vihapurskele teeb lõpu Kroisos, kes oli kunagi ise üks rikkamaid keisreid, kuid kes nüüd on Kyrose nõuandja ja vang. Kroisosel on kaval plaan. Tal läheb tõesti korda teha nii, et Kyros kohtab amatsoonide kaunist valitsejannat Tamirist mingil väljal, nelja silma all... Nad sõidavad teineteise poole, nende rüüd lehvivad tuules ja Kyros mõistab esimesest pilgust, et tema ootused ja lootused ei ole olnud asjatud. Ka Tamirisele meeldib võimas ja võimukas kangelane, suure riigi esimene sõjamees. Lõpuks on ju ka pilusilmne Tamiris ikkagi naine...

Siis tulevad rituaalsed tantsud, milles osalevad nii noored kui ka vanemad amatsoonid, välja ilmuvad vastikud vanad preestrinnad, kes on kõige uue vastu ning peavad tähtsaks ainult iidseid tavaid ja seadusähte. Siiski saab Tamiris neist hõlpsasti jagu ning kõik liigub sinnapoole, et Tamiris ja Kyros heidavad ühte, kuid kurjategijad on valvel — nad korraldavad asjad nii, nagu oleks Kyros andnud käsu tappa Tamirise poeg (seal tapetakse igal sammul), ning puhkeb sõda amatsoonidega, jälle voolab verd ojadena ja pärast mitmeid sündmusi hukub ka Kyros ise roostikust lendulastud noole läbi.

Lõpustseenis kummardub kaunis Tamiris Kyrose elutu keha kohale...

Viktor saatis mind Sennajale, tollelesamale väljakule, kus põlvitas ja kahetses kogu rahva ees pattu müütiline Rodion Raskolnikov, kellest tema tuntuse tõttu on saanud peaaegu et reaalne inimene... Kuigi oli hiline öötund, oli Romka koos meiega.

Jälle need astmed ja siinsamas kõrval öine kauplus. Me jõime, rääkisime metsseajahist, täpsemalt öeldes mina vaikisin ja Viktor kiitles. Üks kauplusemüüja, tõmmu viisakas noormees, kelle rahvus pole teada — ja see on ka tähtsusetu, sest kas ei ole see ükskõik —, tuli meie juurde välja, kinkis Romale purgi „Coca-Colat“, koguni kirjutas paberitükile oma telefoninumbri ja andis selle poisile: „Ja poodi võid sa tulla alati, kui aga tahad, eks ole.“

„Ma ei salli metssigu... nad on karvased ja jultunud, vahivad sulle otse silma sisse...“ ei saanud tublisti võtnud Viktor pidama, „Romka, räägi, kuidas me neid notime!“

„Jah, isa on kõva jahimees!... Pärast aga pistame nende liha pintsliisse.“

„Mul on Novgorodi oblastis maja ja maatükk.“

„Ja aed on seal peaaegu niisama suur nagu Babail, ainult et õunapuude otsas ei ole õunu, kõik on rohtu kasvanud, see-eest saab seal rohus sõda mängida, rohi on nii kõrge, et ulatub mulle vist vööni!“ ütles Romka oma õrna häälega, see hää pani tõmmu noormehe lausa üle keha värisema... Mida ta küll tahtis, kas Romkaga sõbraks saada? Aga võib-olla armastas ta Romkat siiralt mingi metsiku muistse armastusega?...

Järgmisel päeval tuli Viktor minu juurde täpselt kokkulepitud ajal, mõttes mõlkumas Vene—Jaapani ühisetevõtte projekt, mida ta tahtis minu abiga ellu

viia, ta rääkis tutvustest „kõrgemates ringkondades“. Milleks talle seda vaja oli, seda ei kujutanud ta vist isegi selgelt ette, arvatavasti selleks, et tähtsam välja näha, teistest mitte erineda, sest nii talitasid kõik... Mina mõtlesin, kas ei oleks parem lihtsalt istuda ja veini juua ning vestelda mõnusasti lähemalt meie loomingulisest plaanist?... Nagu tavatses öelda sõber Miška, „las nad ise koputavad minu uksele“, peaaegu et korrates kirjanikku, kes soovitas selle maailma vägevatele mitte kunagi mitte midagi paluda — „nad tulevad ja annavad ise“... Kui nüüd tõtt öelda, siis Miška ainult rääkis nii, tegutses ta aga vastavalt olukorrale ning sellised julgusepuhangud tulid talle peale ainult siis, kui pudel portveini oli hinge all.

Viktor oli minu raamatu läbi lugenud, ta kiitis eriti seda, mis puudutas Tõusva Päikese maad. Küsis, miks on pealkiri „Tõusva õlle saared“. Aga sellepärast, et ma jõin seal palju õlut, peamiselt „Asahit“, mis tähendab „tõusvat päikest“, ja nii siis tuleb välja, et see nagu oleks mingi eufooriline pilt sellest maast läbi mõnusa alkoholiuima...

Jälle rääkis Viktor „ühisettevõttest“, saamata ilmselt päris hästi aru sellest, et mul ei olnud piisavalt raha ja et ma olin surmani tüdinenud igasugustest kurikuulsatest „äriprojektidest“: muudkui käi ringi ja oota, suhtle igasuguste totakate bürokraatidega, sind jooksutatakse mööda instantse, pärast aga oled neist veel sõltuv ka... Mul ei olnud vähimatki tahtmist midagi „organiseerida“, ma olin aru saanud, et ka see ei ole minu ala. Iseasi oli tegelda kunstiga — ega seegi, peab ütleva, olnud kerge, ka selles olid omad raskused, kuid need olid omad... omad... Ja ma tahan minna ainult Jaapanisse, kus mind vist mitte keegi ei oota — naine saatis paberilehe, mis oli täis kirjutatud imetoreid ja alati põnevaid hieroglüüfe, pane või klaasitud raamis seinale rippuma, kui... kui see paber ei oleks tähendanud lahutust... Nii olin mina siin ja tema oli seal, seal oli ka minu väikene poeg (ma kujutasin endale ette, et kui ma ilmun Tokiosse meie tänavale Ploomiaia rajoonis, siis jookseb ta mulle vastu — tema lapsehing ehk mäletab mind veel?)... Seal areneb ka minu uue romaani tegevus, olin selle kirjutamist alustanud, see on keerukas tegevus, mis järgib ainult minu mõtteid ja mis peaaegu täielikult eemaldub primitiivsest reaalsusest, kahestub ja kihistub kooskõlas minu „uue laine“, „teadvuse voolu“ stiiliga, seal on mängus ka virtuaalne arvutimaailm (mis sellest, et see on moodne — ma ju väljendan, püüan väljendada aega ja seisundit), kus eksisteeritakse unes, kus eufemeerne eksisteerimise fakt muutub selleks, mida me nimetame „reaalseks eluks“, ja vastupidi. Ja võib vägagi kergesti juhtuda, et kõik minu poolt varem kirjutatu, kõik minu otsingud on olnud kõigest ettevalmistav etapp — harjutamine, stuudium, kuhu ivad, minu tulevase raamatu ivad, on laiali pillutud — ja et see on see, mida olen otsinud ja otsin nii psühholoogias kui ka filosoofias, mille poole ma püüdnud ja olen alati püüelnud, ning võib-olla just see meeldib TALLE?

„Sinu jutud on liiga asised,“ ütles mu naine mulle, „ja need sinu sõnad, mida sa vahetevahel elus kasutad: „käi...“ — nad häirivad mind, ma olen ju tüdruk ja mulle ei pruugi see meeldida (ta ütles: „pluugi see meeldida“), ja siis see sinu õllejoomine...“

„Ma ei joo ju enam nii palju, nagu ma jõin varem, siis kui ma sattusin sinu maale esimest korda ja olin peast lausa segane... Ma olen seda maad tõesti armastama hakanud ja arvan, et jaapani õlu on maailmas parim, et selleski avaldub nii rahvuslik iseloom kui ka vaimsus: „Asahi“, „Sapporo“, „Kirin“, „Molts“, „Lager“ — see on nagu laul... Õlu aitas mul väljendada seisundeid, kuid nüüd ma eelistan siiski veini, sest ma ei taha minna paksuks, ma tahan olla kõhn, et emmata oma armastatud tüdrukut...“

„Nüü või teisiti, aga sa jõid! Siis jäid magama ja „nannoka“?... Kuidas seda öeldakse... „nolskaside“... nii vägevasti, et seinad kõikusid... ja siis, kui sa olid lahkunud, me leidsime lõpmatult palju tühje õllepulke, küll helesinisest kapist, kus seisavad liided, küll panipaigast, kus hoitakse talvejalatseid, või siis sealt, kuhu pannakse talbetud nõud: sa peitsid neid kõikjale... Pealegi on majade taha sisse tallatud tee „subway“st“ (allmaaraudteest) meie majani, seal aga on niisugused ilusad plaadid ja loosipõõsad, seal kasvavad niisugused uhked loosid, aga kui sügisel langesid kõik lehed maha, siis läikisid okste ja okaste vahel mitmevärvilised plekkpulgid — ma mõtlesin kohe, et see olid sina, kes tavaliselt seda teed käis... miks juua otse tänaval? Sa ütlesid, et „iluga ühinemiseks“... mulle „ei pluugi see meeldida“, mina ei mõista seda ja „sinu kiljandust“ samuti...“

Kus oled sa nüüd, mu kallis tüdruk, mu mustasilmne tsikaad, „silmaterad kui söed“, kristalltiivad, „liivast ja valgusest lelu“, kus oled sa, mu kiiretiivuline pääsuke? Kuhu on jäänud sinu hellad sõnad, ingellikud värsid, mida sa lugesid kunagi ette, järgides oma mõtete ja tunnete tulva, sa olid nii avatud ja soovisid mind mõista?... Ma olen sind vist solvanud ja olen süüdi, kuid ma tahan sinu juurde tagasi ja... võib-olla... võib-olla... sa juba otsidki mind?...

Ma mõistsin skulptuuri
Sinu kauni keha kaudu
ma mõistsin kirge
Sinu selgeist silmadest

Väike süda sundis sind vaikima
õised ripsmed panid ootama
ma unistan et mu silmad
saaksid sinu omadest õrnemaks*

Lahkudes küsis Viktor mult raha, „homseni“, see olevat tema jaoks väga tähtis, lihtsalt kohutavalt vajalik, ilma selleta ei saavat kohe kuidagi, talle „käidavat peale“, ja kui ta tähtjaks ära ei maksa, siis minevat tal nii haprasti, et seda ei saavat sõnades välja öelda, hullupööra kehvasti...

„Aga sina, vana, loe ja mõtle meie ühise oopuse üle järele — amatsoo- nidest, sa ju võtsid endale kohustuse, ütlesid oma sõna, sa ju ütlesid „jaksi“...“

* Makiko Okuda värsid, tõlkinud Ülle Udam.

Võib tunduda kummaline, et ühtelangevusi oli nii palju. Neid oli nii palju, et mõnikord mõttesse vajununa olin isegi hämmeldunud: minu Aasia–kirg, mis oli tekkinud kes teab millal, otsekuu iseenesest... Kas nooruspäevil, kui ma juba teadlikult ihkasin silmapiiri taha kiigata? Või lapsepõlves, lummatuna „Maailma atlasest“, mida palusin endale osta ja mangusin siis, kui olin kõigest kuus või seitse aastat vana ja millest sai minu kõige armsam asi ning mille abil ma õppisin üllatavalt kiiresti oma mõtetes rändama?... Huvi avaruste, looduse, ajaloo, filosoofia, saladuslike sensuaalsete pilusilmsete naiste, traditsionaalse kirjanduse, tavade ja keelte vastu... Mul olid koguni tarvilikud raamatud olemas, vedasin neid endaga igale poole kaasa...

Ma lugesin, mida on Lev Gumiljov kirjutanud muistsete tsivilisatsioonide arenemisest ja kultuurist ning biosfääri muutustest, püüdsin endale ette kujutada Sogdianat, iidseid linnu Ninived, Antiookiat, Jeruusalemma ja Babüloni nende õitseajal — need olid elujõulised linnad, kus leidus kõike, milleks inimõistus oli suuteline, nad olid — muidugi olid — tänapäeva arenenud maade linnade sarnased (Tokio, aga muidugi on Tokio nende seas esimene), sest sisuliselt ei kao mitte kunagi mitte miski, kõik elab ja kestab, voolates ajas mööda kontinente laiali, erinevus on vaid üksikasjades...

Mõttes lendasin ma Põhja–Aafrika, Väike–Aasia ja Kesk–Aasia kohal, ma püüdsin endale ette kujutada noid aegu, mil seal, kus praegu laiub lage maa, kus on kivid ja liiv ja gekod tukuvad varemotel, kasvas tihe rohi ja kohisesid metsasalud ja puude varjulistes võrades pesitsesid linnud, ja kapparid täitsid värskest mahlast, rohutirtsud siristasid ja mandlipuud õitsesid... ja nagu praegu õhkus keskpäeval kõik kuumusest ning öösiti langes aeglasekasvuliste õlipuude mahajahtunud lehtedele kuuvalgus ikka sellelt samalt kuult.

Ma lugesin Josephus Flaviuse „Juudi sõda“, milles taas oli rikkalikult detaile ja kommete kirjeldusi, lugesin, kuidas piirati kindluslinnu ja lammutati neid, lugesin roomlaste ja juutide kavalusest, ülejooksikutest, kelle unistus oli pääseda oma väsimatute kaasmaalaste käest, nad jooksid üle roomlaste leeri ja langesid ohvriks ahnete leegionäridele, kes lõikasid neil kõhu lõhki, sest teadsid, et nii mõnigi oli enne põgenemist alla neelanud midagi väärtuslikku, näiteks kuldmünte...

Viktor ei pidanud oma sõna, ta kadus koos minu viimase rahaga... Ma kõndisin toast tuppa — hea seegi, et korter, mida üürisin, oli suur ning keegi mind ei seganud —, ma käisin tubades ringi nagu vangistatud Kroisos või igavene juut, muudkui vahtisin aknast välja: kas minu režissöör ei tule juba?...

Õue peal käis elu oma rada. Kord tulid viinaninad, et pudel kolme peale kiiresti ära juua, rõhitseda, mõriseda ja varrukaga nina pühkida...

Või siis kogunesid pingile ägedad noormehed: madalad laubad, jõulised kulmukaared ja aukus põsed — nende välimus, kombed ja teod, aga ka soengud meenutasid kangesti paaviani, vaata et viskavad veel aknad kiviga sisse...

Tuvid nokkisid midagi... „kõikjal on elu,“ meenus mulle mingi fraas, ma asusin ju parajasti selle fraasi autori nimelise väljaku ääres — astud läbi kangi-aluse välja tänavale ja üle tee on lustakas maja „siin elas kuulus kunstnik“...

Nüüd aga tulid kaks „geoloog“, naine ja mees, sorisid kangialuse prügikastides, korjasid kokku, mis vaja, loivasid läbi sügava lombi, seadsid end pingile istuma ja asusid einetama, siis andis mees naisele ägedalt suud — see oli juba hoopis teine jutt, reministsents sellest, mille nimi on „igavene kaif“...

Ma tegin hommikuvõimlemist ja ajasin kaua habet, sest žiletid olid lootusetult nürid... Mulle tuli mõte, et on võimalik maha müüa nii Gumiljov kui ka Josephus Flavius, ning seda ma ka tegin — viisin nad tänavakaupmeestele.

Vaatasin televiisorit. Näidati kõiki neid politikaane, kes Viktori kombel jagavad lubadusi, kuid ei mõtlegi neid täita... Näidati omonlasi, kes käivad kõikjal oma laigulistest mundrites, eriti aga seal, kus on palju rahvast: metrooja raudteejaamades, nad nõuavad, et esitataks dokumendid, täitsa nagu mingi okupatsioon. Nad on relvastatud, kuulikindlad vestid seljas, ja sarnanevad mingite idiootlike nukkudega... Neil on lühikese rauaga automaadid justkui omaaegsete leegionäride mõõgad, mis on alati teravaks ihutud, see tähendab laskevalmis, ning nad võivad need iga hetk käiku lasta (ilma dokumentideta ära kodunt välja mine!)... Nad kisuvad rahva hulgast välja ühe või teise inimese, võttes valiku aluseks kas naha tõmmu värvuse või kongus nina — „Kaukaasia päritolu isikud“, sest Kaukaasias on politikaanid valla päästnud sõja (taas saadavad seal oma metsikusi korda kindral Jermolovid)... Omonlastel on maskid ees, nad tuiskavad turule ja käsutavad kõik kauplejad pikali: „Dokumentide kontroll! Pikali! Jalad laiemale! Käed kuklale!“ — mõnitavad, peksavad püssikabade ja saabastega vastu pead, käsi ja jalgu... Ja kõike seda näitab uhkusega televisioon.

Mida ei näidata, on see, kuidas nad segadust ära kasutades tühjendavad rahakotte mustadel, hiinlastel, vietnamlastel ja teistel, kelle nahavärv või ninakuju on karvavõrdki erinev, aga ka neil, kes üldse kuidagi silma ei hakka, igäühel, kes ette satub... suunavad automaadi neile, aga norimiseks leiab ajendi teadupärast alati. Kas nad siis ei mõista, et see on patt, et see on altkäemaksu võtmine ja kõige ehtsam rassism?

Ülejäänud seltskond, televaatajad sealhulgas, ei tee asjast välja, nad vahivad kõrvale, peaasi, kui nemed rahule jäetakse, nad on koguni rõõmsad, neile ju seletatakse, et see on „korraloomine“, et seda tehakse nimelt nende turvalisuse nimel, et see on „kallite rahvaisade hoolitsus oma inimeste eest“. Neile ei tule pähegi, et samal kombel, see tähendab, seltskonna nõusolekul löödi risti Kristus, põletati tuleriidal Giordano Bruno ja reformatsiooniajastu kangelane Jan Hus, nagu võib lugeda raamatutest (aga kes neid normaalseid raamatuid enam loeb?)... Kui tuleriit juba põles, nägi Jan Hus äkki eidekest, samasugust nagu need memmed, kes nüüd seisavad raudteejaamades, müütades mingit tráni, sest neil ei ole midagi süüa, neid aga ajavad taga omonlased ja mendid, Jan Hus võitles kogu elu selle eest, et nendel, niisugustel vanamuttidel oleks, mille eest leivapalukest osta. Nii ta siis nägi, kuidas eideke kannab suurt haokubu, on selle raskuse all koguni lookas — eideke püüab kõigest väest, et talle, heale inimesele, lõkkesse hagu lisada, siis põleb ja lõõmab see paremini...

„Oh püha lihtsameelsust!“ hüüatas Jan Hus, „*o sancta simplicitas!*“

Näidati ka kogu ülejäänud hüäänide ja huntide karja, kes päästis valla sõja Tšetšeenias ning korraldas kogu selle segaduse, mille tõttu minagi pean nende seas elama, sest minu tüdrukule ei meeldinud sugugi minu komme sõnu pruukida, kui ma nende sigatsemist nägin, ma siunasin neid, saatsin perse ja veelgi kaugemale... Minu tüdruk oli põhimõtteliselt küll minuga nõus, ta jagas minu arvamust ja meil olid ühesugused vaated, kuid talle ei meeldinud mu väljendid ja järelikult on ka nemad, need ajuvabad elajad, politikaanid, süüdi selles, et ta mu maha jättis...

Kuulasin raadiot, mida ma tavaliselt ei tee, kuid see saade pakkus mulle huvi, sest selles esinesin mina. See oli minu saade. Mind kutsuti raadiosse, otsekui oleksin ma uus Casanova, et ma räägiksin kaugest maast ja selle kommetest, sellest erilisest, mida nad tahtsid kuulda, mida nad juba ette teadsid või eeldasid, millestki eksootilisest ja põnevast. Nad kutsusid mind esinema ka uudishimust, millesse oli segatud kadedust, sest mõtlesid: see mees on abielus sümpaatse eksootilise neiuga, jaapanlannaga, ta sõidab vabalt siia ja tagasi, ja nad ei teadnud kahtlustadagi, et midagi niisugust praegu enam ei ole, ma naersin neile näkku ning rääkisin lustlikult ja hoogsalt mingeid anekdoote, nagu oleksin ma alles eile Venemaale jõudnud ja kohe jälle ära lendamas — seda, mida nad kuulda tahtsid, ja seda, mida nad kuulda ei tahtnud, kuid olid valmis kuulama ja mis neid üllatas, kuigi ükskõik mida ma ka poleks neile rääkinud, nemad mõtlevad ikka omamoodi, mõtlevad ainult nii, nagu nad oskavad, nagu nad tahavad. Nad ei suuda kuidagi mõista, et seal elavad tänapäeva inimesed, noh, pisut tänapäevasemad ja lahkemad, nad on üliviiisakad, aga üldiselt võttes samasugused kui meie, ei torka silma millegi erilisega, kuigi võib-olla just nii tahetakse arvata... Muidugi on seal eksootikat, kuid paari sõnaga seda ära ei räägi, nemad tahavad aga kiiresti ja oma sõnastuses kõik korralikult lahtritesse paigutada ning asi ühe pauguga klaariks teha, nagu need viinaninad, kes tulid minu õuele jooma ja kadusid siis kähku põõsa taha... Muidugi on eksootikat, kuid eksootiline pole hoopiski see, mida nemad arvavad, ja see ei ole pealispinnal: seda ei ole ei *taiko* trummid, geišad, *sushi*, *sedzi*, *benti*, *osobori* ega kimono — eksootika on märksa sügavamal, tuleb saada nendega üheks, on vaja kõik enda oma hüljata ning muutuda nendesuguseks, võtta kõike nii, nagu see on, nagu oleksid sa sündinud eile — selleks et mõista... Muidugi on eksootikat, kuid see kuulub maailma loomise tollesse saladuslikku valdkonda, kust ilmub inimene, sest minu arvates on iga inimene algselt eksootiline... Iseasi, kui keegi on oma eksootilisuse kaotanud, selliseid aga on seal märksa vähem kui sellel ristteel pea kaotanud maal...

Hoidku Jumal selle eest, kui ma mikrofoni ees lobisedes (juhtiv raadiokanal „Neeva prospekt“, seda kuulab pool Euroopat) midagi oleksin valetanud — ma ei valetanud ühtegi sõna, lihtsalt rääkisin millestki muust, mitte sellest, mis oli saate teema, arvatavasti rääkisin ma rohkem endast või endasugustest, võib-olla sellest, et on ja oli keegi Pissemski, kes möödunud sajandi sellel ja sellel aastal kirjutas näidendi „Vilets saatus“, millest annab teada tahvel ühe maja

küljes Sadovaja tänaval, millest (tahvlist) ma sõidan trammiga mööda siia- ja sinnapoole, või sellest, et on olemas keegi Bobtšinski, kes elab N. linnas ja saadab terviseid Tema Keiserlikule Kõrgusele — ka selles on puhast naeru ja traagikat, sel kohal ma isegi naeran siiralt enda üle, sest tulin nende juurde raadiosse (ma ütlesin „kutsuti“, kuid alguses pakkusin ma end ise välja, tõsi mis tõsi), ma läksin nende juurde „juhtivasse kanalisse“ rääkima mitte Jaapanist (mis asja nad sellest Jaapanist jahivad, nagu ütled Jaapan, kohe paluvad, et räägi midagi põnevat, ja siis veel see „ühisettevõte“ ja „Jaapani investeringud“), vaid nad ise haarasid sellest teemast kinni, mina aga läksin sinna võib-olla selleks, et lugeda ette hoopis teised jutukesed...

Kuid vastukajade järgi otsustades meeldis saada paljudele, raha aga ei saa niipea ja pealegi saab seda vähe, sest kuigi ma lobisesin seal vähemalt pool tundi, jätkub sellest vaevalt paari purgi kõige odavamate konservide ostmiseks...

Helistas Miša. Ta oli üles ärganud, end pesnud ja pead parandanud, selle kõik pidi ta tingimata üksipulgi mulle ära rääkima (viina oli ta näiteks ostnud kauplusest „Aist“, mis on kohe tema maja kõrval), ta liikus minu poole, tuli oma Energeetikute tänavalt minu Repini väljakule, ja nagu alati polnud tal raha, tema taskud olid tühjad, ta koguni kavatses vana, mulgustatud sõidutalongi uuesti läbi lüüa, kuid tal olid kaasas kurgid, mis tema vana ema oli talveks sisse teinud, ta oli võtnud minu jaoks purgikese kaasa lootuses, et ema ei märka selle kadumist... Muidugi ootasin ma teda rõõmuga...

Siis helistas ta Nabokovi Majast, kus on nende toimerus, ta jõi seal koos peatoimetajaga.

„Sinul on kõik selge,“ ütles Miša, „sul on seal naine, sa sõidad varsti Jaapanisse, aga meie jääme siia, kus kõik on absoluutselt segamini, ka meie ajaleht pannakse arvatavasti varsti kinni ja meid kihutatakse välja nagu see Nabokovgi, ainult et tolle löid välja bolševikud, meid aga löövad välja „uued venelased“, sellepärast me peame mõtlema oma tulevikule, sellele, mida edasi teha, ja just seda me praegu arutamegi.“ Miša ragistas kurki. „Kuule, sa müüsid oma raamatuid, ega sa juhuslikult minu „India imesid“ maha ei müünud? Mäletad, oli niisuke õhuke raamat?“

„Ole nüüd ikka, Miša, kuidas ma oleksin võinud seda teha... see on mul ööseltgi kaisus!“

„Mul on väga hea meel, et see raamat sulle meeldib, ma andsin ta ju sulle selleks, et sa sealt midagi üle võtaksid, võib-olla midagi sinu vaimusünnitiste jaoks „UFO-des“, kus sul on igasuguseid imesid ja mitmesuguseid olendeid, paljud neist, nagu sa ise rääkisid, pärinevad muistsetest hiina legendidest...“

Sellest araabia kirjanikust Buzurg ibn Šahrijarist (X sajand) oli mulle suuresti abi. Tema teostest avastasin ma igasuguste huvitavate lugude kõrval ka maa, mille nimi oli Bak-Bak, mis pidi olema kas Jaapan või Madagaskar — see olenes, nagu öeldakse, sellest, kummalt poolt asja vaadata, ning võis seepärast väga hästi olla nii üks kui ka teine... eriti kui võtta arvesse toda pilti või skeemi, mille järgi Maa oli tasapinnaline, nagu siis üldtunnustatult arvati või nagu seda tollal ette kujutati ja mis pidi kõike ja igat asja seletama, nagu meilgi praegu.

Lugemise ajal ma ise veel mõtlesin: ka minul ei ole raha ega viisat, passi tähtaeg on üle ja ma olen nagu too araabia kangelane, kes kaotas kõik — laevad uppusid, tema enda kandsid lained poolsurnuna tundmatule ja väga tõenäoliselt vaenulikule maale, ka mina võin nüüd täpselt niisamuti ehitada parve või paadi ja asuda teele koduranna poole.

Loksugu ma pealegi merel terve kuu või koguni kaks... kas see pole ükskõik, kus triivida... tähtis on vaid see, et pean välja jõudma rannikuni, mis on minu maale kõige lähemal... kuid ma ei tahaks sattuda piirivalvurite kätte ja pärast vaevelda Vene vanglas... Koreasse ma vist ei pääse, aga äkki prooviks Hiina kaudu? Lähen rongiga: see on odavam ja ühtaegu näen ka maad, hakkam tege ma märkmeid, seal aga leian rannalt mõne paadi... Mõttes olin ma juba Hiinas.

Ma helistasin Viktorile enam-vähem iga päev. Telefoni võtsid vastu naabrid, tema kuraasikas Maša, kes oli nähtavasti hea, kuid knihvidega naine, või siis poeg Roma. Miskipärast ärritas mind kõige rohkem see poiss. Tema süütu intonatsioon ja trotslik hääl, kui ta meisterlikult valetas — ma kuulsin ju korduvalt, kuidas Viktor ähkis koridori teises otsas —, et isa ei ole ega tule... Kas ta jõudis ise arusaamisele või tüütasid minu helistamised teda ära, aga lõpuks me olime jälle koos tema juures kodus, laual olid viin, liköör ja suitsuvorst, Viktoril oli seljas valge särk ja lips ees, ta kallistas mind ja andis pidulikult ära... Otsekui oleks kätte jõudnud preemiate jagamise aeg, ja ta andis mulle üle preemia kui parima stsenaaristi kaasautorile, kelle film on võitnud kaksikümne „Oscarit“ — see oli film amatsoonidest, preemia „hullumeelse sonimise“, „halli mära märkmete“, „paranoia ja skisofreenia“ eest... ma kummardan vaatajate ees, ma olen omadega läbi, otse oimetu, ja mul on väga hea meel, ma koguni ei suuda uskuda, et see raha, minu raha, krabiseb mul põuetaskus, mul käib lausa pea ringi.

„Kuule, vana, kui sa ütlesid, et sul pole midagi süüa, siis ma mõtlesin, et olgu pealegi, küll ta ajab kuidagi läbi, üks naine saadab paki, aga kui sa hakkasid arstirohtudest rääkima, ütlesid, et sul pole koguni rohu ostmiseks raha — siis hakkas mul süda valutama ja ma otsustasin, et kas või nui neljaks, aga ma hangin raha. Maša oli ka sinu pärast mures, sest sa olid talle seda rääkinud, tema oli ka koledasti mures...“

„Nojah, mida kõike hädas välja ei mõtle, Viktor...“

Meil oli tore jooma- ja söömaaeg, olin talle peaaegu et andestanud, kuid tema endale vist mitte ja võib-olla just sellepärast otsustas ta öelda midagi ebameeldivat, aga võib-olla ka „tõtt“, seda, mida ta mõtles, ta otsustas mind oma mõtetesse pühendada:

„Kas tead, vana,“ ütles ta, „kui rääkida tõsiselt, täiesti tõsiselt ja kõik lõpuni välja öelda, siis on minu stsenaarium sada korda parem sellest, mida sina kirjutad või oled üldse eluilmas kirjutanud...“

„Ma ei vaidlegi vastu,“ vastasin, rahulolevalt mõeldes, et see on väga hea ettekäändeline lahkuminek. „Sinu stsenaarium on tavaline piltide rida (ma

mõistan, žanri reeglid) ja kui sellest oleks tulnud film, siis oleks see ehk kohati isegi päris ilus olnud, aga see, mida mina teen — see on midagi muud, ma ise ka ei tea, mis see nimelt on, sest seletada sulle, mis asi on kirjandus, on juba arvatavasti hilja, kusjuures igas suhtes ja igas mõttes, isegi selles mõttes, et aeg on juba hiline. See oleks sama hea kui seletada ilma muusikalise kuulmiseta inimesele, mis asi on muusika... Nii et võrrelda pole meil mitte midagi! Sinu oma on hea ja minu oma on hea, sinul on sinu oma ja minul on minu oma ning las nii ollagi, nagu on olemas ida ja lääs, mis kunagi kokku ei saa.“

Minema siit, kaugemale nendest määrdunud seintest ja kriuksuvatest põrandatest! Ma olen tema amatoosidest lahti saanud!... Ta on tavaline sirgjooneliselt ja loogiliselt mõtlev tühikõmiseja... Minema sellest inimkeha läppunud lehkade labürindist!... Välja värske õhu kätte!

Fontanka jõgi, valguse vastuhelgid raskel veepinnal, vaevu eristatavad tähed taevas ja laternate leige õnnetu valgus.

Häbitu valetaja ja lobiseja, laiskus ise. Istugu parem oma Novgorodi kubermangu suvila trepil ja imegu sigaretti, sihtigu oma siniseks löödud silmaga metssigu — see vist ongi tema ideaal. Kuid mina sain temast jagu, sain siiski jagu ja jäin endale kindlaks, nii võiks öelda... Kaduge, ühiskorterite amatoosid!

Sennaja väljakul otsisin ma eredasti valgustatud putkast endale purgi külma õlut, see oli üks paremaid marke, kuigi olin töötanud tänaval enam mitte juua, kuid mul oli ju õigus seda sündmust tähistada, eks ole?... Läksin mööda Sadovajat edasi, tõstes õllepurki aeg-ajalt huulte...

Inimtühi tänav, majakolpade tühjad silmaaugud. Taevast oli nagu labrador — must kivi, millesse oli siin-seal poetatud helesiniseid sillerdavaid kristalle, looduslikke ja ühtaegu ebamaiselt säravaid, need oleksid nagu olnud sügavuses lõõmavate leekide peegeldus... ma kõndisin mööda vaguralt uinunud autode ridadest.

Nii inimtühi tänav kui ka ajalooliste hoonete mustavad silmaaugud kujutasid endast nüüdseks kadunud „Peterburi–Petrogradi“ tardunud Hõbedast Sajandit, õitsenguaega, mil Vene elu ja kultuur käis ühte jalga maailma püüdluste dominantidega, mil ehitati kiiresti ja seati end arukalt sisse, otsekui oleks orkester mänginud, siis oli nii dirigente kui ka muusikuid ja väarikat publikut ja... ootamatult kadus kõik, nad lahkusid ja kõik jäi pooleli katkenud noodil. Muusika, kirjandus, kunst ja ballett elavad vaid nostalgias nonde aegade järele...

Miski muutub, pillid võetakse kätte, proovitakse noote ja musitseeritakse, aga see kõlab kuidagi kummaliselt ja nõrgalt, nii et jätkata ei tasu...

Kuid näib, et võib-olla kuskil sädeleb veel too miljardite jäiste atmosfääride surve all kivisse surutud ja sulatatud taltumatu, üleni fantastilistes valgusvoogudes veiklev vaimne, jumalik, peaaegu et juba astraalne, teiselt planeedilt pärinev tuli...

Ma kõndisin ja mõtlesin tollest, kellega me olime sageli sellest rääkinud, tollest, kes oli nähtamatult minu kõrval, kes tuli alatasa minu juurde minu unenägudes ning elas minu tegudes ja mõtetes, vaatas mind vahel ihaledes ja

armastades, kui ta luges mulle ingellikke värsse, mis niisama puhtad nagu tema hääl, siis jälle etteheitevlt, ja ta silmad läksid täiesti mustaks, ning taas säras neis rõõm ja avatus, kui ta koos minuga nautis kogu seda linnapilti, sest me käisime sageli kahekesi jalutamas tolle linna tänavatel, parkides, alleedel, kaldapealsetel ja väljakutel, ning kellele ma olin kirjutanud juba mitu kirja, kuid polnud suutnud neid ära saata, praegu aga ma võiksin talle koguni helistada...

Ma kõndisin, naeratades ja mõtiskledes, rüü Bates „Heinekeni“ õlut... Kui äkki, täiesti ootamatult, just nimelt ootamatult liigutas ühes vaikselt seisvas autos miski ja autolaternad löid põlema, nende valgus langes otse minu peale, ma olin üleni selles valgusvihus, pealaest jalatallani, mina, kes ma kõndisin muretult teisel pool tänavat...

Auto pandi käima, mootor undas, kopsis kibekiiresti ja ärevalt, auto tagurdas veidi, siis keerati oskuslikult ja jõuliselt rooli, et rivist välja pääseda... Seejärel kihutas auto minust asjalikult mööda... Kaugenes... olid näha ainult auto punased tagatuled... Taas pilgutata äkitselt tagatulede punase silmapaariga, väga kurja silmapaariga... pidurdas. Seisis natuke aega nagu järele mõeldes ja... hakkas ümber pöörama.

Ma tundsin, ma aimasin, et nüüd tuleb auto nimelt minu hinge nõudma, et see „ootamatult“ ei olnud kaugeltki juhus, autolaternad olid mind valgustanud liiga ägedalt ja sihikindlalt, ma ütlesin, et koguni tuttavlikult... ja kui auto ümber pöörab, siis sõidab ta kohe ja viivitamatult mulle järele, jõuab minu kõrvale... Öö, inimtühi tänav... ja see auto — vastikute mentide patrull!

Ma pistsin instinktiivselt käe taskusse — nii oligi, ma olin dokumendid koju unustanud!... Pealegi krabis taskus raha... Sõidavad mulle ligi ja viivad „isiku kindlakstegemiseks“ minema, otsivad läbi ja võtavad viimase käest... Ma lisasin sammu.

Võib-olla ma polekski kartnud, kui midagi niisugust ei oleks minuga juba juhtunud. Kui see oleks olnud esimene kord. Kui ma ei oleks teadnud, millest nad oma jaoskondades unistavad!... Kuid minuga oli see juba juhtunud, oli juhtunud, oli!

...Peterburis, kuigi teises rajoonis, Petrogradi poolel, Malõi prospektil, oli käre külm november ja pime, kuigi aeg ei olnud veel hiline, seitsmest puudus kümme minutit — ma mäletan seda väga selgesti, sest tahtsin jõuda poodi, aga see oli miskipärast juba suletud... oletagem, et tahtsin sõpradele joodavat osta, aga see ei ole tähtis. Mul oli raha, osa sellest, mis ma olin kaasa toonud, et tasuda oma raamatu „Seksuaalvahekorrad ufolastega“ eest, lustaka raamatu eest, mis pidi lähipäevil ilmuma, kuid ka see pole vist kuigi tähtis... ootamatult löid teeservas seisva pimedate autoloksu laternad kurjakuulutavalt põlema... kummaltki poolt suruti automaat vastu külge... ja mind viidi „isikut kindlaks tegema“... Kuid kõige tähtsam on vist see: tookord otsisid nad mind kohe tänaval läbi, nagu oleksin ma paadunud kurjategija, ja võtsid väga kiiresti, nagu professionaalsed taskuvargad, mult ära passi ja üsna tüseda rahatasku...

Ma sõitsin koos nendega „isikut kindlaks tegema“ nende asutusse, ma mäletan, et olin väga rahulik... Seniajani, kuni nad pistsid mu nagu looma

puuri, ja seda tegid nad nüpea, kui olime pärale jõudnud!

Siis keerasid nad esimese asjana laua peal lahti minu rahatasku, otsisid seal välja minu visiitkaardid, loopisid kõik paberid laiali ja sorteerisid minu raha!... Ma nägin kõike pealt läbi võre ja märdunud purunematu klaasi — oma kambri akna...

„Hei!“ karjusin ma tookord. „Mida te teete? Kas kontrollisite ära? Minu dokumendid on korras ja seepärast te peate mind välja laskma!... Muidu ma kaeban teie peale või tooge vähemalt kohale advokaat!“ — et nad aga ei pööranud mulle mingit tähelepanu, siis hakkasin taguma vastu nende räpast ust.

Nad tormasid kambrisse ja aheldasid mu tooli metallseljatoe külge kambri taganurgas. Mõistagi ma rabelesin ja karjusin... ma ju ei teadnud, et käerauvad tõmbuvad iseenesest koomale — mida tugevamini rebid, seda tugevamini need suruvad.

„Mind ei tohi luku taha panna! Mind ei tohi käeraudadega ahelasse panna!“ Ma karjusin ka valu pärast. „Mind, vaba lindu, mind, jaapani kurge, pannakse raudu nagu mõnda litat!... Kas te üldse teate, kelle te raudu olete pannud?! Mind ei tohi raudu panna, tõprad! Ma olen lind! Pasanäod, alatud pederastid! Te olete mendid! Mendid! Te olete kaabakad! Ja teie geenid pole sittägi väärt! Ma vihkan teid! Ma palun teid! Ma kirjutan igale poole, kui alatud tõprad te olete! Ma kaeban ajalehtedele! Ma kirjutan ÜRO—sse!“

Lukus oli ümmargune auk, ma ei tea, kuidas oli kõigi teiste sõnadega, kuid arvan, et läbi selle augu kostis nendeni selgesti sõna „ÜRO“, sest auk oli niisama ümmargune nagu täht „O“ või see heli... pealegi ajasin seda karjudes oma huuled torru otse selle augu suunas: „ÜRO—O! ÜRO—O!“...

Ühesõnaga, ma rabelesin seal viis tundi ettenähtud kolme asemel... Kui mind välja lasti, ütles üks vanemleitnant või kapten, imponantne vuntsidega naistelemmik:

„Ah see on too, kes karjus? Kas ta on maha rahunenud? Ma juba tahtsin ta tagahoovi viia ja maha lasta...“ ning naeratas edevalt.

Ta ütles seda nii tavalise häälega, nagu oleks ta seda korduvalt teinud... Tookord mõtlesin ma õudusega, et tõenäoliselt olekski võinud nii juhtuda. Keegi poleks mingit jälge minust leidnud. Missugused reporterid? Missugused sõbrad? Kes oleks hakanud mind otsima? Ja kust?... Mendid oleksid öelnud: „Meie ei tea midagi, keegi laskis ta maha“...

Tuli paks ja samuti vuntsidega major (neil kõigil olid seal vuntsid), palus mind laua juurde istuda, pani minu ette minu passi ja rahatasku, kus oli puudu nelisada dollarit, alles olid ainult rublad, ja kuni ma seda hämmeldunult vahtisin, küsis ta nukral toonil:

„Kuidas siis nii, noormees, dokumentide järgi oled sa abielus, aga käitud sedamoodi?“

„Mis see siia puutub, kas ma olen abielus või ei ole?“ ei saanud ma midagi aru, püüdes ikka veel leida rahataskust oma kadunud raha...

„Noh, vaata...“ Ta näitas protokoll: „Peeti kinni kümme minutit enne

seitset viinapoe juures... tegeles onaneerimisega...“

Mul tõusid juuksed peas püsti. On nad alles jultunud! Kust nad selle võtavad? Võib-olla ei käi see minu kohta?! Kuid kirjas oli minu perekonnanimi... Ma püüdsin keskenduda ja tabada mingigi mõttevirvenduse, kuid küsisin miskipärast päris kohatult:

„Noh, oletagem, oletagem, noh, kui see ka nii oli, kas siis teie arvates on see taunitav?“

„Ei ole, ma ei ole üldsegi seda meelt,“ muigas major, „ma ise panin ka alles pool tundi tagasi pihku!“ Ta vahetas ülejäänutega pilgu ja nood hakkasid vastikult hirnuma. „Kuid, saa aru, avalikus kohas...“

„Aga miks ja mispärast?“ ei jätnud ma järele. „Pealegi niisuguse külma käes?“ ...

„Näedsa, seda ma ei tea, kuid seal kõrval on naiste ühiselamu, seal hulgub igasugu rahvast ringi, seepärast me olemegi seal valves... Võib-olla sa lihtsalt pissisid? Olid pisut võtnud ja häda tuli peale?“ pakkus major leplikult välja.

„Hea küll,“ ütlesin mina, „kui ma ka oleksin pissinud, mis siis sellest?... Kuigi minu sõbrad elavad sealsamas kõrval ja just enne seda, kui mind kinni võeti, tulin ma nende maja uksest välja... Misjaoks te olete niisuguse lolluse välja mõtelnud? Mis on teadaolevalt ilmselge vale?!“ (Ise ma aga hakkasin kahtlema, et äkki „pissisingi“ tõepoolest? Joodud sai üsna palju ja ma läksin uue pudeli järele, aga ei... ma mäletan, et olin mõistuse juures... ja ükstaspuha, kuidas kõik ka poleks olnud — mitte kellelgi pole õigust minu taskutes sorida!)

„Ma saan aru,“ ütlesin ma, „milleks teil kõike seda vaja oli... Selge see — et mul pärast häbi oleks. Võib-olla te kirjutate ka nendele, kes pissivad, pärast protokollis sedasama mis mullegi, et saaks neid rahulikult röövida?! Aga mina ütlen, et mul ei ole häbi! Ei ole häbi! Mitte midagi ei ole olnud ja kust pidin mina teadma, et teil on seal mingi lollakate ühiselamu? Mina ei tea mitte mingisugust ühiselamut, ma saabusin siia alles täna ega tunne seda rajooni üldse!“

„Sa saabusid alles täna? Muuseas, kas sul pilet on?“

Pilet oli mul olemas.

„Tal on pilet,“ kuulutas major, „see on hea, muidu me oleksime sulle veel trahvi kaela väänanud, et sa oled siin linnas sisse kirjutamata — võta teadmiseks, et sul on vedanud... Ja üleüldse, ma võin sind seaduse järgi kolmekümneks päevaks kinni panna... oleksime viinud Krestõsse... Kirjuta siia alla, et oled protokolliga tutvunud...“

Ma kirjutasingi alla, kuid enne kirjutasin lisaks: „Mitte millegi sellisega ma tegelnud ei ole ja teie mendid varastasid mult nelisada Ameerika Ühendriikide dollarit...“ Major ei heitnud sellele pilkugi. Andis mulle ametlikult passi ja rahatasku tagasi.

„Kas sul on midagi kaduma läinud või?“

„Jah, kadunud on nelisada dollarit.“

„Noh, siis kirjuta avaldus: „18. miilitsajaoskonnale, jaoskonnaülemale major V. N. Ššerbakovile.“

„Tore lugu küll,“ mõtlesin mina, „aga selle jätan ma endale igaveseks meelde.“

Avaldust ma kirjutama ei hakanud, pealegi oli tahtmine siit võimalikult kiiresti lahkuda... Ma otsustasin, et ei pöördu ka kohtu poole. Milleks? Et tagasi saada oma raha ja taastada oma väärikus ning sealjuures tõestada, et ma ei tegelnud onaneerimisega? Aga kui nad kõik, mendid, kohale tulevad ja hakkavad kooris tõendama vastupidist? See ajab ju lausa naerma... See käib nende arvestuse sisse, et alandada ja puruks litsuda, et oleks koguni kõige lähedasemate inimeste ees häbi, et ei piuksatakski... Sellest ei olnud veel aastatki möödas — tookord oli novembri lõpp, praegu aga oli septembri algus...

Nüüd oli olukord samasugune, jälle see neetud patrull! Muidugi, teised mehed, teisest jaoskonnast, kuid need võivad välja mõtelda, et ma solvasin neid, et osutasin „kinnipidamisel“ vastupanu, et olin purjus, ma olin ju tõepoolest joonud...

Nad kruttisid rooli, auto kaugtuled kobasid ajalooliste hoonete elutuid fassaade. Praegu nad alles keerasid ringi, kuid varsti on neil auto ümber pööratud ja valgusvihk jõuab kohe minuni, püüab mind kinni, valgustab mind üleni nagu pimestatud lindu... Ma jooksin mööda prospekti edasi, nurk oli päris, päris, päris lähedal... Nad andsid gaasi ja lisasid kiirust, nad kihutasid unnates minu selja taga, kahtlemata nad nägid mind...

Ma jõudsin keerata majamürakate vahele surutud põiktänavale, pimedale ja vastikule nagu ühiskorterite koridor... Ehk sõidavad mööda?... Ei sõitnud... valgusvihk langes juba põiktänavasse... Kas nad tõesti jahivad mind? Ma lipsasin mingist uksest sisse ja komistasin — seal olid astmed, õllepurk kukkus käest, ma langesin põlvili... ja ronisin niiviisi esimesele korrusele, siis teisele, läksin ähmi täis... Võib-olla peaks aknast alla õuele hüppama? Aken oli kinni, ma ei jõua... Ronisin mööda krobelisi astmeid ikka kõrgemale ja kõrgemale, neid astmeid mööda olid kunagi käinud maja esimesed asukad tol Hõbedasel Sajandil... Ma vist helistasin kellegi uksekella ja koputasin, kuid tulutult — kes avaks ukse?... Siis jäin ma vakka, sest möödas oli juba nii palju aega, et nad oleksid pidanud olema mul kannul... Pugesin kõige ülemisele korrusele, peitsin end nurka ja tõmbusin kõssi... võib-olla seal kuskil all otsiti mind professionaalselt, asjalikult, taskulampide valgusel: „Vanka, mine vaata sinna... Kuhu ta kadus?... Seal teda küll ei ole!... Aga sina mine vaata trepist üles“...

Ma istusin veel tükk aega häält tegemata ja nutta tihkudes... Haisev maa, viletsad seadused, närused inimesed... Siin ei ole ju võimalik elada! Miks? Mispärast? Miks ma jooksin nende eest ära, põgenesin „korralvurite“ eest, nad peaksid ju hoolitsema esmajoones minu eest, minu turvalisuse eest? Ma ei ole ju kurjategija ega varas... Lasta siit jalga! Aga kuhu? Võib-olla Ameerikasse? Räägitakse, et seal olevat VABADUS, või ajan ma midagi segamini ja seal on TALLE ainult mälestussammas? Või põgeneda Jaapanisse, kus vaevalt küll keegi minu järele igatseb?... Ma värisin ja nutsin hääletult, pisarad voolasid ojana. Ma nägin, et olin vasaku käe sõrmed katki teinud, koguni kolm sõrme korraga, ühel oli vist luu katki...

Ise oled loll! Ära tule ilma dokumentideta kodunt välja! Siin riigis ei tohi ilma dokumentideta sammugi teha!... Nad püüavad su ju kinni, nad virutavad sulle munadesse, löövad pea lõhki!... Nad on opritšnikud, leegionärid — nad on siia sissetoodud karastatud mehed, aju on neil hernetera suurune ja hing nagu roomaval maal, nad on sajalagsed, kakandid...

Neetud mendid, tõprad ja lurjused! Nende pärast jäin ma koguni oma õllest ilma! Mulle tuli meelde õlu ja ma lakkusin oma veritsevaid sõrmi. Aga kui ma siit pääsen, siis ostan nimme kaks... kolm purki!... Ei, ma ostan endale kasti õlut! Ja joon kõik korraga ära, siis olen nagu tohutu lähker ja teen teid kõiki täis! Nagu Pantagruel tegi täis Sorbonne'i õpetlased ja kogu linna! Ma teen täis teie autod, teie mütsid ja pagunid, kõik protokollid, teie sõiduteed, kõik majad ja paraaduksed, et te kuradi litad kaotaksite jälje, et te lämbuksite haisus, et te kogu aeg öögiksitate ja oksendaksite, et te seda kõike endale sisse ahmiksitate, ma veel korraldan teile „veeuputuse“!...

Kuid mul olid täiesti meelest läinud nende majade elanikud... Misjaoks trepikojad täis teha? See ei ole ilus... Nende neetud mentide pärast oleksin ma peaaegu ära unustanud kõik need „vaesed inimesed“, „alandatud ja solvatud“, „noorukid“, Mõškinid ja Rogožinid, Svidrigailovid, „mängurid“, „Netotška Nezvanovad“ ja paljud teised, kes käivad imetlemas „krokodilli passaažis“ (või elluürganud dinosaurust), kui sihuke peaks välismaalt kohale toodama... ja „Valged ööd“...

Ma olin unustanud VALGED ÖÖD!...

Ei, ma ei hakka kellegi kiuste õlut ostma, ma ei hakka nurkadesse ja trepikodadesse kusema, seda enam, et tahan olla ilus ja sihvakas, et taas meeldida oma tüdrukule... Kuid ma maksan sellegipoolest kätte, küll tuleb aeg, mil ma näitan teile oma potentsiaali (kurat võtaks, sõrmeluu on vist tõesti katki)... Ma maksan kätte, kunagi ja ühe ropsuga — nii et te üllatusest koguni peeretate! Ma lasen teie peale lahti kirjanduse Džinni... See on hea mõte! Pasanäod, teie ise andsite mulle väga torema mõtte, kuidas teile kätte maksta!

Ma lasen teie peale lahti kirjanduse Džinni. Hiigelsuure Džinni, kelle riist on nagu Aleksandri samm, tiivakesed otsas, et rohkem kōdi teeks. Las ta võtab teid käsile! Ta suitsetab teid teie pesapaikadest välja, tõmbab oma karedate ja peente tugevate sõrmedega teid välja teie urgudest, ta püüab teid nagu haisvad tõhud kinni, ta tirib teid päevavalgele nagu paelussid ja kogub Paleeväljakule kokku ning kogu ausa rahva silme all märgib ta ära igäühe ja autasustab erilisel moel — kokkutulnute suureks rõõmuks ning nende juubelduste ja embuste saatel — kõiki, kes on vaeseid inimesi röövinud, kes on toonud neile kannatusi oma astlate ja nõelte, ahnete käppade ja küüntega! Autasustab nii neid, kes hoogu läksid ja kes hoogu ei läinud, kui ka neid, kes kaotasid kontrolli enda üle ja kes olid mõistuse juures.

Ta peksab oma hiigelriistaga teid vastu pead nii, nagu teie, sadistid, peksite varem süütuid ja nõrku, ta valab teid nurjatuid spermat täis, et upuksid teie kumminuiad ja kiivrid ja saapad number 46 ja vastikud käerauad, et kõik need neetud esemed laguneksid põrmuks nagu laibad veekogu põhjas, et te ei suudaks

sellest loigust välja ujuda ega jaksaks inimeste käsi selja taha väänata, sest mitte see ei ole kirjandus, pasanäod, mida müüakse kandelaudadelt, kirjandus ei ole too aseaine, mida häbitult pakutakse lettidel, kus kirevate kaante vahel kirjanik Berjozkin koos Neznaikiniga lobiseb headest mentidest ja nende litsidest, nende probleemikestest, mis ei ole väärt haisema läinud kanaloodetki... Kirjandus on täpselt tabav peen sõna, see on ingellik kiir, see on midagi niisugust, mis inimesi puudutab ja riivab, see on tugevam kahuritest ja automaatidest, seda peavad kartma ja pelgama tõelised tõhud, kirjandus tungib teadvuse sügavustesse, sellest peavad lugu head inimesed, kirjandusest oskavad toitu ammutada ja seda nautida aimult kõrgelennulised hinged — nautida seda kirjanduse tervistavat ja rahuldustunnet pakkuvat aromaatsset spermat!...

Et teie närused tärnikesed üles sulaksid ja teie seersandipaead lahti hargneksid, et kaoksid kõik muud eraldusmärgid, saabastest aga jääksid järele ainult tallad... Et teie aju selgineks, et te ei hulguks igal pool ringi oma totrate tukkidega ega hirmutaks rahvast, vaid viskaksite kiiresti käest oma automaadid ja jataganid ning hakkaksite tegelema tõsise tööga, sest teid, idioote, ootavad kärsitult nii ader kui ka traktor! On aeg, et te hakkaksite kasvatama naereid, rediseid, sibulat ja kurki, on aeg päevalille ja maisi lüüda. Teid tuleb saata maale, looduse rüppe, türapead! Või siis kojameesteks, kui aru rohkemat ei võta, roojatud tänavaid pühkima. Panna ehitajateks, maalriteks — taaselustama ja kaunistama linna. Katlakütjateks, et oleks soe. Plekkseppadeks, prügិតünne tegema, et panna need kangialustesse, nii et inimesed ei peaks nagu lollakad oma solgipangedega jooksuma keset lossiansambleid!...

Kraanakonksudega tõmmatakse tapalavale nende nurjatu logisev soomus-auto ja näruses, allakäinud autotehases tehtud, tükkideks lagunev džiiip, niisugune nagu see, millega nad viisid mind pidulikult jaoskonda, Džinn purustab selle alates väljalasketorust ja lõpetades tuuleklaasiga, tuuseldab seda halastamatult ja viskab vihasena siinsamas Paleeväljakul Moika jõkke; sealsamas diagonaalis üle jõe lehvib majal number kaksteist sõltumatult Jaapani lipp, seal on tihedate kardinat taga kindlalt ja mugavasti varjul täievolilised esindajad. Ju itsitavad nad niigi, vaadates neid priimuseid, mis päevast päeva nende akende alt mööda murisevad ja millega sõidavad ringi vene vankad, tähtis nägu peas.

Siis tuuakse tapalavale kogu meeskond, kogu kaheksateistkümmnes jaoskond, kõik need neetud mendid, terve bandiidijõuk eesotsas nende khaaniga, tuuakse välja kõik, mis nad on kokku röövinud nii otse kui ka kaudselt: kogu nende saak, sealhulgas minu nelisada dollarit, ja jagatakse paljaksröövitute vahel ära: joodikutele nende võidunud rublad ja kõik, mis oli joomata jäänud, turistidele nende valuuta ja suveniirid, laste mänguasjad, kompekid ja küpsised (mida kõike minu väike poeg legodest kokku ei pane — kui palju neid legosid oleksin ma saanud talle selle raha eest osta!)... „Kaukaasia päritolu isikutele“ nende mandariinid, korealastele sibulad ja arbuusid, hiinlastele paukpadrunid, vietnamlastele nende kaltsud, vanaeitedele leivapätsid ja muu tráni, mida nad müütasid vaksalites, kui mendid neid laiaili ajasid...

Džinn astub nende juurde, vehib, ähvardab ja rullib nad tapalaval laiaks

nagu pannkoogi pika ja kohutavalt raske falloose või siis Aleksandri sambaga... Et pärast seda piruka ääred üles keerata ja täita see nende endi rämpsuga, siis hoiab ta seda keskpäevase päikese käes, et ära küpseks ja kogu lähikond hirmsat haisu täis saaks... Siis pakub ta...

Ta kutsub ligi armsaid külalisi, neid nimepidi nimetamata, sest see veel puuduks, et nende nimed ajalukku läheksid: Peterburi meeri — las ta tuleb, frakk seljas —, tema teise sõbramehe ja kaasosalise esimesest pealinnast, pappide saatel, soni peas ja ristilöödu kuju käes Tolle sümbolina, keda ta „Kaukaasia päritolu isikute“ näol oli risti löönud iga päev ja iga tund, sest oli mäletatavasti esimene, kes käskis dokumente kontrollida; ja ülejäänud seltskonna, kogu selle tallenahkades ja kiivrites sanhedriini, kes päästis valla sõja Kaukaasias, kaasa arvatud peaministrid ja presidendid, kes sel ajal, kui see oopus ilmavalgust näeb, tuuakse nagu Roosevelt kohale katafalgist ratastoolis... Las nad kogunevad sinna piruka ümber kokku, las nuusutavad, millega on hakkama saanud, ja kohkuvad!... Las imetlevad mälestusmärki oma ajale ja iseendale.

Pasanäod, ma ei ole t e i e totra maa patrioot! Ma ei ole üldse mitte millegi patrioot! Ma olen kosmopoliit. Mulle on ükstaspuha, missugune pass mul taskus on. Ma pigem tahaksin, et see oleks mingi kauge ja ebatavalise riigi pass — Rio Muni, Ifni, Fernando Póo oma —, veelgi parem, kui sellesse oleksid joonistatud kangurud, ahvid, jaanalinnud ja elevandid või Fudzijama mägi — peaasi, et ma tunneksin end mugavalt ja hästi ning võiksin rahumeeli rännata, millal aga pähe tuleb! Mind ei huvita t e i e piirid ja vastikud tollipunktid, kus võetakse altkäemaksu, veel vähem on mul vaja t e i e mente! Ma eelistan mitteagressiivseid inimesi ja riike. Ma vihkan kõike, mis on seotud t e i e armeega ja järelikult ka t e i e sõdadega! Ma olen selle poolt, et rääkida avalikult t e i e sõjasaladustest ja paljastada need, sest see kõik on puhas pettus. Mulle meeldivad kõikide maade maastikud, ma armastan kõiki inimesi, olgu neil missugune nahavärv iganes, kuulugu nad mis tahes rassi ja usku! Ma armastan kõiki tähestikke! Mulle on ükstaspuha, kes hakkab jalutama mööda t e i e mägesid, metsi ja kõrbeid — las jalutavad hiinlased, las käivad indialased, mustlased, juudid... Ma olen kosmopoliit ja arvan, et see on väga tore! Minu elu aluseks on intuitsioon, ma arendan endas aja, elava Universumi, kosmilise teadvuse ja lõpmatuse reaalsuse uut tunnetust, ühte kuuluvust kõigiga! Hoolimata sellest, hoolimata kogu õudusest ja primitiivsusest, mis mind ümbritseb, püüan ma nüüd ja tulevikus selle poole, ma arvan ja olen kindel, ma tean, et minu elukogemustest on kasu nendel, kes elavad tulevikus, uues maailmas, kus ei ole ei eelarvamusi ega piire, aga ka nendel, kes siirduvad teistele planeetidele, sealjuures võib-olla igaveseks!

Kas ma tõesti hakkam siin koos t e i e g a hiiri taga ajama ja tarakane tapma? Kas tõesti on mul siin t e i e g a midagi ühist?! Raisata oma väärtuslikku aega nagu kalju külge aheldatud Prometheus, et neetud raisakullid, munnidega pederastid nokiksid kuival, ilma kastmeta minu paljukannatanud maksa, mis kärhub igatsusest jaapani *pameni* ja *sake* järele?... Oodata külmas

toas, kuni suvatsetakse soe vesi sisse lasta ja mööda torusid hakkab liikuma soojus ning oma palvetunni lõpetavad frakkides viinaninad? Neid on ju äraarvamatult hulk...

Ma tulen ju t e i l e koguni vastu, lurjused, idioodid, sitapead, sellega, et olen siin, t e i e hulgas, olgugi et nutan ja olen nurka surutud, kuid ma tunnen endas mõõtmata avaruste hingust, ma olen Marco Polo, kes on une ja ärkveloleku segi ajanud, aga julgegu keegi öelda, et see on halb! Ma olen lind, kelle tiivad on kilomeetreid ja kilomeetreid pikad, „anomaalse tiivaulatusega“ (nagu on öelnud veel üks minu lemmikkirjanikke, kes vahel lubas endale ootamatuid väljendeid) lind, kes hõljub indopatsifistlikust valdkonnast pärit algkodumaa kohal, kalli Bak-Baki maa kohal, hõljub Maa kohal... ning ma ei näe mitte lõplikku pöörlevat kera, vaid piiritut galaktikaookeani!... Ma sõitsin siia, et rahulikult õppida mulle nii armsat jaapani keelt, et nautida maastikke, Neeva voogude mängu ja laineid, lossitaoliste majade ja taevatähtede värelevat peegeldust kanalite vees, ning vaikselt õhtul süüdatud laternate mitmevärviliste kiirte siksakke ja kaari veepinnal, ning kui on juba jutuks tulnud, siis selleks, et hinge kinni hoides jälgida Neeva veepeeglis elustuvaid tuhandete ja tuhandete aastate vanuseid kuumavaid egiptuse sfinkse — inimpeaga lõvisid —, võib-olla on nemad inimkonna esiisad, õpetajad ja tarkuse kandjad, kelle jäljed on igaveseks kadunud Sahara ja aja liivade alla...

Tõprad, monstrumid, mentide kimäärid — te olete minu Peterburi täis teinud!

„Ei-ei, on vaja siit võimalikult kähku lendu tõusta“ — nii ma mõtlesin, kord aeglaselt ja pärsitult, siis jälle palavikuliselt ja üleni värisedes, teadmata, et ees ootavad mind nii meeldivad kui ka siin esitatuga võrreldes julmad, kohutavalt julmad peatükid...

Venekeelsest käsikirjast tõlkinud JÜRI OJAMAA

HAMLETIGA, 1996

Neli aastat enne teise aastatuhande lõppu
(pärast Kristust)
Kopenhaageni lennujaamas Taanimaa piiril
polnud Poloniust, kes sorinuks eestlase passi,
sealt viisa virendusi leida lootes.
Ei pärinud, kus Eesti on. Kas on.
Kas oled sina tõelus
või uni.

Minu kätt katsu, aima
noori ärevaid sõnu, õnne kuulutusi.
Silita saledaid kirjatähti, aima
tuksatavat liiget, vere võpatusi.

Hamlet on
tuhande aasta kauguselt.

Taganda oma põlgus, himu.
Nad pole vähem unenäod,
veel vähem on nad ainus tõelus

tuhande aasta tagant,
tuhat aastat hiljem
Kopenhaagenis, Odenses
29. augustil 1996.

ARUANNE ODENSE KOLLOKVIUMILT
LITERATURE'S NATURE / LITTERATURE ET NATURE
(ODENSE, 30.—31. 08. 1996)

Hans Christian Anderseni
tibatillukesest lapseõlvemajast
Munkemøllestraede 3—5
veeres röömsal hommikul välja
tummade tinasõdurite rivi.

Samal päeval hakkasime meie Hollufgårdis
Svend Eriku tarmuka taktikepi all arutlema,
kuidas kannatab kärbsemusta välja lumi
kui puhtuse igimudel,
mis on *différence*.

Siis tuli Gudmundsson, islandi jääkaru,
oma hullukestega, kes Reikjaviki elegantses
grillbaaris pistsid nahka head ja paremat rohkem
kui rikastele eales sisse oleks mahtunud
ja kirjutasid siis arvele, meie oleme
vaimuhaiglast, kutsuge politsei.

(Gudmundssoni endagi vend on)

Gudmundsson tantsis nagu laadakaru
tummade tinasõdurite vahel.
Meil oli tõsiseid raskusi,
et kindlaks teha, kui kaugele
ta oli end sisse kirjutanud.

Me sõitsime laiali nelja ilmakaarde.
Meie ajud valutasiid.
Me olime tantsitanud oma mõtteid,
olime sünnitanud märke
oma kehadest, ihadest,
suutmata iseennast üles leida rivis.

Õhtul Hans Christiani vilepillimängu peale
jooksime rivitult, röömuga
tummade tinasõdurite valve all
Munkemøllestraede poole.
Ka Gudmundsson mahtus sisse,
pead küll ülemise uksepiida vastu ära lüües.

MIS PÄEV ON TÄNA?

Kui leppadel lehti veel polnud
ja su päevadel nimesid polnud
ja sind ei haavata saanud numbrite noad,
kui öös tundsid vaid taevatähti,

siis just valgus
su kolmnurksest pimedusest
välja valgus!

(Tlálóc sadas nelinurkset vihma)

Liperdama-laperdama
lõid kohe kõik minu
toredad-targad lubadused —

jürikuul külvan,
heinakuul niidan heina,
viinakuul viskan viina,
küünlakuul panen küünla
kaimukse kalmule —

igaviku janusesse tuulde.

ARMASTUS

on käsk, nii mõtles
Kierkegaard. Parem aga
on, mõtlen, armastada,
käsust välja tegemata.
Ära tundes
hingest hingeni,
vastates
verest vereni,
olgu üles,
olgu alla
lennul
saabumise paika
teadmata.

li varajane pühapäeva hommik. Päike oli küll juba tõusnud veidi aega tagasi, kuid esialgu ta ainult valgustas läbipaistvat õhku. Nõmme aedadest oli sel ööl üle käinud esimene tõeline sügiskülm, maa oli härmas ning puudelt veel korjamata õunad olid jääs, kumasid nahkse koore all ja lõhnasid aegamööda sulama hakates kirbelt ja värskelt.

Väikeses mansardkorrusega puumajas, mis seisis aiasügavuses keset vanu kõrgeid õunapuid, lükati üks aken pärani lahti ning koos aknakriiksatusega oli kaugele kuulda vihaselt teravat häält, mis keelas ähvardades akna avamise. See, kes lahtise akna ääres seisis, ei paistnud keeldu üldse kuulvat, sest ta naeratas, kallutas end üle aknaääre ning hingas näljaset kui soojast toaõhust lämbunu, ahmides sisse hommiku külmi lõhnu.

Kuigi päike oli madalal, oli aias palju valgust. Pooled kollakaks kulunud lehed olid puudelt maha pudenenud ning suve rohekassumeda hämaruse asemel oli õhk selge ja lõikav nagu klaas. Ja siiski tõi valgus endaga kaasa ka petliku mulje soojusest.

„Naljakas... Ma olen õnnelik... Tegelikult polegi midagi, aga mina olen hirmus, hirmus õnnelik,“ rääkis Aet ning tõusis nagu oma sõnade kinnituseks kikivarvule. Ta keha pinguldus, muutus üleni tajutavaks ning oli valmis kuhugi sööstma.

„Sa oled loll,“ ütles Maara tekki kõrgemale tirides ja üritas oma voodis, tuppä hoovavast värskest tuulest hoolimata, uuesti magama jääda. Ta vihkas ärkamist, alati oli tal tunne, nagu oleks teda unest välja rebitud, kistud pihtidega nagu poolpõiki olevat last emaiüst, ning kuigi ta pööras näo seina poole, tungis hommiku torkiv valgus nüüd korruga ka läbi suletud laugude.

„Neetud agar loll,“ sosistas ta kuumade huultega padjasse.

„Ma tean. Mis siis, et loll... Me kõik oleme, aga sellest hoolimata,“ jätkas ta õde halastamatult rõõmsal häälel, „sellisel hommikul nagu täna on kõik võimalik, siruta ainult käsi“, Aet naeris tasakesi, „ja kukubki õun pihku.“

„Pea suu.“ Maara hoidis silmi kinni, kuigi oli selge, et ta enam magama ei jää. „Kas sa ei näe, et ma tahan magada? Iga päev on mingi kuradi terror, iial ei saa siin rahu ning see peab inimese kodu olema.“ Ta unenägu kaugenest, järsku ta ei mäletanudki, mida oli just alles nii selgelt näinud, ning tõeline oli ainult kuklasse uhkav külm ja tuttavate plekkidega roheline tapeet. Talle tuli meelde, et on juba pühapäev, et järgmine päev on esmaspäev, puhkuseni on veel kaheksa kuud, ta kinga kontsapekid on läbi ning et üldse oleks vaja nii uusi kingi kui ka talvesaapaid osta, ja ta ohkas. Siis vaatas ta end kergitades õe

poole, kes seisis ikka veel avatud akna juures, nägu õnnest hajevil.

„Maailm nagu polekski päris... Kõik on teiseks saanud... see härmatis, õunad, valgus, meie sinuga.“

„Ma sulle teen midagi, mis on päris,“ ütles Maara, nüüd järsku sõnu väga täpselt hääldades, kuid Aet ei kuulnud teda enam, sest kätega end aknalaualt ära tõugates hüppas ta aknast välja karedale, sügiseselt jala all purunevale rohule ja jooksis lähima õunapuu alla. Ta paljastest jalataldadest jäi jäätunud maale mustavate sulajälgede sirge rada. Kiiresti jalalt jalale keksides otsis ta maast paar suurt kahvaturohelist õuna, lõi ühesse neist hambad ja oli samal hetkel valmis tupp tagasi tormama, ning just siis kuulis ta tuttavat aknakriiksatust. Maja poole vaadates nägi ta aknal Maara kohevate lokkidega pead ja suurte silmade tumedat pilku. Ainult õunasuutäis takistas Aeti karjatamast, ning ta ei teadnud isegi, mida ta oleks hüüdnud — kas palve või ähvarduse.

Maara naeratas, sel hetkel oli ta väga kaunis, ja siis sulges ta ka sisemise akna ning tõmbas hoolikalt kardina ette.

Aet, suutmata neelata, sülitas õunatüki külmunult krabisevatele lehtedele ning silmitses suletud kardinatega vaikset maja. Nüüd alles nägi ta, et valgus seisis nagu kõigest eraldi, pörkus tagasi igalt üksikult jäätunud kõrrelt, õuntelt puudel, majast ja kiivas lattaiast, mis samuti oli kaetud härmapuruga.

Keegi lähenes mööda tänavat, sammudekaja kandus kaugele ning selgelt oli kuulda liivaterade kriginat kingatalla all. Madal koerahääl haugatas nagu küsivalt ja Aet tundis selle ära, teades, et nende aias möödub lähipoe lihamüüja, kes igal hommikul oma hiiglasliku musta dogiga jalutamas käis. Nagu alati muutusid ümbruskonna krantsid meeletuks, kihutasid kilavalt haukudes aiaääri pidi, kõlistasid rebides oma kette.

Aet märkas oma õhukest öösärki ja alasti keha selle all ning ta kükitas end peites puu alla. Ta rinnad, kus säilis veel unesoojust, võpatasid jahedate põlvede puudutusest ja ta oli kindel, et ka tema pealt pörkub tagasi seesama teravalt läbipaistev valgus, et ta on kaugele nähtav ja üksik ja eraldi kõigest muust. Ta pigistas silmad kinni, kuid tundis nii lihamüüja kui ka tema koera pilku, ning talle tuli meelde, kui veider paar nad olid, kui veider oli see pikk, kuivetu, hõbedaste oimukohtadega mees, kes poeleti taga valges verepriismetega põlles sarnanes ometigi inglise lordiga, kuningaga, kes kandis end peites timukarüüd, ning talumata enam külmust jalataldade all, iseenda kujutlust lihamüüja kõiketeadvast pilgust, hüppas Aet püsti ja jooksis külmakõrvetusest hüpeldes majaukse juurde.

Nüüd lõdises ta juba tõeliselt ning seepärast ei kuulnud ta kellanuppu alla vajutades mitte majasisest närvilist tirinat, vaid hoopis hammastelõginat, kuhu segunes koerte eemalekanduvat raevust lärmi. Et majas jäi esialgu kõik vaikselt, tagus Aet sõrmenukkidega vastu kitsast ukseklaasi. Ta tundis väljajäetu lausa pidulikku kurbust ning mõtles korraka lapselikult nuuksatades:

„Loodetavasti saan ma kopsupõletiku, kärvan maha ja siis ta alles kahetseb. Ma suren siiasamasse trepi peale ära, laman, nägu härmas ja...“

Välisesiku sisemine uks avanes ning Aet nägi ema kahvatut, hämmeldunud

nägu, mida ümbritsesid lokirullid. Nägu lähenes klaasile, hingeaur muutis selle tuhmiks, ning siis lükkas ema ukse lahti: „Sina! Ja mis tempe sa jälle teed!? Kust sa tuled selles väikeses öösärginirus? Ja jalad kah paljad... Kas sul on natukenegi mõistust peas... Oh jumal küll, ei saa mina teist aru, lihtsalt hinge sööte oma lollustega seest välja... No kas nuta või naera... Mis pean mina teiega tegema... Endal kurk alailma haige ja... Ütle nüüd, mida sa seal väljas tegid?“

Ema hääl, toon, sõnad, kõik olid ammukorduvad, nii tuttavad, et neid ei kuulnudki enam, nad libisesid kõrvust mööda, muutusid suminakaks ning Aet ulatas emale õuna ja püüdis hammastelõginast hoolimata naeratada:

„Ma tõin sulle õuna.“

„Tõid õuna,“ kuulis ta siis toa poole minnes seljataha jäävat juttu. „Väljas kõik jääs ja sina tood õuna... Ja kust sa üldse välja said, kui uks on lukus. Külma on lilled vist küll kõik ära võtnud... Oh, ma vihkan sügist, seda pori ja pimedust...“ rääkis ema ust sulgedes ning valgelt säravasse aeda vaadates. „Jälle küta, tassi tuhka, sulata vectorusid lahti... ja tema jookseb alasti aias ringi, korjab õunu... oh.“

Aet ronis teki alla, tõmbas selle tihedalt üle pea ning kiskus end kerra. Ainult ta hingeõhk kuumas.

Läbi teki kuulduks summutatud naeru, teises toaservas asetseva voodi rahutut naginat, siis aga lähenesid ema sammud ning Aet tundis, kuidas teda kattev tekkide raskus muutus kahekordseks. Ema suur vatitekk soojendas, rõhus ja lõhnas turvaliselt, ning varsti lakkas ta keha värisemast. Ainult jalataldades püsis tuimalt tundetut külma. Viimaks muutus tekkidealune lämmatavaks, Aet lükkas end sirgu, ta pea ilmus välja ning teda võttis vastu naer, mis kasvas laginaks ja katkes siis sõnadeks:

„Noh, ja kuidas oli... kõik see kaunis, oi, oi, kui kaunis härmatis ja õunakesed ja valgus, see imeilus, oh kui õnnelik valgus,“ rääkis Maara häält väristades ja naeris uuesti. „Ma loodan, et sa said neid nüüd küllaldaselt nautida.“

„Mine põrgu.“

„Olgu see sulle õpetuseks, sa viimane kanapea. Kuula teine kord, mis sulle öeldakse...“

„Ei mõtlegi.“

„Ära seal sisista midagi. Ütle parem, kas sa mulle ka õuna tõid? Ühe kuldse, mahlase... Ha-haa, aga sul on vihane nägu!“ Maara toetas rääkides pea patja torgatud küünarnukile ja ta punane, selgejooneline suu avanes uueks naerupurskeks.

Aet tajus korraga oma külje vastas veidi soojenenud õuna niisket siledust, see oli sama õun, millest ta puu all seistes ühe jäise suutäie oli hammustanud, ning õieti mõtlemata haaras ta käsi õuna järele.

Üle toa vihisenud, tabas õun Maara nägu veidi kulmust kõrgemal ja selle mahlast pakitsev sisu purunes vastu kõva oimuluud. Veemahl, mis ümbritses kúpset õunasüdant, kõik seemned ja viljaliha lendasid laiali, tungisid juustesse

ning valgusid mööda naerust veel avatud suuga nägu alla.

„Ma löön su maha! Ausõna, rohkem ma ei kannata, see oli viimane piir!“ karjatas Maara ning hüppas linadesse takerdudes voodist välja.

Aet oli liiga hämmastunud oma ootamatust täpsusest, tekid vajutasid teda voodi külge, ning kuigi ta ajas end kätele toetudes istukile, ei üritanudki ta end läheneva raevu eest päästa.

Maara sõtkus voodist väljalohisenud lina jalge alla, ta ettesirutatud käed polnud mitte rusikas nagu poistel, vaid ta sõrmed tõmblesid, meenutades suurt kaslast, kes on valmis oma küünistega reviiipuusse jäljemärke jätma. Nägu, kuhu oli kleepunud kaks küpset õunaseemet ja mis polnud enam ilus, tardus pingul maskiks ja nüüd kartis Aet ainult seda, et ta silmade pilk ei pea vastu, pöördub kohkumuses ära, ning et ta mäletab seda hiljem suuremas alanduses kui kõiki lööke, kõrvust lohistamist, ninast väenamist ja seda, kuidas talle kasutatud, jalge vahelt kollased pesupüksid pähe tõmmati ning kuklas kägistavaks sõlmeks keerati.

Maara lähenev, löögihoos käsi takerdus ootamatult ema käe taha, viskles veidi ja vajus siis rippu.

„Ja mis siin toimub? Karjute nagu fuuriad vaikselt pühapäeva hommikul.“

„Ma löön ta maha, teen pulbriks! Ta viskas mind mädand õunaga...“

„Jälle õun, oh taevas, kuidas te võite küll nii lapsikud olla, ise suured juba ja nii suurelised,“ rääkis ema akna juurde astudes ning kardinaservast kinni võttes. „Mis see küll ometi on, et te ei mahu ühe katuse all elama? Mis ajab teid takka, teid kõiki...“ ohkas ta ning tõmbas kardinad akna eest ära.

Päike paistis nüüd otse aknasse, kuldas üle kardinaserva hoidvad käed ja ikka veel keset tuba seisva Maara paljad jalad, ning ema jäi silmitsema aeda, õunapuid, mis olid sel aastal täis õunu nagu raskeid õisi. Aeti jooksujäljed mustendasid härmas murul ja ema naeratas, vaadates neid läbi sügisõhu, mis oli selge ja lõikav nagu klaas.

NAER

Tüdrukutirts, kes olin —
ma tunnen teda, muidugi.
Mul on mõned fotod
tema lühikesest elust.
Ja lõbus halemeelsus
paari värsikese vastu.
Mäletan mõndagi.

Aga
et mees, kes praegu minuga,
pahvataks naerma ja embaks mind,
meenutan vaid ühte lugu:
selle tillukese tobukese
lapsikut armastust.

Räägin,
kuis oli armunud tudengisse,
see tähendab — nii tahtis,
et too heidaks talle pilgu.

Räägin,
kuis jooksis tudengile vastu
nimme sidemesse mähitud peaga,
et kasvõi, oh, küsikski,
mis juhtund.

Naljakas plika.
Kust võiski ta teada,
et meeleheitest on kasu,
kui hea õnne korral
veidi kauem elada.

Annaksin talle kommiraha.
Annaksin kinoraha.
Mine nüüd, mul pole aega.

Kas sa siis ei näe,
et tuba on pime.
Kas sa siis ei mõista,
et uks on kinni.
Ära kisu ukselinki —

mees, kes naerma pahvatas,
mees, kes mind embas,
see ei ole sinu tudeng.

Parem läheksid tagasi,
sinna, kust tulid.
Ma ei ole sulle midagi võlgu,
olen vaid tavaline naine,
kes teab,
millal
reeta võõrast saladust.

Ära vaata meid niimoodi
nende oma silmadega,
pärani lahti
nagu surnutel.

Kogust „Naera või lõbki“ (1967)

MÕNED ARMASTAVAD LUULET

Mõned —
ehk mitte kõik.
Isegi enamus mitte, vähemus.
Arvestamata koole, kus peab,
ja luuletajaid endid,
on neid vast kaks tuhandest.

Armastavad —
aga armastatakse ka puljongit makaronidega,
armastatakse komplimente ja sinist värvi,
armastatakse vana salli,
armastatakse ajada oma,
armastatakse silitada koera.

Luulet —
ainult mis on siis see luule.
Enam kui ühte ebalevat vastust
oleme juba kuulnud.
Aga mina ei tea ega tea ja hoian sellest
kui päästvast käsipuust.

Kogust „Lõpp ja algus“ (1993)

NEGATIIV

Tumehallis taevas
veelgi tumedam pilveke
mustas päikeseraamis.

Vasakul ehk paremal
valge kirsioks mustade õitega.

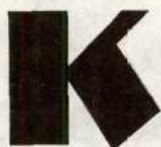
Sinu tumedal näol heledad varjud.
Oled istunud laua äärde
ning pannud sellele oma hallid käed.

Jätad mulje vaimust,
kes püüab välja kutsuda elavaid.

(Kuna kuulun veel nende hulka,
pean talle ilmuma ja koputama:
head ööd ehk tere päevast,
hüvasti ehk tervist.
Ja mitte säästma küsimusi tema vastustele,
kui need puudutavad elu
ehk tormi enne vaikust.)

Ajakirjast „Twórczość“ 1996, nr. 10

Poola keelest tõlkinud HENDRIK LINDEPUU

ui võti abloys lühikese kõlatu türu tegi ja naine lumises palitus tuppa astus, olid nad parajasti koos. Nii koos, et siin enam midagi öelda ei olnud. Nad olid avastatud.

Lõhi oli vastuvett sööstes läinud hooletuks.

Unustanud ennast kärestike sätendavas rümas.

Pimestunud.

Lasknud ajal minna.

Kõik ju on seatud sellele kaasa aitama. Loodusest. Tema on enda eest väljas. Midagi pole talle pahaks panna.

Kojutulnud naine — ka tema oli loodus.

Ta seisis uksele ja sulas — vales vaatuses lavale astunud näitleja! — põsed roosad, silmad ümmargused. Kogu taipamine ei mahtunud neisse kuidagi korraga ära: kahe pooltõstes tiivaga raske valge lind — selline kooslus.

Kaheksateist aastat abielugi ei jõudnud silme eest läbi joosta. Jalalabata sündinud Jaan. Ema metsajäämine. Juuste põlemaminek ja penn-penniit majaehitamine. Sellesama maja! Vaikne ägamine libises üle ta huulte ja käed otsisid tuge tühjusest.

Tuba oli täis väljas langeva lume halle liikuvaid varje. Nagu magav setter puhkas tundmatu punakaspruun juuksesasi keset laokil aset. Ja sealt kuskilt, mehe õlgade varjust kostis ennast valitsev noor hää:

„Kui te nüüd natukeseks tagasi välja lähete, siis ma saaksin ennast rüüsesse panna!“

Mõlemal oli nägu pööratud ära. Ja kukaldega ei saada rääkida.

Naine läks välja.

Mitte kohe, aga mõne viivu pärast läks.

Tõelusse, mis polnud muud kui lahitalli elektrisau looma laubatähel. Järele andnud kaljunael mäerinnas. Välgulöök. Pikk, tedretähti täis valge kiikuv meheselg. Kõik, mis üle selle, oli ainsa liigutusega kustutanud ei tea kust ilmunud fataalse retušeeri ja must pintsel. Kaotanud. Sulatanud ühte tühjusega. Ainult alguses ja lõpus saab olla kõik nii lihtne. Naise hambad plagisesid. Võtmekimp ta käes kilksatas kohatu koduseusega, kui ta auto ukse lahti keeras ja istmele laskus. Ülepeakaela on ta koju kiirustanud. Halingal enne silda kiirust ületades peaaegu kurvist välja lennanud — märg ilm, libe tee. O m a koju! Ja siin ta siis nüüd oli.

Enesehaletsus nõõris kõri, kui ta pea vastu külma rooliratast toetas. Ta keha täitis aeglaselt vedel malm.

Tuppajäänud ei vahetanud ainsatki sõna, katsusid tõusta kokku puutumata. Mees vandus läbi hammaste. Suu litsutud kriipsuks, jooksid ninast suunurkadeni teravad kaardus jooned, võttes raevuka pomina otsekui sulgudesse. Leevendamata ometi sõnade tähendust. Võõras ja võik oli ta hääl, kui ta kähistas:

„Mitte ühtki silpi sinu poolt! See on käsk. Mitte üht silpi. Jäta endale meelde.“ Tumedaks tõmbunud näos välgatas silma valge vilgukivi. „Mis vaja, räägin ise.“ Ja ta silmad otsisid soostumust naise ilmest. Ega teadnud, oli see seal.

Sekundid tõttasid. Põrandakell ahju kõrval kõhatas hääle puhtaks.

Pool kolm.

Mõlemad kiskusid riideid niiskele ihule, laskmata silmist valguse julma triipu tagasikätt kinniheidetud ukseuus. Naine, noor, kõhn, krimpsukasvanud lilla löikusarm poolpõiki üle lahja poisikõhu, surus eksivi sõrmi tagasi ripakil kunstsarvest kuklakammi. Ukse vahelt libises tuppa kass, nühhkis end vastu peremehe paljast säärt, ajas end püsti, võttis laulu üles.

Vihasel, järsu liigutusega virutas mees kaaslasele käkras pesupusara, mingi suka, särgi, vöö. Kõik oli sõlmes, kõike oli liiga palju.

Mehe pilk, hangunud, kuid terav, püsis otse. Sellega oleks võinud lõhes-tada puid. Korraks mõotis ta mõttes aknalaua kõrgust, räästaveest halli hangeharja selle all, katsus kremooni. Lõi käega.

Tabatute vaated klirisesid kokku.

Naine tuli uuesti.

Avatud kojaukse hetkelises kõlaruumis lahkus katuselt märg lumelaam. Sekundikübe liitis kõik kolm ühte langemise kiirenevas järsus helis.

Tilkuva palitu oli naine ära võtnud; kübara, äkki ahtaks jäänud kogu kohta ülearu suure ja naljaka, unustanud pähe. Õlad ja käsivarred rippu, kõlkusid ta käed nende otsas tuimalt nagu tööriistad. Õhk, mida ta hingas, oli kurb.

Kas ootas siis siin mõni töö tegemist?

Pigem oli kaotanud mõtte seninegi. Igasugune.

Noor punapäine naine, roheline jakk korralikult lõpuni kinni nõõbitud, teeb äkki õlgadega närvliku liigutuse. Otsekohe laskuvad nendele selja taga seisva mehe käed. Käed nagu põlvitajad. Õlad ent tunnevad: nagu klambrid. Nagu sepapihid! Jubedad, ümberkeelitamatud põlvitajad.

Õlad kuuletuvad, iseendigi imestuseks nihkuvad tahapooles. Üheainsa millimeetri. Neil nihkutakse eest. Seesama millimeeter. Õlad nutavad. Ent nad ei saa midagi parata. Nad jäävad äraootavale seisukohale. Nad ei saa parata,

kui ka see maastik peaks olema mõistetud säilitama oma geograafiat. ALGUSES OLI MEES, mõtlevad õlad tänulikult. Nendele meeldib nii ja ainult nii. Nad ei saa sinna parata mitte midagi.

Taandugu ta pealegi oma millimeeter, mõtlevad õlad, peaasi et ei taandu vaateväljalt. Taandugu kilomeeter, jard, jalg, meremiil! Teisiti see olla ei saaks, teisiti see lihtsalt ei maitseks, kui võit, kui ka võit igavesti on mõistetud jääma tulemata. Ei saaks, kui vähegi teha välja jumalikust ettemääratusest. Teisiti võiks kõik käia kuradile.

Otsekui elus liigutas end akna taga ploomipuuoks. Linnu või lume raskuse all. Aed imes endasse kuuldavalt külma sulavett. Ümbrus oli täis tuhandeid tillukesti tasasel krabinal astuvaid varbaid.

„Te võite minna!“ ütleb nüüd naine ja kuulatab imestusega oma halli, kindlusetu häält. Häält, mis lookleb läbi ta tühjust ja kohisevast peast, viimset, mis sinna jäänud, kaasa võttes. Tagantkäe lükkab ta veelgi enam lahti oma kodu niigi juba pärani paksu, aaderdatud ukse.

„Mitte keegi teid siit minemast ei keela,“ kordab ta. „Jumal kaasa!“

„Ega te olegi keelaja,“ lausub tundmatu naise häält kõlata, kuid meeled kindlalt.

Ent mees, kus on siis mees? Kas meest majas ei olegi? Miks mees midagi ei ütle?

Ei saa öelda, et ei ütle.

Punapea viimase sõna esimeseks silbiks on palvetavad käed jõudnud lennata meelekindla suu ette. Haarata selle oma sulgusesse nagu kondoriküüned kitsetalle ja tunda — õudusega tunda huuli pihkudesse suudlevat. Jaa—jaa! Nad kaotavad täielikult pea, nad on segaduses valmis huuli ära lämmatama — kogemata, eks ju! — nad on kui kuradiratta tippu lõksupandud huvireisijad. Ei edasi, ei tagasi. Aga missugune vaade! Armas aeg! Missugune hingemattev väljavaade!

Tegelikult on kätel ennekõike hirm.

Sedagi nagu taeva all korvis rippujail.

„Selles majas olen,“ kuuleb mees lausumas oma naist, „nii keelaja kui ka...“ Hetk segadust, hetk nõutust, mille varjus liigutab end kuuldamatuks kustunud „...käskija“.

„Mõneti ehk olete, aga see ei loe palju...“

„Mis siis loeb? Oleksite ehk nõus seletama, mis loeb?“ Naise puudutusest läheb veel rohkem lahti niigi pärani seisev uks. Tohoh! Ega see ometi mõni pöörduks ole! Seesugune, mis annab hoobi selga, ei küsigi. Nad ju ise ehitasid selle ukse, selle maja, nemad kahekesi, jättes — kas tõesti? — nii tähtsa konstruksioonivea tähele panemata?

„Välja!“

Kiljatus, rabe ja äkiline, on eelnenud vaoshoituse järel piinlik ja saamatu ning perenaine häbeneb seda isegi. Vaatab abiotsivalt meest, tegemata juuresolijast

enam väljagi. Mees on pikk, ulatub selja tagant vabalt raamima punapäise naise, peaaegu tüdruku väheldast selget kontuuri. Naised on mõlemad väikesed, enam-vähem ühepikkused, kõneldes ei pea nad vaatama kõrgemale omaenese silmade joonest. Tahab ta nüüd või ei taha, peab naine otse mehe suunas ütlema need võõrale määratud, ängist ja vilumatusest ülearu sirgjoonelised sõnad, nii nagu ei saaks ka revolvrilask ilma seljatagust läbistamata tabada raamitud pilti. Need kaks üheskoos on nüüd see pilt. Ja tema pilk, kui see oleks püüsisuu, ei peaks suunda muutmagi. Niisugune on see kaugus, niisugune on see vastasseis: sihtides võõra näo valgesse laiku punakaspruunide juuste paksus sõõris, sihiks ta mehele täpselt rinda.

Sõnad, millised nad ka ei oleks, on need, mida pärast enam kinni ei püüa. Seepärast ta viivitab. Nagu loodaks veel midagi.

Kodu, see ruumikübemeke, oli ju vaid nähtav osa suuremast, milles nad kõik kolm olid. Ning suurem pidi omakorda tingimata — tänane oli selle kinnituseks! — sisaldama veel ühe omaette, m õ t t e l i s e, sellise, mille piire, loomust, kaitstust või kaitsmatust võis naine üksnes aimata. Ja kui kibe seda oligi tunnistada — mõtteline osa kuulus neile kahele seal, kes seisid teineteise raamistuses. Oligi ehk see ruumiosa nii väike, et nad poleks sinna teisiti ära mahtunud? Võib-olla. Ent see võis olla ka vastupidi ja tegelikult polnud sel üldse tähtsust. Maja üleni, aed viljapuude ja tiigiga, kogu see jõekallastele laotunud, kahe kasukahõlma taoline vaikne vettinud linn, võis olla vaid moonisemne suurune täpp ühe salatud — ja nüüd siis tabatud! — ühte hoiu avakosmoses.

Võis olla, ent vähimatki selgust ses polnud.

Kõik raamis ju lõpuks kuidagi kõike, varjas midagi oma põuesisemuses ega jaganud tunnistusi. Ühel meelel, ridastikku väljast tulnud lumemärjaga, rippus esikunagis punapäise naise pisike kulunud tuhkrukasakiin. Pikk märg ürp oli pisikese villase käägariku oma tiiva alla võtnud. Endastmõistetavalt. Sinnanipääsuks tuli kahel naisel teineteisest mööda mahtuda, uksekohta ent kojujõudja — kiusust siis või mõistmatusest? — ei vabastanud.

Seisti. Silmitseti. Mees ei saanud ju lävel seisjat eest ära t õ s t a.

Ta ei saanud ka midagi öelda.

4

Lugematuid kordi oli naine näinud oma meest — kui lühike oli nüüd see aeg! — küll rahulolus, küll nõutuses, küll jonnis, küll võidurõõmus. Enesespeidatuses. Hommikupahuruses ajamata habemega. Silmapõletikus. Armulaual. Suusatamas. Matusekõnega segamini minemas. Meres. Metsas. Sokku nülgimas. Autoga tuisus. Ja täna nägi ta teda veel üks kord.

Äkki viskub noor naine seljaga vastu meest. Nii tugevasti, et too vangub jalul ja on õige üllatunud. Ei märka ette võtta midagi. Ta on ka kahe palja käega, ainult siis see, mis on hinge taga. Niivõrd, kuivõrd on kellelgi selgemat

ülevaadet hingetagustest. Sellest poolpimedast, salalikust lavasügavusest eesriiete peidus.

„Ärge lootkegi, et teil läheb korda teda alandada,“ prahvatab noor naine ja mees ei jõua ära imestada, et see käib tema kohta. Nojah, et ta on pikk, aga ta ei ole kunagi oletanud midagi rohkemat. Ta kuuleb edasi:

„Ma ei saa seda juhtuda lasta,“ järgneb kohe lõua alt. „Sellest ei tohiks olla nii raske aru saada, nii vähe, nagu ma teid ette kujutangi. Kui teile kunagi keegi üldse tähendanud on...“

„On tähendanud või ei ole, see ei peaks teisse puutuma,“ kuuleb mees vastust. Imelik, et see on öeldud tema naise häälega. Otsekui kõrbeavarustest, otsekui teisest ilma otsast.

„Eksite. Puutub.“ Ja jälle samm lähemale. Jälle mehe raamistusse. Selle vahega ainult, et ütleva olekus on otsustavust, sellist, nagu kujutaks tema enesel kindlaimat kaitset, kitsas naiseselg laiade meherinnale, ning mehe ärevat mühatust mitte millekski pidades jätkab hääle mehe lõua alt.

„Te näete ise, et mida te ka praegu ette ei võtaks, kõik tabab enne teda ja alles siis, mürk lahtunud, nooleotsad nürid, leiab üles mind.“

„Aga leiab,“ tähendab naine. „Tähtis on see.“

„Senta,“ saab lõpuks sõna mees, „mis ka oleks, see ei anna kellelegi õigust kaotada mõõdutunnet.“

Kumbki ei kuula teda. Kumbki ei mäletagi ta sealolu.

„Liiga kitsalt seate oma sihi,“ hüüab noor hääle kirglikult. „Aga hilja juba, ärge nähke vaeva. Te ei saa siin enam mitte midagi muuta. Mitte miski ei saa enam midagi muuta.“

Milleks hilja? Milleks vara? Hilja. Vara. Mehe pea kumiseb. Need sõnad on nii suured, nende tõde nii raske, et tema väsis ära.

Naise kujutelu on imelik oma ülevuses. Naiste. Miks temale sellist ei ole antud? mõtleb mees. Nagu gooti katedraal. Nagu Kölni doom. Kus tema seal? Mis võib tema? Kõrguse hele õhk, mis tolle ehituse võlvidelt alla voogab, matab ta hinge ja teeb ta uniseks. Kuidagi kulunud ja ludus, ripub messingnööpidega pintsak ta nõututel õlgadel. Tal kõrvetab kurgus. Ta tahaks minna kööki ja võtta lonksu linaseemnevevett, aga ei passi. Ja ei oleks vist mõistlik jätta naisi tupa kahekesi.

Ta seab ennast nüüd nende kahe vahele, ta ei oska midagi muud teha. Et nad teineteise nägusid ei näeks, ainult niipalju. Nägusid, mida ta sellisena ei tunne, mida ta õpib alles uudishimulikult isegi, maomahla kibe maik keelepäralt. „Ma palun...“

Ta jätkaks, kui naine ei haaraks ta sõnal sabast:

„Omas kodus sa palud!“ Üllatus naise näos ja hääles on nii ehtne, et mees teda uurivalt vaatama jääb.

Ta kõrvus kohiseb südamelöökide taktis ja lõuapära taga tiksus hirmu- tavalt üks salalik soon. Pikali heita! Ja ärgata, painajast vaba. Kui seda võiks! Kui seda ometi võiks!

Aga aega ei anta. Õhk on vahepeal jälle saanud laetud. Millal küll? Kus

tema siis oli? Miski on vahepeal järele andnud ja lõhkenud. Võib-olla illusioon, võib-olla süda, võib-olla kannatuse hall, ületäitunud tsepeliin? Igatahes on see juhtunud lähedal, siinsamas, ja lööklaine vapustab tillukest ruumi.

„Ei maksa mõelda,“ korratakse nüüd punase juuksekuhila seest nii lõõmavail silmil, et annab ainult imestada. „Ei maksa mõelda, et te olete valesti näinud, kuigi nii oleks mugavam mõelda. Et homme on kõik teisiti ja harilik. Ei. Mina armastan teie meest. Ta on omaks võttu leidnud juba nii ammu, et täna te ei saa sinna enam mitte midagi teha. Mitte keegi ei saa enam mitte midagi teha.“

Mees ta kuklasse heidetud pea kohal lonksatab piinatult. Temagi oleks hea meelega valesti näinud. Vähemalt täna, vähemalt esialgu, aga aega ei anta. Miks kumbki naine ei mõista seda lihtsat asja: mida enam vastavad sõnad tõelusele, seda vähem on nad väljaütlemiseks?

„Kas te ei otsusta liiga vara?“ lendab vastaspoolelt kärke küsimus. „Ja kõigi kolme eest!“

On tunda, et on tahetud öelda: m e i e kõigi kolme eest.

Aga ei saa ju.

Mitte midagi ei tohi olla siduvat! Mitte midagi!

Nagu võib pööristormi keskmes olla mõnikord täiesti tuuletu tunnel, nii vaatab noor võõras naine end äkki rahulikult kõrvalt. „Ära unusta usaldada omaenese südant, see on ainus, mis on kindel täiesti,“ oli mees tihti toonitanud ja tema ei olnud unustanud. Oli vaadanud, kinnitanud oma usku. Ent ta ei olnud arvanud, et see on võimalik kirvetera langemise eelsel sekundil. Nüüd vaatab ta taas, muud ei jää tal üle — ja nähtu röömustab teda. Tõukab vaat et teistega jagamagi. Ettevaatlikult lausub ta:

„Esimest korda ma kõnelen temast kolmandas isikus. See on ainult teie jaoks, proua. Nii nagu te isegi olete kolmas. Ma koguni ei mõtle temast kolmandas isikus, isegi mitte seda. Ei mõtle ka nimega. Seda lihtsalt ei lähe vaja, ei ole niisugust tühikut, kuhu see mahuks. Me oleme üks hing kahes kehas.“

„Kohe nõnda!“ imestab perenaine ja isegi naeratab. Kuid hääl, mis pidi olema irooniline, on kindlusetu. Pruunide silmade pilk, mis pidi lõikama, on kurb. Sünnimärk perenaise ülahuul väriseb pisut, reetes nõnda huultegi värina. Paljastub ülemine hambarida, mille keskel mustendab laiem vahe nagu lahingurivi, kust üks kilbikandja langenud.

Miks abiellutakse niisuguste harvade hammastega? Otsaesisega, mis juba paljastub nagu mehel? Oma nooruse pimestusest ei näe noor naine vastust nendele küsimustele. Ja küsida ei ole tal kusagilt, olgugi et ta tahaks teada. Seda enam, et taas surutakse sõrmed ta teadahahtjale suule — seekord ta hammustab neid! — ikka samad, ilusad pikad sõrmed koos oma õnnistusliku lõhnaga, koos oma joovastava lahke soojusega, mille kõige — ime küll! — ei ole mitte midagi juhtunud. Mitte kõige vähematki. Mida võiks ta soovida veel! Maha tahaks ta heita maamullale ja süüa kruusa ja kive. Rõõmuga teretab ta oma allaandmatut südant, ja pesitsedes oma pesas, silmitseb see teda lootuses vastu.

Lootuses, mida pidi jätkuma neile kõigile.

Pidetult, nagu lumehelbed, libisevad kolm inimest hallis tühjuses. Randlane tormis, kes tõstnud laterna näo kõrgusele, püüab puurida pilku läbi maru — nii vaatab naine oma meest. Hirmuga küsitleb ta oma mälu: kunas ometi, kunas on ta midagi nii tähtsat jätnud tähele panemata? Kunas on ta ise selle kõigega nõustunud? Peab ju olema. See maailm siin on juba ammu loodud. Lagedas, värvita, ajaloota sekundis vaatavad nad ehmunult ja murelikult teineteisele otsa, otsekui poleks varem kunagi kohtunud.

„Jõuab rääkida kõigest, Senta, aga praegu... ma saadan ära...“ sõnab mees. Läbi kõigi nende valgusaastate, mis pelutava enesestmõistetavusega on end ära mahutanud nende majja. Siia, kust lapsi on saadetud kooli, kust on välja kantud vanemate kirstud, kus sügis-sügiselt on vaadatud tihkesse tumma hingekuuoösse.

„Kõigest?“ kordab naine uskumatult.

Veel viibib siin kaasteadja. Veel tuleb küsida, enne kui hilja. Tuleb teada saada kõige tähtsam: „Kui kaua on see olnud nii?“

Küsimus mõlemale.

Taas avaneb vastuseks noore naise suu. Taas kerkib mehe peopesa. Taas hammustatakse talle pihku, kuid seekord on surve tugev. Nii tugev, et nägu peo all rapsab loomusunniliselt kõrvale — õhku ei ole enam võtta kusagilt. Käele on liigutus tuttav, seesama ju, mille alati on teinud pea, kui suudlus on olnud liiga pikk, nagu on olnudki enamasti, ja hakkab juba lämmatama.

Jõuliselt tõukab vang eemale katva käe, jõuliselt hakkab hingama, naine omalt poolt on samuti peaaegu teinud katse lämbujale appi tõtata, kuni tal äkki plahvatab selgeks kogu pea: miski, mida ta näinud on, kõneleb talle. Ja on jääkülma raud ta kuumale küsijasuu.

Jõuga, aga õ r n a l t oli ära tõugatud mehe käsi. Õrnus, mis liigutuse sisse oli pidanud tulema iseenesest, ükskõik, kuidas see ka oli kavatsatud, ükskõik, kui sobimatu selleks oli hetk. Väljaspool õrnust seda liigutust ei olnud olemaski. Sädelahendus, mis küsimata millestki, pidi sündima iga kord nende kahe ihu kokkupuutest. Pimestus, mis ei saanud jääda märkamata, tuues ilmsiks asju, mille eest teadvus teda seni oli kaitsnud. Plahvatus säratas korraks vastu naise silmaterades ja kustus kohe. Nagu jõulusäraküünla vastuhelgi äkiline lõpp lapse silmaterades. Olla ise see vang! Midagi muud ta ei taha. Mitte midagi muud. Löögi valu vabaneb kahinaks naise suul, kui tundmatu tema küsimust kordab:

„Kui kaua see on olnud?“

Ja ise ka vastab:

„Sada aastat.“

Mees sirutab ennast, nii et kondid ragisevad. Esimest korda on ahk millimeetri jagu järele andnud. Mehe vaadet pehmendab põgus tänuhelk. Metafoori määramatu maht nii lepitab kui ka võimendab.

Aga lepitab rohkem.

Kui küsida on nii palju, pole mõtet ühelgi küsimusel. Ei ole ka tähtis, kas ukсед on lahti või kinni. Või hoopis ristseliti. Siiski parem, kui mitte nii väga... Sest ähelepanamatult on ukseavast sisse libisenud terava lõuaga käbe mees, musta verd ja uuriva silmavaatega. Ning õieti teretamatagi nahinal istet võtnud kirjutuslaua taga, mingid lõssisinised blanketid ja piklikud lahterdatud paberipoognad peos.

Valitseb jahmunud vaikus, mille peremees esimesena katkestab.

„Kes teie olete?“ nõuab ta ebaviisaka sirgjoonelisusega.

Mis ühtlasi kõlab siin toas seni küsimata, puudujäänud küsimusena.

Naised tõmbuvad tagasi. Niivõrd kohatu, lihtsalt uskumatu, on võõra ilmumine sellel määratlematuse silmapilgul.

„No–noh. Ma tahan teada, kes te olete!“ ilmutab peremees taas otsustavust ja teenib naiselt uudishimuliku, tunnustusseguse pilgu: mingigi kindel sõna, mis sest, et hargu viivas, lausa ju tarbetus suunas.

„Mari olen, tšeremiss, endine tüürimees,“ vastab väike mees põgusa kummardusega. „Viktor Jakovlevitš Mosin.“

„Paljugi, et mari,“ ägestub peremees nüüd alles õieti. „Mina olen eestlane, mis siis sellest! Kuidas te sisse pääsesite?“

Peab ütleva, et viimane küsimus on küll täiesti üleaarne. Naisedki vaatavad teineteisele kogemata erapooletult otsa. Et pilk kohe kõrvale pillata.

Väike mees nuuskab nüüd põhjalikult puhtasse kollasesse taskurätikusse, seletades lahkesti:

„Ukсед on teil pärani tänavani, aulik peremees. Aga mina tulen ka kinnisest uksest, sest minu kohustused ei luba mul valida.“

„Mis kohustused?“ teeb nüüd häält ka perenaine. Tema ilmes on näha kergendust, tões ja väes on ta oma kodu kaitseks väljas — midagi, mis on ometigi talle harjunud ja arusaadav. Ta on peaaegu tänulik Viktor Jakovlevitš Mosinile.

Sirgelt seisab noor punapäine naine jahtuva terashalli ahju juures. Viivuks on ta unustatud. Huviga vaatab ta kord meest, kord naist. Mari eksitab teda kõige vähem.

„Mina olen töötu, kui see peaks asjasse puutuma. Aga ma täidan lepingulist ülesannet demograafiliste uurimuste keskuses ja pean küsitlema,“ seletab võõras mees, kahetsev vaade rändamas kordamööda toasolijate nägudel. „Pea tülitama inimesi küsimustega rahvuse, perekonnaseisu ja hariduse kohta. Ja et kes kellega läbi käib, mis rahvus mis rahvusega — minu järg on praegu siin, sellel tänaval.“

Ning ära ootamata nõusolekut, on mari juba kõigile kätte pistnud oma kirbulised küsitluslehed, igaihe pihku on siginenud ka pliatsijupp.

„Võtke mugavalt istet ja palun täidame kolm esimest rida trükitäh-
tedega!“

„Kuradile!“ vannub mees nüüd täiest rinnast. Tema on esimene, kes oma

bülletääni vastu lauda virutab, pliiats pääseb ta peost ja lendab marile kõlksuga otsaette. Siis kägardab mehe kämmal paberi nutsakuks ja virutab põrandale. Teised on oma paberid samuti pannud käest.

„Midasja te endale lubate? Kuidas te tungite võõraste majja, võõra elu vahele...?“

„Võõra elu vahele,“ kordab perenaise hääle lõtv kaja.

„Ja küsite, pärite, mis, kes, kes kellega, mis see siis on, mis amet see niisugune on? Keda te uskuma tahate panna oma vigureid?“

„Need ei ole vigurid,“ ohkab Mosin, aga rääkida tal ei lasta.

„Tulete hiilite siin niisama, vaatate, mis kellelgi toas on ja siis üks teine kord tulete muukrauaga,“ ründab peremees, kord jälle ennast oma õiges rollis tundes.

Selle peale tulija kokkub. Ta isegi kahvatab solvumisest. „Päris töö see muidugi ei ole,“ seletab ta, „selles on teil õigus, peremees. See on lisateenistus. Päristöö on minul mesipuude ehitamine. Ma saadan neid koju, Marimaale. Aga inimesed lähevad ära linnadesse. Mesipuud linna ei vii. Inimesed lähevad lahku, mesipuud pooleks ei tee. Mesilaspere, kui läheb, läheb kõige täiega, kui parasjagu teine, võõras ema on juurde tulnud. Korja kulbiga puu otsast, kui tahad. Mitte nagu inimesed, et igaüks ise kaarde. Ja ongi nii, et mesipuid ei lähe enam nii palju tarvis. Selles on asi. Ja kui enam mesipuid ei ole tarvis, siis tuleb demograafia...“

„Jah, kui perekonda enam ei ole, siis ongi demograafia,“ arwab ka perenaine.

„Las küsib! Las küsib just. Ja meie vastame,“ hõikab äkki vahele ahju juures sõnatult seisnud noor naine. „Siis saame ise ka teada!“ Ta on täis rõõmsat, julget otsustavust.

Ent see on mõte, mis meeldib ainult temale.

„Siis tütreast algaks,“ on mari asjalik, pöördudes ahju juures seisja poole. Tupp tekib halb vaikus.

„Nojah, kui teie just teate, et ta tütar on, üks alake siis,“ pistab perenaine.

„Olgu, aitab näitemängust,“ teeb mees järsu lõpu. Ta kahmab lauati niiske läkiläki ja vajutab endisele tüürimehele pähe, teise käega talle portfelli-sanga pihku surudes. „Tehke, et nüüd kähku siit kadunud olete!“

Mari tõuseb.

Perenaine vaatab heitunult, kuid elevusega oma meest, kaht kurja kurdu selle otsaesisel. Sellisena mees talle juba meeldib, marist seevastu hakkab tal aga kahju. Ta küsib ettevaatlikult:

„Te olete ilma tööta... peret ka kedagi on?“

„Poeg. Kah merel. Naine on kolm aastat halvatud. Aga hakkama me saame. Tänu mesilinnukestele. Neid on hea alati vaadata. See, kui taru huugab. Siis tulgu minupärast või sõda, mitte üks asi ei loe. Varsti on kevad. Märtsikuu. Kõnnid teinekord hommikul aias, muld juba lõhnab. Tuleb unine mesilane

lennulauale, hakk valvab ja toksti — magus suutäis käes. Niimoodi paneb sunnik hulga mesilasi nahka.“

Peremees heidab peaga, torutab huuli. Ta kuulab, kuulatab uskumatult. Pahur vari ta näolt ei lahku, silmad ent võtavad unistava läike. Toaski oleks kui avaramaks muutunud, põske puudutab tore toores õhk. Ta tahab, et loendaja kaoks, aga ei tea, mis teha naistega, ja samas tabab end mõttelt — olla ise see loendaja! Tulla blankettidega ja minna, kas või väljavisatult, kui seda saaks! Oleks ise keegi, kes toksib kokku mesipuid, neid perekondlikkuse mustreid, ja asi tahe. Aitaks. Täiesti aitaks. Ei mingeid arveid ega liigategemist kellelegi. Ainult et mismoodi selgitada neile naistele siin, ilusatele, ähmi täis ja haavatutele, et see on ka kõik, milleks temal annet on? See on k õ i k... Nad ei usuks. Nemad, kes nad on täitnud ta iseendi ülevate ettekujutustega armastusest, oma hingepeenuse ehitistega, oma ohvrivalmiduse vägevuse ja suurusega — nad ei lepiks. Nad ei suudaks eluilmas. Nad ei usuks.

Mari on läinud, kobistab juba trepil. Alles väravast väljas, usaldab ta vaadata tagasi, litsuda korralikult pähe oma tokerdanud läkiläki, muutudes seeläbi kuidagi veel madalamaks, enne kui kaob enelate vahele.

Hetke kasutades on noor nainegi ropsuga esikus ja sikutab teise palitu alt oma pisikest tuhkrukasakiini. Kübarani jõudes on mehe käsi juba ette rutanud ja ulatab selle vaikides lahkujale. Kүүntest kübar oleks nüüd hästi ära kulunud, tuleb ent leppida, et on harilik.

Künnisel lahkujat pöördub ja vaatab tagasi. Ei, see siin ei ole põgeneja. Meelde peab ta jätma kõik, kuidas siin täna jääb — kes teine võiks seda teha tema eest! Tõsine ja trammis, noogutamata kummalegi, lausumata ainsatki silpi, seisab ta tuuletõmbuses püstipäi. Otsekui vinnas vibu sisaldab ta endas kogu väljalennupinge. Nool, mille sihtmärki ei tea siinoliijaist ükski. Seda hoiab tulevik külmavereliselt oma väljasirutatud kätes.

Juba on ta õues ja juba teevad mineja tillukesed nõõpsaapad teeraja lohupõhja terava mustja punktiiri, mis enne väravani jõudmist kustub tumedaks loogeliseks vöödik. Pidevuseks ilma katkestusteta. Nõiutud varjudeta maastikus kesk märga lund ja elupuumütsakuid jääb ta lühike kogu ikka pisemaks ja pisemaks, ära ent päriselt ei kao veel mil ajal — nii pikk on puiestik. Kui palju ka mees ja naine ei vaataks, ta jääb pilti. Võib-olla hajub ta pikapeale kokku millegagi — on ju sula! Millegi seal juba ammu enne olnuga. Aga täna seda veel ei tea. Millegagi, mida tema alatise siia kuulumise pärast pole lihtsalt osatud tähele panna.

Mees ja naine lähevad tupp ja võtavad istet. Seljad sirged, teine teisel pool lauda. Diplomaatilised asjuriid, saadikud eri maailmajagudest. Maailmajagudest, mis iseend tundmata, auravad ja lemmel, on pool tundi tagasi kerkinud merest.

HANNES VARBLANE

FILIAE PATRIAE

su pöördumine sai pöördumatuks
ajaks mis uus
üks laotus ei kata veel katust
ei taevast su suu
ei su suu suudlematus
ma tean et lõhestatud
on enam kirves kui puu
aeg käandub lihtsustamata
kord-korralt lihaks ja luuks
aeg jäigastub muutumatuks
su silmis ning sõnadeks suus
kui adun ses hoomamatust
kahest üheks vormuvat
aegruumi uut

JOONISTAB

hommik su akna taha
võradest võika vangla
ära ma lähen ära ma lähen
mahajäetu ning valge
talv on nüüd tulekul
tulekul talv
külm kauge ning kalge
uksed kõik suletud
suudki on suletud
kevad on kuradi kaugel
ilmas ses Jumalavalges

KÕIK

kõik me elame elu õhukesel jääl
võib-olla on selles jääs
me väljapääs
võib-olla on elus surm
võib-olla tüdruk sa oled
minu jaoks üksnes hurm
võib-olla homme sina armastad teist
aga siinkohal mina kirjutan meist

AGULIPLIKA

oli mul ikka
plank, peldik ning kuur
järsku jadastus
polnudki plika
lihtsalt naine ei enamat muud
puud kasvavad suureks
uksed on lukus
tüdruk elu ehitab endale uut
mina käin kõrval
kondlemas valus
valus mis polegi uus

SIGULDAS

Jõge mina armastasin ning lainet
seinana vastu seismas kui iseend
olin ma tookord laine oli säääl sein
olin ma tookord kaine
kaks tüdrukut kindlasti olid
üks armastas mind mina teist
aga rong jaamast mis tuli
huilges armastas mõlemat neist

EI MEENU

millal oli see
ent mäletan ma selgelt
üht koputust su aknale
ning keeldumise kergust
mu hinge mahub sellest ööst
kõik mis on ööga seotud
su pimedus ning minu sööst
nael pimedusse löödud
sestsaati silmi kirgastab
see mille nimeks saatus
kaks helki tähekiirguses
neis jäigastub mu jaotus
ma armastan ma jälestan
joon Valgustuse vahel

ELU LAENUKS

kümme käsku taskus
elu laenuks vaid
niitval lennul laskub
patukahetsus

ristilennust sellest
otsi õigustust
taevast kuhu taotud
kaamoseta kaos

õlg mu kõrval õla
võlg on võõras väes
sina hoiä hirmu
pussipääna käes

hoia rääsund lugu
lõdvasõrmselt siin
usu et seetõttu
riik on tõeski piin

MU

viimane rumalus rukkis
pööras augustipäeva ümber
september nüüd tuleb ning külas
õhk peksumasinaist sumbes

taevas sinine sinine sinine
üksnes jõurihm on süsimust
on õhtu tulek see hiline
kui tüdruku higine piht

veel päevatõus tõesti kauge
kui talitee murduvas jääs
sa hoiä mind nõnda kaua
et lihtsalt su kätes mu pääs

sa hoiä mind täna septembris
homme hoiä detsembris ning siis
vaata tähti mis taeva on tõusnud
ning küsi miks rihmub see viis

li suurepärane, otse ideaalne jõulueelne õhtupoolik meie kodumaa pealinnas. Maffia töötas saabuvate rõõmupühade puhul vaikselt ja diskreetselt ja ükski pomm ei lõhkenud restoranides, reisibüroodes ega tänavale pargitud autodes.

Inimesed jalutasid tänavatel üksinda või paarikaupa, seisatasid vahetevahel äride vaateakende ees ja imetlesid väljapandu üleüllust. Ilmselt ei läinud neil aga kõigest sellest eriti palju vaja, sest ainult vähesed astusid sisse, et midagi osta. Pidi olema õnnelik rahvas. Maa oli kaetud kerge valge lumekorraga ja „McDonald’i“ ja „Big Maci“ helendavad hiigeltähed jagasid oma võlu ja hiilgust üle linna.

Raekoja platsil seisis kõrge elektriküünaldes särav jõulukuusk. Tulin parajasti Apteegi tänavalt ja olin teel üle platsi Kullassepa tänavale, kui panin tähele imestusväärselt suurt ja pikka poisivolaskit, kes loivas tulla vastassuunast. Ta oli tõesti väga pikk, kindlasti üle kolme meetri, peale selle tugeva turjaga. Eks niisugune sell, kes ennast jõutrenni ja igasuguste tablettide abil on üles paisutanud, mõtlesin endamisi. Hämmastusega nägin ka, et noormees oli aastaajast hoolimata palja ülakehaga ja paljajalu.

Jõudes jõulupuuni haaras ta korraga kuusel tüvest kinni ja tõstis selle maast üles, kavatsedes seda ilmselt ümber paisata.

„Stopp, pea kinni!“ karjusin, enne kui jõudsin lähemalt järele mõelda.

„Kutsuge politsei!“ hüüdis keegi teine pealtvaatajate hulgast.

„Politsei ei tee mitte midagi niisuguste huligaanide vastu,“ lõi kolmas käega ja läks ära.

Tahtsin ka ise tegevuspaigast eemalduda, aga olin juba äratanud hiigelnoormehe tähelepanu ja ta eesti-lipu-sinised silmad otse neetisid mind paigale.

„Mis... mis sa... teed?“ kohmasin.

„Trenni,“ vastas poiss ilmsüütu näoga ega tundunudki eriti hirmuäratavana. Ta jätkas: „Minu isa oli suur jõumees. Ta kiskus alati kuuski maast juurtega üles. Mina tahan ka, aga ei leia praegu ühtki normaalset kuuske. Näe, sel narril siin ei ole juurigi all!“

„See on jõulupuud,“ seletasin. „Sa nähtavasti ei tunne siitmaa kombeid?“

„Ega ei tunne jah,“ tunnistas hiiglane. „Olen välisestlane.“

Nagu minagi, mõtlesin ja südamesse tuli kohe soe tunne.

„Kust sa tuled?“ tahtsin teada.

„Noh, sealt...“ Ta piidles korraks umbusklikult ümberringi, aga nähes, et keegi temast enam suurt välja ei teinud, hakkas jutustama:

„Minu vanaisa tuli kaugelt põhja piirilt tammiku äärest. Neid oli kolm

venda. Üks rändas Venemaale ja hakkas ärikaks, teine läks Turjamaal sõjaväkke, aga vanaisa istus põhjakotka tiiva peale ja lendas üle Soome lahe Viru randa.“

„Lendas kotka seljas?“ imestasin. Ja taipasin: „Kotka seljas... Taevake! Kas Kalev... oli sinu... vanaisa?“ kogelesin. Tundsind, et olin minestamise piiril.

Poiss noogutas: „Vanaisa jah, Kalevipoeg oli minu isa. Keegi Kreutzwald on meie perekonnast raamatu kirjutanud.“

„Tean, tean,“ pomisesin ja hammustasin keelde, kontrollides, kas ma ikka tõesti olen ärkvel. „Nii et sina oled siis Kalevi pojapoeg?!“

„Minap see olen!“ tunnistas ta. „Aga siin maa peal on kole külm!“ jätkas ta õlgu väristades. „Isa töökohas, Põrgu väravas, on väavli ja pigi hais, aga muidu küll päris soe.“

„Kuidas sa siia said?“ tahtsin teada.

„Kuulsin, kui keegi maa peal ütles, et „nüüd on põrgu lahti“. Noh, kui tee oli lahti, siis mõtlesin, et on aeg üles maa peale ronida. See on mul plaanis olnud juba pikemalt, sest isa on pannud mulle südamele tema tööd jätkata, tulla siia oma lastel' õnne tooma ja Eesti põlve uueks looma.“

Ahaa, nii et Kalev on siis ometi kord koju jõudmas! mõtlesin hardalt, ehkki teatud skepsisega, vaadeldes suurt lapsenäoga poissi. Et ta ilmselt lõdised külmast, vedasin ma ta ümber nurga kohvikusse ja tellisin kummalegi tassi kohvi. Ta ei protesteerinud.

„Siin on joogikapad nagu sõrmkübarad,“ muigas ta, kui ettekandja kohvitassid lauale tõi, ja pani ette: „Ehk saaksite mulle mõnes asjas hüva nõu anda?“

„Hea meelega, kui ma oskan,“ vastasin.

„Meil käib Põrgus ajaleht „Välis-Eesti“,“ alustas ta. „Lugesin seal, et Eestis tagastatakse õigusvastaselt võõrandatud vara, ja mõtlesin, et mu isal on Kääpa jõest mõök tagasi saada...“

„Jah, peaks ju olema,“ arvasin.

„Nii ma läksingi kohe linnavalitsusse ja ütlesin, et tuln mõõgale järele. Aga kus nemad seal! Hakkasid kõik seletama, et on vaja pabereid ja tunnistusi ja templeid ja kinnitatud plaane ja jooniseid mõõgast ja Soome sepa allkirja ja ma ei tea kõik mida. Ja et peale selle olevat taotluste tähtaeg juba ammugi möödud. Kõige lõpuks tahtsid nad mulle selgeks teha, et ma ei olegi mõõga õigusjärgne omanik. Kuna mul puudusid paberid, ei olevat ma üldse sündinudki. Nad küsisid mu sünnikohta ja kui ma vastasin „Põrgu“, viskasid mu kolme mehega uksest välja.“

„Paha lugu küll,“ tunnistasin. „Bürokraatia on nii kohutav, et parem jäta see mõõgatagastamise mõte! See ei vii kuhugi, rikud ainult oma närve. Võta selle asemel ette midagi toredat, näiteks mõni puhkusereis.“

„Ka seda olen üritanud,“ ohkas noormees. „Tahaksin teha reisi isa jälgedes maailma otsa, et näha, kus taevas maaga kokku puutub. Isa lasi selleks otstarbeks „Lennuki“ ehitada. Ma juhtusin nägema „Estonian Airi“ kuulutust:

„Uus logo, uued lennukid, rohkem lende“ ja tahtsin nende uuel „Lennukil“ reisi broneerida. Läksin reisibüroosse ja tellisin laevareisi maailma otsa. Nemad aga ajasid vastu, et „lennukid“ ei olegi laevad, vaid „lennukid“. Mis jama see on? Ma keeldusin ära minemast. Nõudsin viimaks reisi nende nähtavasti kõige vägevama sõidukiga, selle „Logoga“. Siis tõtsid nad mind viie mehega uksest välja!“

„Eks ole tegemist arusaamatusega,“ püüdsin üle siluda. „Aga maailm on tänapäeval nii keeruline, et sellel ei ole otsa ega äärt. Arvan, et jäta ka see kavatsus!“

Silmitsesin meie rahvussümboli pojapoja kandilist nägu. Sümbolitel ei ole tänapäeval kerge. Ometi vajaks eesti rahvas neid hädasti.

Vajusin mõttesse. Laual seisis väike lillepott õitsva jõulubegooniaga ja ma puudutasin seda hajameelselt.

„Käed eemale!“ keelas poiss nii äkitselt, et ma otse võpatasin ja pidin kohvitassi ümber ajama. Mis oli?

„Lilli ei tohi puutuda!“ õpetas poiss. „Selle eest tuleb ränk karistus, nii palju olen õppinud. Kord suvel tegin lühiekskursiooni maa peale, et teaksin, mis mind ootab, kui siia päriseks tulen. Oli südasuvi ja kõige ilusam aeg, päike paistis ja linnud laulsid ja minu ees laius üleni õitsev punane moonipõld. Mu süda täitus rõõmust ja ma noppisin põllult paar lilleõit... Aga siis läks päris põrgu lahti! Politsei tuli ja seitse meest võtsid mind siseministri käsul kinni, et arestimajja viia. Mind kahtlustati narkootikumi valmistamises ja kuritarvitamises ja mingi suur masin niitis moonipõllu viimse õieni maha. Suure hädaga pääsesin ja pagesin tagasi sinna, kust tulin. See lugu võttis mul küll hulgaks ajaks tuju ära.“

Nähtavasti ei olnud me rahvuskangelase kannatustel lõppu. Võib-olla oli viga selles, et puudus järjepidevus. Soovitasin talle, et kui ta midagi ette võtab, siis tehku seda hästi tasa ja targu ja arutagu enne asja oma isaga. Läks ju Kalevipoegki vana Kalevi hauale nõu küsima.

„Olen proovinud, aga ei funktsi!“ vastas Kalevi pojapoeg tuseselt. „Tahtsin isaga rääkida ja hüüdsin talle nii valjusti kui suutsin, et ta mind seal Põrgu väravas kuuleks. Ta vist kuuliski, aga siin on selline õudne lärm, et ma ei kuulnud, mis ta mulle vastas. „Valjemini, vana!“ karjusin, aga midagi ei aidanud. Kuulsin ainult kõnekõminat. Siis võtsin maki ja lindistasin kõne, et kuulata seda hiljem kuskil vaiksemas kohas. Aga kas teate, mis juhtus? Kümme meest võtsid mu kinni ja mind süüdistati seadusevastases salvestamises. See olevat demokraatia põhiprintsiipi vastu...“

„Ja mis sa siis nüüd kavatsed teha?“ küsisin murelikult. Kartsin nimelt, et ta annab liiga kergesti alla ja läheb kõikidest äpardustest tingituna jälle Põrgusse tagasi. Eesti rahvas aga on juba nii kaua oodanud. Nüüd pidi see aeg ometi kätte jõudnud olema! Nooruk minu vastas ei olnud ilmselt kõige nupukam, aga seda ei olnud ka ta isa. Poiss võiks siiski oma jõuga ja mõne siilikese abiga hakkama saada, arutlesin endamisi. Oleks ainult vaja, et ta leiaks endale

peavarju, kehakatte ja paraja ülesande.

Aga mu mure osutus asjatuks. Noormehe näole tuli rõõmus ja tahtekindel ilme, kui ta kuulutas:

„Lähen tööle! Näe, sain koha...“

Ta tuhnis püksitaskutes ja pani lauale kortsunud ajalehekuulutuse: „Võetakse Kaubamajja tööle kaks meest, kes teineteise kukil kujutaksid suurt jõuluvana. Hea palk, prii elamine ja riietus.“

„Tahtjaid oli palju,“ jutustas ta. „Aga palgati ainult mind, sest mul on kahe pikkus, aga üks suu.“

n üks nähtamatu eluring ümber Soome lahe. Algab see Kuramaa kandist, kus omal ajal pesitsesid liivlased, meie nüüdseks surnud hõimurahvas; põhjasuunas tõustes jõutakse siia, kus asume meie ise, eestlased. Ärge seda paika kaua oma vaatega hellitage — ta võib ootamatult pilgust kinni sasida ja teid igaveseks enda külge haakida, sest on nagu anduv emane, kes soovib, et armastav mees teda sugutaks ja järelsoo kaudu alatiseks temaga ühte sulaks — koos naha ja karvadega. Parem libistage vaade peatumatult edasi, üle Narva jõe, kust algab vadjalaste muistne asuala. Edasi tulid isurid, siis vepslased — ja juba oletegi lahesopi lõpus, kust rannik kaardub vasakule üles karjalaste manu, ning järgmine kukesamm viib teid teisele poole veepiiri soomlaste kanti. Terve lahe nimepõhjendus on ilmselge — selle ümbruses on alati asunud soomeugrilaste eluruum. Slaavlaste suhe selle kandiga on nagu vereimeja suhe doonorloomaga...

Paat lõikas laineid ja selja taha jäi aeglaselt kaugenev Liivi rand. Maha jäid kaldakivid, liivaluited, männid ülalpool murdlainete haardeulatust, paadikuurid ja lääne poolt sõjatulest haaratud esivanemate maa. Liivi tark istus perega paadis ja samasuguses tõmbluses, nagu mehed sõudsid, kõikus paadisolijate pilgu ees ka Kuramaa serv, mille taga sisemaal surid kristlastest sortside sõjatantsu saatel pühad hiiepuud, hingede hoidjad, jäid omapead ohvrikivid, põgenesid metsa tagasi majaussid, muutusid inimpõlglikuks siilid ja hiirepüüdjad nirkid, kelle valge püha karv oli liivlaste verest punaseks värvunud. Nälga jäänud koerad õgisisid omaenese peremeeste laipu... Inimeste maailm kärises igast õmblusest. Ja kõik märgid näitasid, et ainus kindel paik oli keset merd — eesti hõimlaste Saaremaa, kuhu taevane vägi ise oli valinud oma alalise asupaiga. Sissepääs sinna pidi algama kohaliku püha järve põhja alt. Visalt levis teadjate seas kuuldus, et kunagi oli taevas paistnud kaks päikest, ööd polnud ollagi, ja siis prantsatas üks neist taevalaternatest heast peast eestlaste saarele. Nüüd pidavat nende Manalas olema niisama valge kui päeval maa peal ja maa peal olevat samal põhjusel muutunud pool päeva ööks...

Liivi tark võeti saarlaste poolt sõbralikult maapakku vastu ja leidis eesti hõimlaste juures koos perega uue alalise elukoha. Oma erakordsete võimete tõttu teadis ta juba ammu, milline hirmus saatus oli tema rahvale taevaste poolt ette määratud — nad pidid ilmast kaduma. Aga Kalevite rahvas jääb püsima — ta oli ainuõigesti teinud, et siia põgenes, sest siin oli jõudu, siin oli võimsaid linnuseid ja siin leidis mehi, kes ei kartnud surma ning oskasid võidelda. Ja ta mõtted kaldusid otsekui iseenesest Koknese kuningale, kes vist tema kaasmaalastest ainsana oli algusest peale aimanud hädaohu koletut suurust, kuid erinevalt Turaida Kaupost polnud korrakski kõhkleva löönud, mida ette võtta. Aga temagi oli üle läinud teise usku, mis Bütsantsi kaudu oli jõudnud slaavlasteni. Ega ta vist poleks läinudki, kui poleks olnud seda valgetverd suurte rindadega ja kauni kehaga Sohvit, Polotski vürsti Woldemari tütart, kes kuningas Vetsekese oma õrnustega ära võlus ning tema naiseks sai. Kuigi õigeuskuristitud, jäi Vetseke südames siiski liivlaseks mis liivlaseks...

„Nad on kaarnad,“ ütles Koknese kuningas. „Nad on nagu raisakullid, kes tagant tulevate raudkoorte ees maad kuulavad ja meid hiljem nende kätte välja mängivad. Nad on nagu talvised soed, kes näljaga ümber talu hiilivad, aga suvel niisama lusti pärast karja murravad. Nad sõtkuvad meie põlde ja hävitavad meie saaki. Nad tuleb maha lüüa, ja mida rutem, seda parem meile ja meie peredele!“ Pärast pausi õelalt naeratades: „Ja neile endile ka...“ Tõsi küll, viimasest ütlusest mehed enam hästi aru ei saanud, aga kuninga asi — eks ta ise tea, mida räägib. Olukord oli niigi selge.

Kätte oli jõudnud suvi *anno* 1208 ja piiskop Alberti poolt kaasaantud kakskümmend ristiõdijat murdsid leitsakule vaatamata Koknese linnuse kraavis paasi, et sellega tarandi alust kindlustada. Turvised ja muu sõjavarustuse olid nad seljast võtnud ja nõlvaku pervele jätnud, sest kuumuse tõttu tuli rassida lausa poolalasti. Higi voolas ojadena ja mehed heietasid omavahel saksa keeli vaikselt juttu, kuidas piiskop Albert oli aprillikuus Riias osavalt ära klaaritud Koknese kuninga ja Lielvarde rüütli Danieli piiritüli ning saanud Vetsekese nõusoleku ristiõdijaid ja müürimeistreid Koknemesse kaasa võtta — koos tööriistade ja muu varustusega, et leedulaste võimaliku rüüsteretke vastu linnust kindlustada. „Eks see Koknese linnuski saa tegelikult tulevikus Alberti pärusosaks!“ ütles üks sakslane teisele.

„Enda jaoks kindlustame seda kantsi jah!“ ütles teine vastuseks ja pörutas kangiga paasi. Kakskümmend tööd rügavat sakslast ei märganudki, kuidas ülal ilmus kantsipervele Vetseke koos mitmekümne sulasega, kes kiiresti ja käratult asusid maas vedelevaid relvi kokku korjama. Vetseke ja veel üheksateist tugevamat meest võtsid igaüks pihku ühe ristisulase mõõga ja hakkasid tasahilju

lohku laskuma, kus kummargil sakslased paha aimamata edasi rahmeldasid. Seitseteist sakslast tapeti kuidas ette juhtus — kes selja tagant, kes külje pealt, kes eest. Selsamal hetkel, kui nad pea tõstsid, nägid nad silma valgivate soolaste higipiiskade vahelt korraks omaenese mõõga sähvatust... Kolm poolalasti meest aga pääsesid plagama. Nad töötasid veidi eemal, tõstsid juhuslikult pilgu ega uskunud oma silmi, kui nägid Koknese kuningat ja tema sulaseid mõõkade sähvides oma kaaslasi raiumas. Värelevas suveleitsakus polnud kuulda isegi oigeid ja hiljem tundus seda silmapilku meenutades kõigile kolmele, nagu oleks tegemist olnud mingi hääletu lummusega. Siis võitis eluinstinkt hetkelise jõuetuse ja mehed pistsid ummisjalu jooksu.

„Las lähevad!“ ütles Vetseke kähedalt. Liivlased seisisid tükk aega sõnagi lausumata, verised mõõgad peos, ja hingeldasid erutusest. Kui südamekloppimine järele andis, käsutas kuningas: „Laibad visake Väina jõkke!“

Kui ta kantsi poole tagasi sammus, kordas ta omaette mõttes: Lillevarde löikasite kahe aasta eest sügisel mõõkadega liivlaste külvatud vilja, nüüd löikame meie teie eneste mõõkadega teid endid; asi on ühel pool... Linnuseväravast sisse sammudes tabas teda äkiline veendumus, et ta lahkuks Koknesest igaveseks. Elada oli tal jäänud veel täpselt kuusteist aastat, aga ta ei teadnud seda. Tema martüürium algas rukkimaarjapäeval *anno* 1224 Tartus...

Viisteist aastat oli möödunud ja Koknese kuningas oli juba üle neljakümne aasta vana. Umbes sama vanad olid ka sõjamehed, kes tookord temaga Koknesest igaveseks lahkusid ja Pihkva kaudu jõudsid Nogardia linnriiki, kus neid au ja uhkusega vastu võeti ja kuhu nad kogu selleks viieteistkümneks aastaks püsima jäid. Tapetud sakslaste sõjariistad, hobused ja muu varustuse jätsid nad endale ja tõid saagina kaasa. Aga vaimusilmas seisis nad kõik need viisteist aastat endiselt Koknese linnuse kõrval ning vaatasid tummalt, kuidas nende oma käega süüdatud tuli neelab vallidel ja vallide sees kõike, mida veel põletada annab. Et ristikoortele jääks kantsist vaid jätunud kont. Ja kõik ümberkaudsed talud muudeti ahervaremeteks. Ja naised nutsid ja lapsed karjusid, kui meeste süüdatud tulekeeled nilpsisid koduehitusi ja esimest uudsevilja, mis selleks ajaks valmima hakkas, sest saagikoristamise aeg oli kätte jõudnud, aga kõike kaasa võtta ei õnnestu kunagi. Ei õnnestu kaasa võtta Liivimaad, ta metsi, järvi ning jõgesid, ta öid ning päevi, häid ja halbu aegu ning lõpmatusest lõpmatusse veerevaid aastaringe. Kuid kõige hullem oli see, et maha jäid ka esivanemate vaimud, ohvriivid ja hiiesalud, pühad puud ja selged allikasilmad — maaema tunnusmärgid. Koos eluga põues hingitsenud koduarmastust sai küll endaga kaasa võtta, aga selle tõeline olemus ja rahuldamatuse piin selgus alles hiljem... Lapsed seevastu rõõmustasid, sest neile tundus eluaseme mahajätmine ääretult põnev ja ees ootas ju terve pikk elu, mis esialgu

liikus vaid muinasjuttude piires. Aga üks väike viieaastane poisike oli valmistanud põhust suure soku ja neile, kes küsisid, mida ta teeb, vastas ta uhkelt: „See om tulesokk!“

Ja vanemad inimesed imestasid hiljem, et kust küll laps teadis, mis tulemas on, sest see oli juhtunud enne, kui kuningas Vetseke koos oma meestega sakslastest kivikangutajad teise ilma saatis. Aga lapsed näevad alati midagi, mille jaoks täiskasvanutel enam silmi ei jätku. Aru said nad sellest alles siis, kui kodutare hajus pragisevas leegimühas olematusse ja kõik pealtvaatajad äkki märkasid, kuidas väikemees tuli oma põhuloomaga ja viskas selle taretulle. Ise hüüdis poollallamisi: „Memmele ja taadule, memmele ja taadule!“

Need tal surnud jah, saadi alles nüüd kogu selle toimingu tähendusest aru. Naistel oli niigi asja rätiservaga silmade manu, aga titaohu poisikese tulesoku lugu võttis meestelgi pilgu ähmaseks. Nõnda põgeneti Koknesest ja esivanemate maailmast, mille kohta iga eelnev inimpõlv oli senini siiralt veendunud, et see on igavene.

Käes oli august *anno* 1223 ja Ugandist saabus Vetsekese jutule käskjalg. Toodud sõnum oli selge ja ühemõtteline. Kõhn, soonjas mees, lakkamatust ratsutamisest veidi kangejalgne ja väsimusest veidi tuikudes, ütles järgmist:

„Tule nüüd, kuningas, maa on ristikoertest puhas! Ordumeeste verest korpas mõõgad on saadetud kõigisse maakondadesse. Vanemad on kogunenud Tartusse ja ootavad sind. Su kodukant on sealt kiviga visata. Ainult taanlased kükitavad veel Lindanisas, ülejäänud Eestimaa on jälle ristihõngust puhas. Vanemad teatavad — sind on üksmeelselt valitud Ugandi ja kõigi maakondade kuningaks!“ Ja pärast, nelja silma all: „Kästi öelda, et me söime ära Järvamaa foogti Hebbi südame. Saaremaalt tuli liivi tark, kes ohvritalituse läbi viis. Kõik tehti nagu kord ja kohus. Hebbile anti hingata küpsetatud kanepiseemnete suitsu, ta silmad hakkasid mõnust ujuma ja ihu läks lõdvaks. Siis lõhestas tark ta ribivahe, rebis ta rinnust südame (see tuksus pärast mitu aega — hea märk!), praadis selle ohvripannil ja üheksa vanemat sõid selle ühesuuruseks lõigatud tükid pühalikus vaikuses...“ lõpetas kuller. Mõlemad olid kaua sõnatud. Viimast teadet kuuldes Vetsekese süda liigahtas — ah siis niikaugel on eestlaste asi, et käiku läks juba vaata et unustatud ohvrikomme. Siis pole tõesti taganemisteed, pole allaandmist, on ainult võit või surm! Ja Koknese kuningas teadis ühtäkki, et võtab kutse vastu, et ta läheb tõepoolest Ugandisse, tagasi oma isamaa külje alla, appi eestlastele, kelle mehisus oli järjekordselt kõhklematuks muutunud... Järgmisel päeval andis ta meestele korralduse teele asuda...

OOMINGU

täna söukse ilmaga
selle kange külmaga
ma poe jää alla
 sooja
oomingu läks päiges looja

2. 1. 95

NÄÄRI TEINE PÄÄV 1995

puid loopivad nad ahju
nailla vaene pehme paene
jääst toolil
ma
 ajus jää
ripats koa äi võdise
purjugid äi jää
nii kuradima kahju

jääst toolil
ma
 vöer asukas
tume tummalt lödise
lamba nahast kasukas
kautand kupja
kes käskis mölada
elada

jääst toolil
ma
 sees lömmab ahi
puid vädavad
kut põletaksid lupja

jääst voodil
sa
 üks tule kahi
mes kustunud

üks ilus marmur kuju
üks taeva lusti tuju

ULKURI VALTSI

kääd rinnal risti ulkuri valtsi
änam äi mängi sa neiu põlve toas
sinuga siiski moanteel ma tantsi
kinni so külges kut meri moas

7. 1. 95

JÄLLE

jälle öhta
jälle jõhkralt
sirelite lõhna
jälle
nagu näärast juba
iga öhta
oled astund tuba

täna jaeni öhta
lähme
jaeni tulele

öö läbi
pidu kestab
puru väsiind
koju tuleme
oomingusse
kahekesta
jälle sureme
armu süle ase
juhata
rõemus vaevast lase
jälle puhata

PISI TASA KIPUTAJAD

nad räägivad
talitsetud tants ilus

nad räägivad
talitsetud kirg ilus

nad räägivad
talitsetud ahastus ilus

kuradile liputajad

SÖIT

me söidame söidame ruttu
kut õlut ja armastus
seismisel liisub sõit

see sõit üle latvade uttu
ja sina mo kindlas kuss
üks sõit üks sõit aja võit

ma väana ullu meeltse löustu
ning põhjani vaub pedaal
mu Jumal ja Jumal oled sa

ilma meiteta surm äi jõustu
teda teeme ise elamis aal
käe püksi ma sinule aa

koraali laseb kergu road ju
sa nuhistad kurgu all
elu päivi me änam äi loe

ühe etke siit ilmast vaid soab ju
rool tantsib sa aintsam ute tall
veel lisemale lisemale poe

me sööstame latvadest roavi
peeker puru vein parandal
rohi roheline pehme ning soe

ÜKS SÜTIK

üks sütik üks nibu nii terav
ja kaduvik tuleb ses loos
ihu lõhkavad kera välgu kerad

üks keele ots öeguja süsi
se sosinast süttis roog
ää küsi mo kallis ää küsi

lugu keerdus ja kõiksuse kihtne
äi tea ma mes armastus oo
ja surmgid pole vikati lihtne

pöleb roog pöleb säng pöleb maja
me põleme mullaks koos
surma väga vist armastuseks vaja

KES KAEBAS ESIMESE EESTIKEELSE AJALEHE PEALE?

1806. aasta märtsis ilmuma hakanud „Tarto maa rahwa Näddali–Lehe“ sulgemislugu teatakse kirjandusloos hoopis paremini kui meie esimese oma-keelse ajalehe asutamise asjaolusid. Seda eelkõige seetõttu, et ajalehe sulgemisotsus, mis võeti vastu Riiklikus Miilitsaasjade Komitees 19. detsembril 1806¹, on mitmel pool arhiivides (nii Peterburis asuvas Venemaa Riiklikus Ajalooarhiivis kui ka Eesti Ajalooarhiivis) säilinud ja alates 1959. aastast J. Depmani vahendusel ka teaduslikku käibesse toodud.² Kuid sellest hoolimata on siin veel küllalt lahtisi otsi ning ebaselgust. Sealjuures on üheks kesksmaks küsimus sellest,

kas ajalehe peale kaevati, ning kui seda tehti, siis kes see oli.

Senise seisukoha järgi suleti ajaleht Balti kindralkuberneri krahv Friedrich Wilhelm von Buxhōwdeni (Buxhoevden) pealekaebamisel, sest talle ei olevat meeldinud ajalehes avaldatud ülevaade tema poja viibimisest Austerlitz lahingus detsembris 1805.³ Selle seisukohaga tuldi välja juba 1822. aastal ajalehes „Rigaische Stadt–Blätter“ avaldatud lühiartiklis.⁴ Ka Johann Heinrich Rosenplānteri käsikirja „Eesti kirjanduse kriitiline ülevaade tema algusest kuni 1843. aastani“ (Critische Uebersicht der Esthnischen Literatur, von ihrem ersten Ursprunge bis zum Jahre 1843) äärel on baltisaksa ajaloolase Karl Eduard Napiersky käega tehtud märkus selle kohta, et ajalehe poliitilises osas leidunud mõningad välismaised päevauudised ja kirjutus krahv Buxhōwdeni pojast Austerlitz lahingus, mis olnudki ajalehe sulgemise põhjus.⁵ Nimetatud kirjutus ilmus 1806. aastal „Dörptsche Zeitung“ 15. numbris ja seejärel ka „Tarto maa rahwa Näddali–Lehes“ ning seda on nüüd niisiis võimalik ka eestikeelsena originaalis lugeda.⁶

¹ Siin ja edaspidi on kõik kuupäevad antud vana kalendri järgi.

² J. D e p m a n, Teateid eesti ajakirjanduse eelajaloost. „Keel ja Kirjandus“ 1959, nr. 4, lk. 234–235.

³ Vt. näiteks eesti ajakirjanduse ajaloo uusimat väljaannet: Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed. Eesti ajakirjanduse arengust (XVII sajandist XX sajandini). Tartu, Tallinn, 1994, lk. 60–61.

⁴ „Rigaische Stadt–Blätter“ 18. juuli 1822, nr. 29, lk. 269–270.

⁵ V. A l t t o a, Varaseim eesti kirjandusloo katse. „Keel ja Kirjandus“ 1962, nr. 10, lk. 607.

⁶ „Tarto maa rahwa Näddali–Leht“ (TMRNL) 1. märts 1806, nr. 1 (Venemaa Riiklik Ajalooarhiiv [VRAA], f. 1286, nim. 1, 1806. a., s. 288a, l. 273–275).

Se Kinneral-Kubbernör Kraf Buxhöwden olli ka se södda man mes Austerlitse lina liggi peti. Temma poja lätsiwa ka temmaga sinna. Selle noremballe kes 13 aasta wanna olli, anti omma assend ütte mää pääl töiste söameste man. Kui nüüd se noremb poig tähhele pand et temma essa wainlaste hulkan tappel, läts temma ratsal ülle trawi nink aija omma essa mannu. Siin om minno öige asse üttel temma, kun minna pea saisma, sinno kõrwal armas essa tahha minna wainlasi wäärda wai koolda. Sesamma kallis poig jäi sis päle se 7 tundi essa man, ni kawwa kui södda otsan olli, nink kigist kumma sedda näjjewa nink tuliwa sai temma se hä teo eest auwustetu. Önsa omma latse kummile om öige arm wannambib wasta, önsa omma wannamba, kummile Jummal latse särätse hä mele nink söamega om andnu.

Eestikeelne tekst ilmus ajalehe esimeses numbris 1. märtsil 1806. aastal. Et kirjutus oli sisult ülipoosiivne, siis vaevalt saanuks see olla ajendiks ajalehe sulgemisele. Kui oletadagi, et midagi selles ei meeldinud tollasele kindralkubernerile, ka siis oleks raske uskuda, et sellise mõjuka riigitegelase kaebus tulnuks tsaaririigi kõrgemas võimuladvikus arutlusele alles pool aastat hiljem — 1806. aasta detsembris.

Pealegi on vaja arvestada, et uue koalitsioonisõja ettevalmistamisel oli oma osa täita ka Fr. W. von Buxhöwdenil kui väejuhul. Juba septembri alguses teatas Aleksander I Buxhöwdenile, et tal tuleb vajaduse korral 24 tunni jooksul valmis olla rindele minekuks — sõtta Napoleoni vastu.⁷ Kindralkuberner Buxhöwdeni juhtimise alla anti 2. ja 3. diviis, kusjuures sõjatandril kavatseti saata ka Balti kubermangudes dislotseeruvad väeosad. Mõne nädala möödudes, täpsemalt 27. septembril tuligi Aleksander I-lt korraldus, et Fr. W. von Buxhöwden sõidaks talle usaldatud vägede esialgsesse kogunemiskohta Brest-Litovskisse. Kask jõudis kindralkubernerini 30. septembril.⁸

Järelikult ei viibinud kindralkuberner 1806. aasta oktoobrist alates enam Riias, vaid oli seotud uue kampaania ettevalmistamisega. Oktoobri alguses sõitis ta Peterburi ning tuli paari nädala pärast mõneks päevaks (tõenäoliselt ajavahemikuks 20.—23. oktoobrini) Rüga tagasi, et seejärel siirduda tulevasele sõjaväljale.⁹ Tundub vähe tõenäoline, et ta sel ajal võinuks tegelda Tartu ajalehe küsimusega. Lahkudes jättis ta Eesti-, Liivi- ja Kuramaa tsiviilkuberneridele lahendada mitmeid pooleliolevaid küsimusi.¹⁰ Seegi tunnistab, et ta jäi kubermangu igapäevase elu juhtimisest kõrvale.

1806. aasta detsembris oli Fr. W. von Buxhöwden hõivatud millegi hoopis tähtsamaga. 14. detsembril 1806 toimus Pultuski lähedal Narewi jõe ääres

⁷ Venemaa Rahvusraamatukogu (Peterburis) käsikirjade osakond. Fond 109 (Buxhöwden), s. 6, l. 30—45.

⁸ *S e a l s a m a s*, l. 67—67p.

⁹ *Eesti Ajalooarhiiv (EAA)*, f. 291, n. 1, s. 1006, l. 72p—112p; *N. Š i l d e r*, *Imperator Aleksandr Pervõi. Ego žizn i tsarstvovanije. Sankt-Peterburg*, 1897, lk. 160—161.

¹⁰ *EAA*, f. 291, n. 1, s. 2621.

verine lahing, milles osalesid ka Buxhöwdenile alluvad väeosad. Veel enam — sel ajal terendus Fr. W. von Buxhöwdenile juba ka ülemjuhataja koht.

Sõjas Prantsusmaa vastu oli Aleksander I esialgu määranud Vene vägede ülemjuhatajaks kindralfeldmarssal Mihhail Kamenski, kelles nähti tollal Venemaa „päästjat“.¹¹ Detsembri lõpus anti kubermanguvalitsuse publikaadiga ka maarahvale teada, et „me kindlaste lodame meie söawäe joudo ning woimusse, selle seätud Weldmarschalli Herra tarkusse ning moistetusse peäle“.¹² Ent raugastunud, poolenisti kurt ja pime kindralfeldmarssal tekitas vägede juurde jõudes „momentaanselt kaose“ ning nädala möödudes jättis Venemaa „päästja“ oma sõjaväe ja lahkus omavoliliselt ülemjuhataja kohalt.

Vabaks jäänud kohale pretendeerisid nii krahv Fr. W. von Buxhöwden kui ka jalaväekindral Leonti Bennigsen. Vanemuse järgi oleks pidanud ülemjuhatajaks saada Buxhöwden. Aleksander I oligi algul valmis talle seda kohta andma, kuid pärast Pultuski lahingut määras ta detsembri lõpus uueks ülemjuhatajaks siiski kindral L. Bennigseni. Pultuski lahingut peeti L. Bennigseni võiduks. Krahv Buxhöwden kutsuti aga armee juurest tagasi. Sügavalt solvunud Buxhöwden esitas kindral L. Bennigsenile väljakutse duellile. Viimane keeldus sellest, teatades, et jätab oma tegevuse üle otsustamise valitsusele, mitte eraisikule.¹³ Riiga tagasi pöördus Buxhöwden kõige varem alles 1807. aasta jaanuaris.¹⁴ Oma esimesed kirjad sealt saatis Buxhöwden välja 19. jaanuaril 1807. aastal.¹⁵

Selleks ajaks aga oli ajalehe sulgemisotsus juba vastu võetud ning ellugi rakendatud. Kui Fr. W. von Buxhöwden oleks 1806. aasta detsembris tegelnud Tartus ilmuva ajalehega, siis pidanuks see välja tulema ka Miilitsaasjade Komitee materjalidest. Ent kindralkuberner Buxhöwdeni nimi ei kajastu neis vähemalgi määral.

Seega — mingit otsest krahv Buxhöwdeni pealekaebust ei ole seni õnnestunud arhiividest leida. M. Salupere on hiljuti avaldanud arvamust, nagu võiks Fr. W. von Buxhöwdeni 1806. aasta septembris siseministrile saadetud kaebus Riias ilmuva ajakirja „Fama für Deutsch—Russland“ peale viidata otseselt sellele, et kindralkuberner saatis analoogilise kirja siseministrile ka nädalalehe asjus.¹⁶ Loomulikult on see võimalik, kuid siis oleks asjale antud kahtlematult ametlik käik, analoogiline sellega, mida kirjeldab M. Salupere („Vastavalt subordinatsioonile saatis siseminister omapoolse kirja koos sissetulnud kirja koopiaga haridusminister P. Zavadovskile, too kuraator F. M.

¹¹ N. T r o i t s k i, *Aleksandr I i Napoleon*. Moskva, 1994, lk. 116; N. Š i l d e r, *tsit. teos*, lk. 155.

¹² *Eestimaa kubermanguvalitsuse publikaat. Detsember 1806 (täpselt dateerimata)*.

¹³ M. B o g d a n o v i t š, *Istoriija tsarstvovaniija imperatora Aleksandra I i Rossii v ego vrenja. II kd. St.—Peterburg*, 1869, lk. 186—187.

¹⁴ N. Š i l d e r, *tsit. teos*, lk. 160—161.

¹⁵ EAA, f. 291, n. 1, s. 1006, lk. 113p.

¹⁶ M. S a l u p e r e, *Meie esimene matsileht, esimene kutseõppeasutus ning nende asutaja pastor J. Ph. von Roth*. „Keel ja Kirjandus“ 1996, nr. 8, lk. 519.

v. Klingerile ja viimane salajase kirja koos eelnevate läkituste koopiatega ülikooli tsensuurikomiteele¹⁷). Siinkohal on küll raske uskuda, et kindralkuberneril selline kiri oleks kalevi alla jäänud — tollast impeeriumi bürokraatlikku süsteemi arvestades oluks see võimatu. Keskvõimu tasandil oleks küsimus tõstatatud juba 1806. aasta detsembris. Fr. W. von Buxhöwden oli kindralkubernerina küll üsna karmi käega administraator, kes soosis Liivimaa aadlit ja armastas pedantsuseni korda, ent esimese eestikeelse ajalehe sulgemine ei olnud tema kädetöö. Kuid kes selle taga siis seisis?

Ajalehe säilinud numbrite juures oli prantsuskeelne kaaskiri, millele on lisatud teise käekirjaga kirjutatud lühikokkuvõtted mõnedest „poliitilistest artiklitest“ pealkirja all „Extrait de la gazette Estonienne imprimeé à Dorpat“. Nimetatud kaaskirjale, millega „Extrait...“ tsaarivalitsusele (konkreetselt siseministrile) esitati, aga oli alla kirjutatud parun von Rosenkampff. Siinkohal tekib loomulikult kohe küsimus,

kes oli parun Rosenkampff.

Gustav Adolph von Rosenkampff oli pärit Liivimaa tuntud aadlipoliitiku Caspar Heinrich von Rosenkampffi perekonnast, sündinud aastal 1764 (teistel andmetel 1762) Tartu lähedal Kaarepere mõisas.¹⁸ Sai koduse hariduse, misjärel jätkas õpinguid Leipzigi ülikoolis (1784—1786). Aastatel 1786—1789 oli ta Peterburis välisministeeriumi tõlk, alates 1789. aastast kreisikohtu assessor ning 1796. aastast peale Tartu kreisikohtunik. Tegutses ka advokaadina.

1797. aastal võttis G. A. von Rosenkampff maakonna piiril vastu keiser Paul I, kellele jättis hea mulje — teda autasustati hiljem Malta rüüthordeniga. 1802. aastal saatis ta Aleksander I-st tolle läbisõidul Tartu maakonnast.

Sama aasta suvel viibis G. A. von Rosenkampff eraviisiliselt Peterburis, kus taastas suhted oma kunagise ülikoolikaaslase Ossip Kozodavleviga, kellest oli saanud kõrge riigiametnik: Paul I ajal oli ta Senati ülemprokurör, Aleksandri valitsemisaja algul kriminaalasijade läbivaatamise komisjoni ning Liivimaa asjade komitee liige, hiljem siseminister.

O. Kozodavlevi ettepanekul kirjutas G. A. von Rosenkampff oma nägemuse Venemaal kehtivatest seadustest, mis trükiti ära Nikolai Karamzini poolt väljaantavas ajakirjas „Vestnik Evropõ“ 1803. aasta jaanuaris. Artikkel pakkus Aleksander I lähikondlastele tõsist huvi, sest uute seaduste koostamise probleem oli tollal äärmiselt aktuaalne. Ehk lihtsamalt öeldes — vajati inimest,

¹⁷ M. S a l u p e r e, *Meie esimene matsileht...*

¹⁸ Vt. G. A. von Rosenkampffi kohta lähemalt: J. Fr. R e c k e, K. E. N a p i e r s k y, *Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland*. III kd., lk. 565—568; *Russkii biografitseskii slovar. Reitern-Rolchberg. St.-Peterburg*, 1913, lk. 365—371; *Russkaja starina*, 1904. XXXV aastakäik, oktoober, lk. 140—185, november, lk. 371—429 (G. A. von Rosenkampffi säilinud mälestused koos P. Maikovi sissejuhatuse ja kommentaaridega); *Deutschbaltisches biographisches Lexikon (DBBL)*. Köln—Viin, 1970, lk. 652—653. G. A. von Rosenkampffi fond on olemas ka Rahvusraamatukogus Peterburis, kuid vaatamata sealsete töötajate pingutustele ei õnnestunud artikli autoril sellega tutvuda.

kes sellega tegeleks. Nii soovitati O. Kozodavlev seda kohta täitma oma ülikoolikaaslaste G. A. von Rosenkampffi. 1802. aasta lõpus kohtus Rosenkampff ka Aleksander I-ga.

Mais 1803 lahkus Rosenkampff Tartust ega pöördunud sinna enam kunagi tagasi. Peterburis asus ta aktiivselt tööle kogu impeeriumi ja kõiki valdkondi hõlmavate seaduste loomisel, koostades mitmeid projekte ja kavasad (sh. talurahva vabastamise kava). G. A. von Rosenkampffist sai XIX sajandi alguse Venemaa riigiparaadis olulise institutsiooni — Seaduste komisjoni — sisuline esimees.

Eriti tihe tööalane kontakt kujunes Rosenkampffil Nikolai Novosiltsovi-ga — tollase salanõuniku ja justiitsministri asetäitjaga. Osundagem siinjuures, et Liivimaa küsimuse tõstmise Miilitsaasjade Komitee istungil (19. detsembril 1806), kus võeti vastu ka „Tarto maa rahwa Näddali-Lehe“ sulgemisotsus, vahendas just N. Novosiltsov, ning resümeerigem eltoodu — G. A. von Rosenkampffil oli XIX sajandi alguses igati mõjukas positsioon Peterburis. Seetõttu vääriksid ka tema karjäär ja seadusandlik tegevus eraldi monograafilist käsitlust.¹⁹ Venekeelses ajalookirjanduses on Rosenkampffi tegevust väga vähe ja tendentslikult käsitletud. Tema rolli uue seadusandluse väljatöötamisel on alahinnatud.

Kõigest hoolimata tundub, et omal algatusel ei olnud parun Rosenkampff tsaaririigi kõrgemat võimuringkonda Tartu maakeelsest ajalehest informeeritud. Ta oli juba 1803. aasta kevadest Tartust eemal ning vaevalt ta pealinnas olles nende asjade vastu nii suurt huvi tundis. Kindlasti aga oli G. A. von Rosenkampff kontaktis Liivimaa rüütelkonna esindajatega, kes resideerisid Peterburis või siis seal aeg-ajalt käisid. Võib-olla kasutas keegi lihtsalt tema positsiooni ära? Nii jääb endiselt üles küsimus —

kes oli ikkagi pealekaebaja?

Sellele küsimusele vastamisel on kõigepealt sobilik osundada ühele tsitaadile: „Liivimaa maanõunik v. Pistohlkors oli oma külaskäigu ajal Peterburi kaevanud siseministrile Tartus ilmuva pastor Masingu poolt väljaantava eesti ajalehe peale, mille tsenseerimise oli tsensuurikomitee usaldanud ülempastor Lenzile, ning minister paistab olevat ajalehe ilmumise ära keelanud. Rahvahariduse minister lasi sellel sündida, ilma et oleks ülikooli käest mingit selgitust nõudnud. Parrot selgitas valitsejale, et selline menetlus on vastuolus keiserliku tsensuuri-reeglistikuga, ning arvas, et ajalehe artiklite sisu on ebatäpselt ja valesti esitatud.“ Nii on 1902. aastal Aleksander I ja Georg Friedrich Parroti suhteid käsitlevas monograafias kirjutatud Friedrich Bienemann.²⁰

¹⁹ Selleks pakub häid võimalusi Venemaa Riiklikus Ajalooarhiivis asuv Seaduste komisjoni arhiivifond.

²⁰ Fr. B i e n e m a n n, *Der Dorpater Professor Georg Friedrich Parrot und Kaiser Alexander I. Reval, 1902, lk. 238.*

Millegipärast ei ole varasemad uurijad sellele Fr. Bienemanni tõdemusele tähelepanu pööranud. See on nii juhtunud küllap sellepärast, et tsiteeritud lõigus on üks eksitav ebatäpsus. Fr. Bienemann räägib 1806. aasta detsembril teisel pooltel toimunud sündmustest ning seetõttu ei saa olla mingit kahtlust, et eestikeelse ajalehe all on ta mõelnud „Tarto maa rahwa Näddali–Lehte“. Et O.W. Masingu ajaleht hakkas ilmuma alles 1822. aastal, siis peaks kõnealuse lehe väljaandja olema keegi teine — kas mitte pastor Gustav Adolph Oldekopp, keda enamikus säilinud ametlikes dokumentides on nimetatud „Tarto maa rahwa Näddali–Lehe“ väljaandjaks, või siis hoopis J. Ph. von Roth, kes on ajalehe kõige tõenäolisem väljaandja.

Kuid see, et ajalehe peale kaebas maanõunik v. Pistohlkors, tundub küll olevat üsna tõepärane. Otto Friedrich von Pistohlkors oli Viljandimaal asuva Rutikvere mõisa omanik, kes 1780. aastatel pidas kreisikohtuniku ametit, olles seejärel ülem–kirikueestseisja ning alates 1800. aastast ka Liivimaa maanõunik. 1805. aastal valiti O. Fr. von Pistohlkors Liivimaa rüütelkonna Peterburi delegaadiks.²¹

Esimese eestikeelse ajalehe ilmumine ei olnud maanõunik Pistohlkorsile mingil juhul teadmata ning ei ole võimatu, et leht levis ka tema kodupaigas Viljandimaal. Miks ei võinud ta ära kasutada Peterburis mõjukat rüütelkonna kaaslast parun Rosenkampffi (kellega ta oli kindlasti juba varemgi tuttav), et teavitada valitsusringkondi Tartus ilmuvast ajalehest, mis püüdis maarahvale anda ka elementaarset poliitilist informatsiooni? Vaatamata oma suhteliselt liberaalsetele vaadetele, ei pruukinud O. Fr. von Pistohlkorsile (laiemalt Liivimaa aadlile) ajalehe väljaandmine meeldida. Eraldi väärib siinkohal rõhutamist asjaolu, et O. Fr. von Pistohlkors viibis Miilitsaasjade Komitee 1806. aasta 19. detsembril istungil, kus võeti vastu lehe sulgemisotsus. Ja mis veelgi olulisem — tema nimi figureerib ka hiljem Miilitsaasjade Komitee protokollis. Nimelt arutas komitee 1807. aasta 22. aprillil istungil tema märgukirja, milles juhiti tähelepanu korratustele maakaitsevää organiseerimisel, täpsemalt miilitsameeste pagemisele teenistusest.²²

Liivimaa rüütelkond contra Tartu Ülikool.

Antud küsimuse puhul tuleks kindlasti arvestada Liivimaa rüütelkonna ja Tartu Ülikooli vahelisi pingelisi suhteid — aadel püüdis ülikooli hoida enda kontrolli all, *alma mater* tugevdada aga oma autonoomiat, mis paljuski ka õnnestus. Ajaleht ilmus ju ülikooli egiidi all ning oli selle rahvaalgustusliku tegevuse üks osa. Tolle tegevuse hulka kuulus ka ülikooli kava luua endale alluv kihelkonnakoolide võrk, mis oli rüütelkonnale jällegi täiesti vastuvõtmatu: 1806. aasta suvel asus Liivimaa rüütelkonna maapäev selle suhtes eitavale seisukohale.²³ Liivimaa aadel ei soovinud, et koolid mingilgi viisil sõltuksid

²¹ Vt. lähemalt: DBBL, lk. 593.

²² VRAA, f. 1286, n. 1, 1806. a., s. 290, l. 298p–299.

²³ Vt.: Eesti kooli ajalugu. 13. sajandist 1860. aastateni. I kd. Tegevtoimetaja E. Laul. Tallinn, 1989, lk. 308–310; Mälestusi Tartu Ülikoolist (XVII–XIX sajand). Koostanud S. Issakov. Tallinn, 1986, lk. 64–65.

ülikoolist.²⁴ Seetõttu ei ole „Tarto maa rahwa Näddali–Lehe“ selgelt haridus-sõbralik hoiak sugugi tähtsusetu. Ajalehe esimese numbrilise programmilise pöördumises rõhutati ühemõtteliselt, et lehe peamisi eesmärgid on just õpetamine.²⁵

Wõtke sis kigen paigan oppust wasta, kun hääd oppust antas, nink ka sedda, mes se näddäle–leht kulutap. Oppetage latsi nink kaswatege neid jummala auwus kigen hään tundmissen, nink ärge kabbitsege mitte waiwa, hoold nink kullu, mes teije omma ehk omme laste henge ehhitamisses henne päle wöttate. [---]

Nink se om meije nouw nink meije soudminne se lehhe–kirjotamise man et teije nink teije latse targembas nink parrembas saase. Öigedide mällätus jääp önnistamissen, ent rummalide nimmi mäddanep ärrä.

Selline rõhuasetus ei pruukinud mõisnikele meeldida. Oma osa võis siin etendada O. Fr. von Pistohlkorsi konflikt rektor Parrotiga, kes oli muuseas ülalnimetatud kihelkonnakoolide kava autor. Fr. Bienemann teatab, et „kuna Parrot ei sallinud maanõunik v. Pistohlkorsi [---], siis ta nimetas teda keisri ees *connu comme un mauvais sujet*“.²⁶ G. Fr. Parrot aga oli asjadega hästi kursis, sest oli viibinud 1806. aasta detsembris Eestimaa rüütelkonna maapäeval (ja seal kokku puutunud ärevate meeoludega, mis aadli hulgas valitsesid seoses maamiilitsa loomisega²⁷) ning sealt otse Peterburi sõitnud. Jõululaupäeval kohale jõudnud, sai ta ootamatult teada, et Tartus ilmuv maakeelne ajaleht on keelustatud.²⁸ Seega ei pea mingil juhul paika M. Salupere kategooriline väide, et G. Fr. Parrot oli oma arvamuse O. Fr. von Pistohlkorsi suhtes välja öelnud, „tuginedes rohkem omaenda antipaatialle kui faktidele“.²⁹

Selliste seoste esitamist võiks üsna pikalt jätkata, ent piirdugem siinkohal tõdemusega, et Liivimaa aadlil oli küllalt põhjust nii esimese eestikeelse ajalehe kui ka Tartu Ülikooli peale vimma kanda.

Ei ole ka välistatud, et kui 1806. aasta detsembris kuulutati välja maamiilitsa moodustamine, oligi tulnud mõisnikele soodne võimalus taotleda ajalehe sulgemist ning sel viisil näidata ülikoolile koht kätte. Kui Peterburist pealegi saabusid kurjad käsud nõudega, et tõhustataks sisemist julgeolekut ja korda, siis ei olnud raske mingi maakeelne ajaleht võimudele ohtlikuks tembeldada.

²⁴ P. P õ l d, *Eesti kooli ajalugu*. Tartu, 1992 (1933. aasta väljaande korduustrükk), lk. 67.

²⁵ TMRNL, 1806, 1. märts.

²⁶ Fr. B i e n e m a n n, tsit. teos, lk. 238.

²⁷ *Eestimaa rüütelkond oli valmis asendama maamiilitsat erakorralise nekrutivõtmisega. Samuti kardeti, et ajutise maamiilitsa loomisega võiks kubermangus vallanduda „üldine ülestõus“.*

²⁸ Fr. B i e n e m a n n, tsit. teos, lk. 261–270.

²⁹ M. S a l u p e r e, tsit. teos, lk. 515.

Asjaolule, et ajalehe küsimus tõstus just ühenduses maamiilitsa loomisega, osutab kindlasti ka fakt, et sellega tegeles vastloodud Riiklik Miilitsaasjade Komitee. Samal ajal oli komitee ka institutsiooniks, mis sõjaaja tingimustes võimaldas küllalt operatiivselt otsuseid langetada, sest selle liikmeteks olid ju impeeriumi „võtmeministrid“: sõja-, välis- ja siseminister. Sellise liikmeskonnaga komitee otsus oli samuti Aleksander I jaoks piisavalt autoriteetne.

Loomulikult olid maamiilitsa loomine ja viitamine maakeelsele ajalehele kui talupoegade miilitsateenistusest kõrvalehoidmise põhjusele jms. süüdistused mõisnikele üksnes sobiv ettekääne. Maamiilitsa tegeliku loomise alguseks — 1807. aasta jaanuariks–veebruariks — oli ajaleht juba suletud. Samuti tuleks arvestada asjaoluga, et maakaitseväge loomisest sai maarahvas kubermanguvalitsuste vahendusel kõige varem teada Eestimaal — 11. detsembril, kuna Kuramaal avaldati vastav patent 14. detsembril ja Liivimaal alles 22. detsembril.³⁰ Rüütelkonnad kuulsid maakaitseväge loomisest mõistagi varem — kindlasti enne 10. detsembril, kuid asja hakati arutama tunduvalt hiljem.

Maamiilitsa loomist ja sellega kaasnevat olukorda asus Eestimaa rüütelkond arutama 18. detsembril 1806. aastal kokkutulnud maapäeval, millel osales ka G. Fr. Parrot. Liivimaa ja Saaremaa rüütelkond tegid seda veelgi hiljem — detsembri lõpupäevadel.

19. detsembril³¹ Miilitsaasjade Komitee istungil

viibinud O. Fr. von Pistohlkors (miks mitte ka teised maanõunikud) ei jätnud kindlasti mainimata ajalehe väljaandmist Tartus ja arvata võib, et teda toetas siseminister V. Kotšubei, kellele, nagu kirjutab Fr. Bienemann³², oli O. Fr. von Pistohlkors juba varem ajalehe peale kaevanud. See võis aset leida 1806. aasta detsembri keskel. Vähemalt parun Rosenkampffi eespool mainitud kaaskiri on dateeritud 15. detsembriga.³³ Ajalehe „poliitilistele artiklitele“ osundamisel on selle kirja lisas viimasena kasutatud lehe 33. numbrit, mille ilmumiskuupäev oli 17. oktoober.

Loomulikult võttis Miilitsaasjade Komitee äreval sõjaajal arvesse mõisnike soove, mis kajastuvad selgelt ka komitee seisukohavõtus: „Komitee arvates võiksid seesuguste teoste väljaandjad oma võimeid paremini kasutada, kinnitades talupoegade usklikkust, äratades neis ustavust valitsejale, kes igati nende eest hoolt kannab, ja usinust oma kohustuste täitmisel oma seaduslike mõisnike ees“.

Ent veelgi olulisem oli see, et tsaarivalitsus kartis tollal tõepoolest

³⁰ Eestimaa kubermanguvalitsuse publikaat 11. 12. 1806; Liivimaa kubermanguvalitsuse patent 22. 12. 1806; Kuramaa kubermanguvalitsuse patent 14. 12. 1806.

³¹ Kolmapäeval, s. o. päeval, mil pidi ilmuma/ilmus ajalehe 42. number.

³² Fr. B i e n e m a n n, tsit. teos, lk. 238.

³³ VRAA, f. 1286, n. 1, 1806. a., s. 288a, l. 267.

võimalike korratuste puhkemist Balti kubermangudes, sest nagu rõhutati Miilitsaasjade Komitee 19. detsembri istungil, olevat talupoegade ja mõisnike vastasseis Liivimaal teada-tuntud. Komitee pidas vajalikuks rakendada preventiivseid abinõusid ning Tartus ilmuva ajalehe sulgemine oligi selline ennetav abinõu hoidmaks ära alusetute kuulujuttude ja võimalike rahutuste puhkemist Läänemere provintssides. See ilmneb 19. detsembri istungi protokollist, mille üks lõik ütleb: „Isegi juhul kui sellistel väljaannetel ei ole mingeid varjatud tagamõtteid, ei saa antud juhul kasulik olla talupoegade tähelepanu koormamine neile täiesti kõrvaliste asjadega.“³⁴ Järelikult ei olnud komitee liikmed ajalehe ohtlikkuses päris kindlad, kuid otsustasid siiski ajalehe sulgemise kasuks — parem karta kui kahetseda.

Sellele, et ajalehe sulgemine oli ennetav abinõu, viitab ka 29. detsembril 1806. aastal siseminister V. Kotšubei poolt Eesti- ja Liivimaa kubermanguvõimudele saadetud korraldus ajaleht sulgeda ning konfiskeerida. Korralduses öeldakse ühemõtteliselt, et ajalehes avaldatud sõjalised ja poliitilised uudised võivad keisri arvates elanike seas põhjustada arusaamatust, mis on impeeriumi sisemisele rahule ohtlik, ja olla ajendiks kahjulike kuulujuttude ning mõtete levimisele.³⁵ Muuseas, ka Aleksander I ametlik biograaf N. Schilder on pidanud vajalikuks rõhutada, et 1806.—1807. aasta Vene—Prantsuse sõja ajal oli eriline roll etendada igasugustel valelikel kuulujuttudel.³⁶

Tundub küll üsna tõenäoline, et kui 1806. aasta detsembris ei oleks hakatud ajutist maamiilitsat moodustama, oleks maakeelne ajaleht Tartus võinud esialgu oma ilmumist jätkata.

Samas võtmes tuleks käsitleda ka 1804. aasta talurahvaseadusi kritiseeriva Johann Philipp Gustav Ewersi saksakeelse

brošüüri „Talurahva olukorrast Liivi- ja Eestimaal“

keelustamist ja müügilt ärakorjamist 1807. aasta jaanuaris — samaaegselt ajalehe konfiskeerimisega. Juba 1958 tödes H. Vares õigusega, et „eestikeelse ajalehega on lahutamatu seotud 1804. a. talurahvaseadusi kritiseeriv brošüür“.³⁷ Ajalehe sulgemisotsus oli teinud kubermanguvõimud äärmiselt ettevaatlikuks. Pealegi oli siseministri 29. detsembri korralduse lõppu eraldi lisatud, et praegusel erilisel ajal tuleb kubermanguvõimudel tagada, et rahva seas ei tekiks rahulolematust ega ilmneks mingeid arusaamatusi. Ja kui ajalehe „Dörptsche Zeitung“ 1806. aasta viimases numbris³⁸ ilmus nimetatud brošüüri

³⁴ VRAA, f. 1286, n. 1, 1806. a., s. 290, l. 14—19. Vt.: *istungi protokoll* publikatsioon. „Keel ja Kirjandus“ 1996, nr. 9.

³⁵ EAA, f. 29, n. 1, s. 365, l. 104—105.

³⁶ N. Š i l d e r, *tsit. teos*, lk. 164.

³⁷ H. V a r e s, *Uut ühe esimese eestikeelse ajalehe saatusest*. „Edasi“ 25. mai 1958.

³⁸ „Dörptsche Zeitung“ 30. detsember 1806.

tutvustav kirjutis³⁹, siis loomulikult ei saanud kubermanguvõimud jätta sellele reageerimata.

Liivimaa kuberner O. M. J. von Richter saatis brošüüri tutvumiseks tollal Balti kubermange revideerivale senaator I. Teilsile, kes oma vastuses (4. 01. 1807) ei pidanud võimalikuks selle väljaande levitamist. Seepeale teatas Liivimaa kuberner (viidates I. Teilsile) siseminister V. Kotsubeile, et ta on andnud Tartu politseimeistrile korralduse nimetatud brošüür müügilt kõrvaldada ja konfiskeerida.⁴⁰ Liivimaa prokuröri 8. jaanuari ettekandes justiitsminister P. Lopuhhinile aga öeldakse otse, et „Dörptsche Zeitungis“ ilmunud brošüüri tutvustus ja ka selle väljaande enda sisu võivad saada ettekäändeks rahutuste vallandumisele Eestimaa talupoegade seas „ja seda veel ajal, mil kõrgemalt poolt on antud korraldus asuda moodustama ajutisi maavägesid“.⁴¹

Liivimaa kubermanguvõimudest tõenäoliselt sõltumatult, ent samas suunas tegutseti ka Eestimaal. Tsiivilkuberner A. von Langell kutsus 1807. aasta jaanuari alguses enda jutule Tallinna raamatukaupmehed. Vestluse käigus selgus, et Tallinnas „Tarto maa rahwa Näddali-Lehte“ ei müüda. Kuid üks raamatukaupmees⁴² väitis end müüvat J. Ph. G. Ewersi brošüüri. Sellega tutvumise järel lasi tsiivilkuberner raamatukese omaalgatuslikult müügilt kõrvaldada, millest teatas ka siseministrile, avaldades kartust, et hoolimata saksa keelest võivad brošüüris väljendatud ideed jõuda talupoegadeni.⁴³

Nii tõstatus küsimus juba tsaarivalitsuse tasandil ning loost kuulis ka keiser, kes andis selle lahendamiseks Liivimaa asjade komiteele. Siis veel tundmatu autori kirjutatud brošüüri ühe eksemplari jättis keiser endale.⁴⁴ Brošüüri autori ja muude asjaolude väljaselgitamine võttis valitsusel aega kuni 1807. aasta suveni.⁴⁵

Siinkohal aga on oluline see, et tegelikult korjati brošüür müügilt ära ja

³⁹ Selle tutvustuse autor oli Tartu Ülikooli professor Friedrich Eberhard Rambach (VRAA, f. 1528, n. 1, s. 185, l. 12).

⁴⁰ VRAA, f. 1528, n. 1, s. 185, l. 3–4, 11–12. (Tartu politseimeister sai Grenziuse juurest kätte 84 eksemplari.) Vt. ka: EAA, f. 1880, n. 2, s. 2, l. 6–8; s. 219, l. 3p–4p.

⁴¹ *S e a l s a m a s*, l. 1–2p.

⁴² Tegemisi oli ilmselt Tallinna tuntud raamatukaupmehel Peter Gottlieb Bornwasseriga (u. 1749–1824).

⁴³ *S e a l s a m a s*, l. 5–5p.

⁴⁴ Brošüüri silmas pidades kirjutas J. Ph. G. Ewers 1815. aastal K. G. Sonntagile, „et just see ajendas vahetult Tema Majesteeti Eestimaal reforme läbi viima, mille tulemuseks on sealse talurahva vabastamine“ (tsiteeritud L. Leppiku ja M. Salupere järgi: L. L e p p i k, M. S a l u p e r e, Uusi materjale J. Ph. G. Ewersi tundmaõppimiseks. „Tartu Ülikooli Toimetised“, vihik 851. Tartu, 1989, lk. 88).

⁴⁵ Vt. selle kohta lisaks: J. L o t m a n, Andrei Sergejevitš Kaiserov i literaturno-obščestvennaja borba ego vremeni. „Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised“, vihik 63. Tartu, 1958, lk. 131–134; J. K a h k, Rahutused ja reformid. Talupoegade klassivõitlus ja mõisnike agrarpoliitika Eestis XVIII ja XIX sajandi vahetusel (1790–1810). Tallinn, 1961, lk. 235–240; H. V a r e s, tsit. teos.

konfiskeeriti enne ametlikku keelustamist — 1807. aasta jaanuari esimestel päevadel.⁴⁶ Ja selle taga oli just vastset kubermanguvõimudeni jõudnud otsus „Tarto maa rahwa Näddali–Lehe“ sulgemise kohta ning kartused, et äreval sõjaajal võib sellise trükise levik ajendada rahulolematust talupoegade seas.

Kokkuvõtteks

on sobilik osutada esimese eestikeelse ajalehe ühe väljaandja Johann Philipp von Rothi sõnadele, et „Tarto maa rahwa Näddali–Lehes“ avaldatud kahjutuid sõnumeid olevat „üks Liivimaa mõisaomanik kõrgemal pool kui ohtlikke kirjeldanud“.⁴⁷ Miks ei võiks me J. Ph. von Rothi uskuda ja eeltoodu alusel tõdeda, et selleks mõisnikuks oli Otto Friedrich von Pistohlkors? Siinkohal ei ole vist üleliigne osutada ka asjaolule, et hiljem, pärast ajalehe keelustamist, püüdis Tartu Ülikooli professor ja endine rektor G. Fr. Parrot 1807. aasta jaanuaris Peterburis ülikooli tsensuurikomiteed ja ajalehe väljaandjat kaitsta „Liivimaa aadlike kurikavalalt väljamõeldud süüdistuste vastu“.⁴⁸

Kindralkuberner Fr. W. von Buxhöwdeni nimi on ajalehe sulgemisega seoses esile kerkinud ilmselt seetõttu, et ta oli tollaste kroonitud peade kõrval lihtsalt üks väheseid reaalselt tegutsevaid kõrgeid riigiametnikke, keda ajalehe veergudel oli mainitud, pealegi esimeses numbris. See jäi muidugi silma ja nii ongi seetõttu oletatud, et ajalehe sulgemise taga võis seista tollane kindralkuberner Fr. W. von Buxhöwden.

Artikkel tugineb ettekandekoosolekul „190 aastat eestikeelset ajalehte“ 6. märtsil 1996. aastal Tartu Kirjandusmuuseumis peetud ettekandele, mis käsitles laiemalt „Tarto maa rahwa Näddali–Lehe“ sulgemislugu.

⁴⁶ Osundas in sellele juba oma diplomitöös (1986) ja 1988. aastal ilmunud artiklis: T. T a n n b e r g, *Opoltšeniye 1806—1807 godov v Estljandskoi i Lifljandskoi gubernijahh*. „Tartu Ülikooli Toimetised“, vihik 832. Tartu, 1988, lk. 62.

⁴⁷ *Jahresverhandlungen der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst*. I kd. Mitau, 1819, lk. 61; J. P e e g e l, *Eesti ajakirjanduse algus (1766—1857)*. Tallinn, 1966, lk. 30.

⁴⁸ H. V a r e s, *tsit. teos*.

M

ind on juba pikemat aega kummitanud read Jaapani zenbudismi õpetaja Dogeni ühe miniatuuri lõpust.

„See on kirjutatud kuuendal päeval, üheteistkümnendal kuul, esimesel Kangeeni aastal (1243), Yoshimine kloostri, Yoshida maakonnas, Echizeni provintsis. Lumi on kolm jalga

sügav kogu see kuu.“

Maagia peitub õigemini selle viimases lauses.

„Lumi on kolm jalga sügav kogu see kuu.“

Aja dimensioon on siin ühtinud taevast maa peale langenud sügavusega.

Seda lauset on võimatu püüda rohkem seletada. On võimalik ainult öeldut tunnetada, lastes Sõnadel endast läbi voolata. Nagu Aeg seda teeb.

Kuid tegelikult tahtsin ma ju ikkagi rääkida oma rahva ajast. Kuidas ta on saanud selle omanikuks sellel pikal teel ajast aega. Aega, mis praegu on hakanud ta hinges murduma.

Sageli räägitakse, et meie aeg on toonud kaasa PROGRESSI VÕIDU.

Tsiteeriksin siinkohal meelsasti Exupéryd („Lahingulendur“).

„Kaotus... Võit... Ma ei oska neid valemeid kasutada. On võitused, mis ühendavad, on võitused, mis teevad jäledaks. On kaotusi, mis hukuvad, on kaotusi, mis äratavad. Elu ei saa väljendada seisukordade, vaid tegude kaudu. Ainuke võit, milles ei saa kahelda, on see, mis on varjul viljaivade võimus. Kui must maa saab seemendatud, on ivad juba võidukad. Aga kulub aega, kuni ta viljas oma võitu pühitseb...“

Siit saab ja tulebki üle minna mõiste juurde, mida senini ei ole meie rahva kultuuriloos veel kirjeldatud. Mis asi (!) on see EESTLASTE AEG?

Oleme rahvas, kes põliselt on olnud „viljaivade võimu“ kütkes. Just selles vallas saime siin Läänemere idakaldal kuulsaks. Mitte mõõgakangelastena, vallutajatena, vaid rahulike põllumeeste ja karjakasvatajatena. Mõõgavendi ahvatlesid siinsed jõukad külad karjade ja head vilja täis salvedega. Hoopiski mitte juhuslikult ei ole meie muinasleidudes nii palju hõbedat.

Eesti rahva ajalugu on senini sisustanud vaid üks aeg.

KÜLVAJA AEG.

Talvise pööripäeva järgse Valguse ootus oli Kevade ootus. Et jälle külvata. Sügise ootus, et saaki lõigata. Aastaring, et kodu korras hoida, pulmi pidada, lapsi sünnitada, vanu matta.

Kuid kõige üle lehvib võidukalt, põlvest põlve, kõikide meie suguseltside, kogu rahva heaolu kindlustav Külvaja Aeg, mis tegi põllu ja leiva pühamast pühamaks.

Ja selle säilitamine koos oma KEHLE ja KODUGA aitas meil PÜSIDA. Püsida läbi aastatuhandete. Täna seni.

Ning nüüd räägime, et aeg on nagu murduma hakanud. Mida see siis tegelikult tähendab?

Vaadeldes Eesti ühiskonda panoraamselt, saab öelda nii, et „jämedas joones“ võib eristada kolme murdumisnäitajat.

Kõigepealt — Eesti riigi juhid arvavad, et meil ei ole vaja oma leivavilja ja korralikku talumajandust. Pigem püüame läbi ajada kiratsevate kolhoosidega (loe: libaühistutega) ning Euroopa ülekemiseeritud, aastatevanuste toidujääkidega.

Teiseks — Tallinna-keskse eliidi teke. Ja selle kui mudeli levik maakondadesse, muidugi mõista mõjukuselt ja rikkuselt lahjendatud kujul. See tähendab, umbes 0,5 % elanikest on muutunud meie oludes ülirikkaks. Nende (või nende käsilaste) kätte on koondumas ka kogu täitevvõim. Sellist nähtust ei ole meie rahva ajaloos kunagi veel esinenud. Järelikult oleme asunud täiesti ootamatult muutma oma eksistentsi mudelit. Traditsiooniliselt põllu- ja perekeskne ühiskond on muutumas HIERARHILISEKS! Enam-vähem jõukalt (1918—1940) ja võrdselt vaeselt (1940—1990) elamine, millest täiesti piisas meie rahva püsimajäämiseks, on asendumas väheste vägevusega.

Viimast murdumisjoont tuleb vaadelda kui rahva moraalsete-eesiliste töekspidamiste kokkuvarisemist. Endine „punane“ tehasedirektor on nüüd rikas direktor (või pankur), edaspidi ehk koguni parlamendisaadik... Samaväärne on ka mafioosete uushärraste vaikne võimuhaaramine äritegevuses (eriti kaubanduses). Meie rahval on olnud elupõline ÕIGLUSTUNNE. Kuid nüüd näeme sulide saamist auväärseteks kodanikeks ja võimu muutumist kollaborantide pärusosaks.

Kahtlemata on siin tegemist kommunistliku ideoloogia jätkuga. Täpsemalt öeldes — selle vaimse evolutsiooniga Eesti variandis, Euroopa soustis. See tähendab nomaadiühiskonna bütsantslikule, välisele hiilgusele ja tsere-mooniatele ülesehitatud hierarhilise ühiskonnamudeli kiiret pealetungi. See on rahva säilimist kindlustanud säästliku ja looduslähedase, talupoegliku mõtteviisi varingu algus. Mafioosne eliit suudab sellise rahva lülida nn. maailmakodanikeks (arvestades elutempot ja 75 %-list raha koondumist pealinna) lähima kümne aasta jooksul... Tarvitseb vaid rahval unustada oma VÄGI — MIKS ta siin maal on elanud õnnelikult —, ja jalamaid leiab ta end allakäigutrepilt.

Mis võiks siis olla selle peaaegu et väljapääsmatuna näiva olukorra lahendus?

Nagu näitavad ajaloolised kogemused, on üheks mõjuvõimsamaks garantiiks olnud kohalike omavalitsuste tugevus (detsentraliseeritus). Kui nende administratiivne ja majanduslik võim suureneb, siis võrdeliselt väheneb pealinna võim (samuti kahaneb tolle elanike osatähtsus!).

Ja veel. Eestlane ootab täna seni maad. Oma maa- ning metsatükki, oma merd.

Kas me tahame tõepoolest lülituda nii ruttu kui võimalik Õhtumaa (Euroopa) allakäiku? See oleks selle sajandilõpu küsimus meile, eestlastele. Senini veel maarahvale.

Aga äkki me lõpetame iseendale valetamise — pidurdamatu progressi ja asjadeküllase heaolu jutlustamise?

Kuni pole veel hilja.

Muide, on olemas ka selline aeg, kus on juba LIIGA HILJA...

KOKKUVÖTTES tuleks Eestimaal näha kolme hädaohtu, mis puudutavad just kultuuri. Nende taustaks on rahvaste tehtud vead. Meil ei ole õigust neist valusatest kogemustest õppust mitte võtta, sest kultuuri ja hariduse edenemine (koos eetikaga!) otsustab rahva ja riigi saatuse.

I. Oleme asunud looma oma varanduslikku eliiti, mistõttu rahvas on lõhestunud — enamik on „all“ ja käputais „ülal“. See toimub käsikäes lihtrahva (nimetagem teda siis juba nii) üldise ja pideva vaesumisega. Töö ei tasu ennast enam ära, tagab veel vaid hädavaevu toimetuleku — asise elu mudeliks on saanud äritsemine (vahendamine!) ja ärastamine. Eestlase aastatuhandete vältel väljakujunenud arusaamad on pea peale pööratud. Rahvast TOITEV TÖÖ on muutumas millekski põlastusväärseks.

II. Rikka eliidi näol tekib meie kõrgkultuurile tarbija. Eesti andekas kunstnikkond ongi pöördunud „pirukat“ püüdma. Kuid sealgi on mõõduandvaks saamas pealiskaudsus, väline sära ja reklaamioskus. Kohalik kriitika ja rahamees eelistavad „moodsat kunsti“, mis aimab järele maneerlikku, mõtte-tühja Lääne laiatarbelist kitsi. Veel enam, nagu on väga tabavalt öelnud Jüri Arrak, meil on kunsti enda asemel moodi läinud „kunsti kui visuaalse objekti SELETUS“. Mõningaid kunsti elemente (ballett, kirjandus, film jmt.) viljeldakse veel vaid inertsist ning tekkinud on veider olukord, kus näiteks „Estonia“ balletti hinnatakse välismaal juba enam kui kodumaal. Samas on saanud loomulikuks võimulolijate ükskõikne (üleolev) suhtumine kultuuri ja haridusse, mida ilmestab vastav palgavõitlus.

Kui Eesti kõrgkultuur säilibki järgmisel sajandil, siis seda valusam on teda tabav krahh, sest riik võib seista vaid rahva ausal tööil. Ka TÖÖKULTUUR kuulub lahutamatult rahva elulaadi ja kultuuriloomel juurde. Näide vaesunud ja laostunud XVI sajandi Hispaaniast oma kõrgkultuuriga peaks meid ehk pisutki kainemaks tegema.

III. Rahva vaesumine ja kõige välismaise esmaseks saamine viib ka RAHVAKULTUURI hääbumisele. Sellest tulenevaid tagasilööke aga ei oska meie ühiskond praegu paraku veel tunnetada ega selle ohtusid karta. Põhiline rahvakultuuri allakäigu tagajärg aga on see, et kaotame oma RAHVUSLIKU LOOVUSE. Me jääme Euroopa ääremaalasteks, kelle rolliks on ülemaailmsete korporatsioonide sõna kuulata ning aina tarbida, tarbida... Seal on (kirjutamata reeglina) loovus ja loov mõtlemine liigne luksus. Rääkimata juba kõrgkultuurist. Nõudmist on veel ehk vaid välituristidele õlletaredes Viru polkat kargavate (rahvariietes!) pärismaalaste järele.

Ja siis tabame ehmatusega, et AEG libiseb millegipärast meist MÖÖDA...

P. S. Rahva ja riigi püsimiseks on otsustav tähtsus kontseptsioonimaatriksi olemasolul — sellel, mis eesmärgiga tegutseda, millele rajada oma tulevik. Just seda EESMÄRGITUST on südamevaluga juba tõdenud nii mõnedki.

Tavaliselt on kontseptsioonimaatriks täiendavalt seotud mingi nn. ürgelemendiga rahvuslikus teadvuses. Inglisele on näiteks selleks meri. Siinses mõtiskluses esines meie kui külvajarahva paleus PÕLD. Miks mitte siis teadvustada seda kui Eesti elementi, kui meie usutunnistust, millest on alguse saanud kogu eestluse kultuurilugu? Ja kas me põllu kui rahvusliku põhirikuse kõrvaleheitmisega ei pane praegu kahtluse alla oma tulevikku? Ehk suudaksime ja peaksime põllumeestena olema maailmale hoopiski teenäitajad (koos šveitslaste ja mõne Oriendi ning Ameerika rahvaga) (enne?) pärast öko-katastroofi? Sest saabuv karm XXI sajand tähendab Inimese jaoks vaid Ajas vastuse otsimist küsimusele — kuidas ELLU JÄÄDA?

*Pärnumaa
Kabli*

esti poliitikat on peaaegu alati teinud polaarsed juhid. Tuntud vastandpaarid olid Hurt ja Jakobson ning Tõnisson ja Päts. Ühel pool aated, teisel pragmatism, kuid vahe on seisnenud pigem vahendites kui eesmärkides. Sovetiajastu esimene kümnend lõi selle skeemi segi — surve oli nii tugev, et valida oli vaid režiimiga kaasatootamise või vastupanu vahel. 1950. aastate lõpu liberaliseerimine tekitas viimases kaks haru: Eesti riikluse taastamisele orienteeritud vabadusvõitlejad ning eesti kultuuri säilitamist taotlevad haritlased.

Uue vabadusvõitluse aeg tõi aga tuntud vastandliinid taas selgelt pinnale. See väljendus nüüd iseseisvusele ja majanduslikule autonoomiale suunatud voolude vastuolus. Iseseisvuslaste juhtideks said vabadusvõitlejad, autonomitide juhtideks aga enamjaolt soveti võimustruktuuridest pärinevad inimesed. Haritlastest opositsionäärid jaotusid kahe suuna vahel enam-vähem võrdset. Aatesuunda vedasid Kelam ja Laar, nn. reaolpoliitika kehastus oli Savisaar.

Hurda, Tõnissoni ja Kelami—Laari suuna tugevaim joon on just kriitiline analüüs ja ideede pakkumine sellel pinnal — ideede, mis on paistnud esialgu teostamatuna. Teise suuna esindajad on seisnud seevastu alati kindlalt kahe jalaga maapinnal ja olnud majanduslikult edukad, kuid edasiste ühisnimetajate leidmine neile näib olevat keerulisem. Jakobson ja Päts olid väga erinevad, veel vähem ühist on Jakobsonil ja Savisaarel.

Küll aga on äärmiselt palju ühisjooni Savisaarel ja Pätsil. Võime olla veendunud, et need mehed ei ole üheski olukorras kaotajad: selle tingib nende olupoliitiline hoiak. Pätsi tuntud kredo „kui vaja, tuleb ka vanakuradi vanaemaga tantsu lüüa“ kajastab seda ehk kõige kujukamalt. Savisaar jätkanuks teistsuguse arengutee korral karjääri soveti institutsioonides ning Pätsist võinuks saada näiteks Tallinna linnaepea. Oma käitumisskeem oli tal ka juhiks, kui vene valged võitmuks Antandi toetusel kodusõja. See andnuks Eestile küll tõenäoliselt iseseisvuse asemel autonoomia Venemaa koosseisus, kuid teinuks Pätsist endast väga rikka mehe. 1940. aastal luhtus president Pätsi emigreerimine Läände tema tahtest sõltumatult ning isegi sellest hoolimata kujunes ta saatus kergemaks kui ummikusse juhitud eesti rahval. Niisamuti nägi Savisaar perestroika esimestel aastatel oma ülesannet terve N. Liidu reformimises ning oleks raske uskuda, et teistsuguse arengukäigu korral ei näeks me teda praegu mõnel üleliidulisel kohal.

Mõlemad mehed hiilgavad suurepärase kombineerimisvõimega. Savisaar mängis osavate järjestikuste sammudega oma oponendid nurka viimaste

parlamendivalimiste järgse valitsuse moodustamisel ning tegi *come-back*'i arvestatavate poliitikute hulka presidendivalimiste käigus. Pätsil õnnestus kompromiteerida oma oponente ja ka tervet demokraatlikku süsteemi ajal, mil ta ise ei saanud põhiseaduslikul teel riigipea kohale pretendeerida. Need käigud ei ole tulnud sugugi kasuks Eestile.

Nii Pätsile kui ka Savisaarele on omane paraadlikkuse austamine, võimuaatribuutide fetišeerimine. Savisaart kutsuti tema komsomolikarjääri päevil Goebbelsiks. Pätsil oli see joon siiski nõrgemalt arenenud — „vaikiva ajastu“ suurüritused pälvisid küll tema heakskiitu, ent nende algideed pärinesid enamjaolt tema satraapidelt.

Enim ühendab Pätsi ja Savisaart piiritu egotsentrism ja fanaatiline võimujanu. Väga sarnased on Savisaare peaministriks oleku aegsed raadiokõned ning Pätsi „vaikiva ajastu“ etteasted. Mõlemad olid adresseeritud n.-ö. väiksele inimesele, patriarhaalsusest kantud isalikud õpetused. „Centrumi“ klubi näol, mis oli Põhja-Euroopa hiilgavaim eliitklubi, lõi Päts endale ustava õukonna. Mõtleivatest inimestest puhastatud Keskerakond on Savisaarele juuksejuurteni truu. Demokraatlike erakonnapoliitikute omadused on mõlemal nõrgad.

Ühine on ka mäng „vene kaardiga“. Päts sai Harju Panga ühe omanikuna Vene-kaubandusest suuri tulusid ja oli Eesti—Vene kaubanduskoja asutaja. Savisaarel tuleneb see ehk tema geenidest ning võimutaotlusest — rahvuslikult mõtleivate eestlaste silmis ei ole tal paariaseisundist enamat niikuinii loota. 1930. aastate teisel poolel arvas õigeusklik Päts, et ka vene kommunistidega saab tantsu lüüa, kuid ta mängiti lõpuks siiski üle. Savisaare slämm kestab.

Nii Savisaare kui ka Pätsi ustavaks elektoraadiks jäi pärast skandaale (Pätsil Harju Panga lugu, Savisaarel salaja lindistamine) 10—15 % valijatest. Päts jõudis oma aja ära oodata. Osalt omaloodud poliitilises segaduses usurpeeris ta osavate käikudega võimu. On vähe usutav, et Savisaar seda aega ei oota. Kompromiteeriva andmepanga loomine oma poliitiliste vastaste kohta annab sellest kõige otsustavamast tunnistusest. Peale lintide loo on (jääb?) ju veel ikkagi selgitamata, kuhu kadusid meie mitmete praeguste poliitiliste tippkujude KGB väljasõidutoimikud, mis Hardo Aasmäe komisjon üle võttis.

Päts ja Savisaar on dominantsed tüübid. Nende poliitiline käitumine on sündinud kogu võimueliiti (ka Kelamit ja Laari) kasutama samu vahendeid. Kui vastane otsustab sinuga jalgpalli asemel aeg-ajalt ragbit mängida, siis on ainus võimalus ka see selgeks õppida. Kiibitsejaid on Eestis alati jätkunud. Pealtvaatajatele aga see mäng, mille reegleid pealegi päris täpselt ei teata, naudingut just ei paku.

Et eestlusele viljakamate ideede väljatöötajateks on tavaliselt olnud opositsionäärid, polegi ehk imelik. Meile on ju läbi aegade olnud kodusem kriitilise analüüsija kui sünteesija, enam opositsionääri kui võimulolija seisund. Eesti riiklus tekkis alles XX sajandil — meie üldise haridustasemega võrreldes väga hilja. Ajastades riikide tekke üldise kirjaoskusega Eesti alusel (oma riik tekkis 20 aastat pärast üldise kirjaoskuse omandamist), peaks suurem osa Aafrika maid veel praegugi iseseisvusest ilma olema. Vene riik tekkinuks

kakskümmend aastat ja Türgi riik nelikümmend aastat hiljem kui Eesti. Kui inimene veedab oma esimesed kakskümmend aastat vangikongis, saades samas aga suhteliselt korraliku hariduse, jätab see tema mentaliteeti arusaadavalt joone, mis lubab tal edaspidi end ka ahistatuna päris koduselt tunda ning kallutab vaba olles omaenda eliiti — just võimukandjaid — vangivalvuritena käsitlema.

Nii ei saagi võim eestlaste silmis olla populaarne. Vähe sellest, me ei oska käituda ka võimukandjana, oleme end ise hakanud samastama vangivalvuri või vähemalt ülemusega, kes ei peagi eriti „alla“ vaatama.

Taasiseseisvumise ajajärgul suhtuti Pätsi kui Eesti iseseisvuse sümbolisse, temavastane kriitika aga samastati vaenulikkusega Eesti riikluse suhtes. Ent rahvuse tugevuse tunnuseks peaks olema ka kriitiline suhtumine oma minevikumeestesse, olgu nende teened teisel nii suured kui tahes. Niimoodi väljendab Pätsi-kultuse (mida propageeritakse muuseas Savisaare ringkondades) kadumine ka seda, et Savisaare-sugused Eestis enam võimu haarata ei saa. Rahvusena saame küpseks alles siis, kui meie võimukandjate kihis ei domineeri enam Konstantin Savisaare tüüp.

EESTI RAHVUSLIK POLIITIKA PANKROTI ÄÄREL

esti rahvusliku poliitika üks põhihädasid seisneb selles, et see on tuginenud peamiselt negatiivse iseloomuga tugisammastele — nimelt suurte naabrite vihkamisele. Kui sageli on alla kriipsutatud seitsmesaja-aastast sakslaste orjamist ning venelaste röövretki ning küüditamisi! Viimasel aastakümnel on küll hakanud sakslastevastane vimm hääbuma ning Saksa riik on osanud eestlasi meelitada mitmesuguste kingitustega. Venevastasel vaenul pole aga võimalik nõrgeneda, sest Venemaa impeeriumimeelsed ringkonnad ähvardavad eestlasi endiselt ning vähem ohtlik pole ka venelaste assimileerimisvõime — kui palju soome-ugri ja türki-tatari rahvaid ning hõime on nad venekeelseks muutnud!

1930. aastate teisel poolel hakkas eesti rahvuslikku poliitikasse tekkima positiivse iseloomuga momente: algas nimede eestistamine, rahvuslikku kirjandust toetas Raamatuaasta ulatuslik propaganda ning uute auhindade rajamine, eesti talude ilmet muutis paremaks kodukaunistamise aktsioon ja lipuvarraste püstitamine. Kuid selle positiivse programmi mõju nõrgendas poliitikas kehtestatud tagurlik kurss — demokraatlikust valitsemisviisist loobumine.

Siiski oli 1930. aastail toimunud eesti noorsoo rahvuslik kasvatus: noorkotkaste organisatsioon oli laialdane ja mõjukas, küllap just seal said oma kasvatused need noormehed, kes ei pidanud mõistlikuks toetada Saksa sõjalist jõudu, vaid keeldu ignoreerides siirdusid kaluripaatides Soome, et väeüksuses JR 200 kaitsta nii Soome vabadust kui ka Eesti au.

Praegu jääb eesti noorsugu ilma rahvusliku kasvatuseta: noorkotkaste organisatsioon ei saa ega saa jalgu alla, skautide arv on tühine: „Pühapäevalehe“ (15. 1. 1994) andmeil ainult ligi 1000. Endised pioneerilaagrid seisavad tühjana ja sealsed hooned hävivad, linnapoisid peavad suveks jääma kivistele tänavatele hulkuma, jooma ja huligaanitsema. Kas see on rahvuslik kasvatus? Kultuuri- ja Haridusministeeriumi bürokraadid septsesid oma palga õigustamiseks paljusõnalise kultuurikontseptsiooni, mida aga on vaev läbi lugeda. Suuresõnaliste deklaratsioonide asemel vajaksime paremat kultuuri- ja kasvatustööd. Raha on kõikjal napilt, kuid ikkagi oleks vaja leida summasid noorte suvelaagrite doteerimiseks. Linnanoored on vaja viia loodusele lähemale, välja bensini-vingust mürgistatud linnaõhust.

Politseinike arvu suurendamisest ning selle väljaõppe parandamisest ei piisa kuritegevuse likvideerimiseks, appi peab tulema noorte sihikindlam kasvatus. Selle tulemused ei tarvitse küll kohe ilmned, vaid siin tuleb olla kannatlik. Igatahes on vaja teatavaks võtta, et sõjaeelses Eesti Vabariigis said noored palju

tõhusama kasvatuse kui praegu. Seda demonstreeris ka menukas seriaal „Wikmani poisid“. Igatahes väärivad nii Jaan Kross kui ka Vilja Palm kiitu — nad on midagi konkreetset teinud noorsoo kasvatamiseks ning mainitud televisiooniteos oli meelt ülendav vaheldus.

Eriti halb on lugu praegu noorte töökasvatusega. Sõjajärgne tööeestluse loosung polnud iseendast ju halb, ainult Erni Hiire väherahvalik luule kippus sellele ebasobivat värvingut andma. Nüüdsel ajal ei austata tööd, kõikjal valitseb rikastumise kihk ega küsita sellest, missuguseid vahendeid ahnitsemisel võib kasutada. Ja nii pole midagi imestada, kui suurenevad pangaröövid ja muud otsesed kallaletungid teiste varale, petmine ja hangeldamine, prostitutsioon ja kupeldamine. Kõik vaatavad küll televisioonisaateid, kuid mingit kriitilist järeltust nende kohta teha ei taheta. Vägivald on muudetud ideaaliks, selle vastu võitlemine on jäänud nõrgaks. Soome lahe põhjakaldalt meieni jõudvates värvipiltides propageeritakse sageli vägivalda, kuid ega Eesti enda televisioonsaated palju paremad ole. Ja seda ühekülgselt vägivalda imetlemist alustatakse juba maast–madalast. Humoristliku Miki–Hiire asemel näitavad Tallinna televisioonsaatejad vägivalda harrastavaid mootorratturhiiri.

Ka trükiajakirjandus on väga ühekülgselt infot poliitiliste intriigide, õnnetuste ja kuritööde kohta nii meil kui ka mujal, samuti valgestatakse rahakursside kõikumist ning tohutult on kõiksugust reklaami. Kuid lehedki vaikivad sellest, et neid kaupu toodetakse tööga. Töötegemisest kirjutavad ajalehed üpris vähe, peamiselt saame teada vaid tööinimeste rahulolematusest, sest töötasu tõstmine jääb pidevalt maha inflatsioonitempost. Et ühiskondlik heaolu põhineb tööel, seda ei taheta tähele panna. Tänapäeva ajakirjanik on võõrdunud tööelu kujutamisest ega vist oskagi teha lugemisväärset reportaazi tööstusest või põllult. Oleks kosutav lugeda kirjeldusi tööst moodsas Rakvere Lihakombinaadis või Kreenholmi Manufaktuuris. Ajakirjandus on teatanud sealsete töökohtade suurest koondamisest, kuid vaiki sellest, et Kreenholmis toodetakse praegu riidet rohkem kui enne sõda või ka aasta tagasi. Ja miks ei võidaks kangruid ka teleekraanil näidata? Oma valitsemisajal kuulutas toonane peaminister Andres Tarand, et Kehras hakatakse jälle tselluloosi ja paberit tootma. Kuid ajakirjandus ei kirjuta sellest, kuidas on lood Kehras kujunenud edaspidi.

Nüüdse Eesti Vabariigi majanduspoliitika on rajatud laenamisele ja kerjamisele. Säärane käitumine ei saa luua tugevat alust tõusvale riigile: laenuvõlgade suurte intressidega tagasi maksta ning annetuste lunimine tüütab pikapeale rikkad maad ära. Riigi edukäik peaks ikkagi toetuma tootmise arendamisele, seda aga ei suudeta organiseerida. Talunikud on asetatud nii raskesse olukorda, et järjest rohkem jääb haritavat maad sööti. Kolhooside ja sovhooside likvideerimine toimus ilma riigipoolse kontrollita ning endised eesotsas seisjad, keda on hakatud hüüdma punaparuniteks, kahmasid lõviosa põllumajandusvaradest endale, praktilised töötajad jäid endiselt vaeste inimeste hulka. Puudus tulevikku vaatav rahvuslik poliitika. Ühelt formatsioonilt, ühelt tootmisviisilt teisele üleminek on niigi suurt raiskamist põhjustav reform, aga

XX sajandi Eestis on säärane suur muudatus toimunud kolm korda: 1920. aasta maareform asendas mõisamajanduse taludega, 1940. aastate lõpul muudeti talud sovetlikeks suurmajanditeks, nüüd asenduvad kolhoosid jällegi taludega. Nii on olnud põllumajandusliku tootmise vapustused suured ning 1990. aastate hakul vajanuksime väga hoidlikku ja arukat põllumajanduspoliitikat. Kuid seda ei tulnud.

Heitlikust ajaloost tingitud suurt varade pillamist esineb peale põllumajanduse ka mujal. Nõukogude sõjaväe lahkumise järel jäi Eestisse maha rohkesti ehitusi ja rajatise (sealhulgas kalleid lennuvälju), millega ei osata midagi peale hakata. Kõik nad anti umbropsu üle Kaitseministeeriumile, kuid tillukesel Eesti sõjaväel ei lähe vaja veeranditki neist ehitustest, mis talle pärandiks langesid. Ometi oleks neid hooneid saanud millekski kasutada, kui nad oleksid õigel ajal valve alla võetud, välja renditud või ära müüdnud. Nüüd pole ühesegi tühja sõjaväekompleksi suudetud organiseerida isegi põgenikelaagrit, vaid immigrante hoitakse nende staatusele mittevastavalt vanglas. Põgenikelaager ei pea olema luksushotell, seal on tarvis lihtsaid hädavajalikke asju (vesi, kanalisatsioon, elekter, köök). Ja muidugi kindel katus pää kohal ning sängid või ka narid magamiseks. Need minimaalsed mugavused leidsid juba kasarmenteski. Kuid valvamata ja omanikuta hooned rüüstati muidugi kiiresti: aknad peksti sisse, ukSED ja ahjud varastati jne. Ja nii läks isegi põhjarannikul, ilusate liiva- ja kivirandadega Suurpea ja Pärisea külas raisku suuri varasid, kuigi ettevõtlik mees võinuks tagasihoidliku kapitalimahutusega rajada seal mingi kuurortliku ettevõtte. Pärisea piirivalvelinnakus oli äsja valmis saanud uus katlamaja, Suurpeal jäi pooleli uue kaupluse ehitamine. Nüüd kiiresti varemeks muutuvaid ehitisi vaadates võivad kohalejäänud venelased (ainult otsesed sõjaväelased pidid lahkuma) eestlaste saamatuse üle irvitada. Kas seegi on rahvuslik kasvatus?

Peale laenamise ja kerjamise on majanduse kolmandaks ja küllap kõige kandvamaks alussambaks arvatud kaubandus. Kunagi varem pole Eestis eksisteerinud nii palju kauplusi, kõrtse, kaubaputkasid ja bensiinitanklaid kui praegu. Inimesed ihaldavad teiste toodetud kaupadelt saada suurt vaheltkasu. Kõik muidugi ei oska kaubelda ning paljud lähevad peatselt pankrotti, sealhulgas isegi pangad, kuigi nii kodukasvanud kui ka ametliku marksismi järgi „väärtpaberid kasvavad omaniku magades“ (Gustav Suits).

Totaalne panus kaubandusele tundub siiski lühinägeliku majanduspoliitikana. Eestlastel pole erilist kaupmeheannet, juutide ja armeenlastega konkureerida pole neil väljavaateid. Lääne nõuete ja standardite täitmisega on meil raske toime tulla, konkurents on liiga tugev. Idapoolsed nõuded on märksa tagasihoidlikumad ning suur turg tühjavõitu, aga just Venemaaga on Eesti suhted halvad ning seetõttu kauplemine pidurdatud (kõrged tollimaksud jne.). Ilma põllumajandusliku tagamaata soode keskel asuv Peterburi vajaks küll rohkesti naabermaal toodetud toiduaineid, kuid ega ka Peterburi linna pea ole eesti kaupadele soodustusi teinud. Poliitilise pinevuse tõttu ei saa loota suurele tulule transiitkaubandusest. Pealegi valitseb ka siin tugev konkurents: meie head

sõbrad soomlased ja lätlasedki tahavad Venemaale minevalt transiidilt teenida ning neil on häid sadamaid, raudteed aga paremadki meie omadest. Eesti Vabariik ei jõua oma raudteid valitseda ega remontida, vaid tahab neid vähendada või eravaldusse müüa.

Niisiis suure kauplemisentsiasmi asemel peaks riik hoopis propageerima tootmise taastamist ja laiendamist. Riigi ja rahva jõukust suurendab eelkõige ikkagi tootmine, kauplemine võiks jääda lisateguriks. Eestis on vaja korralikult käima panna puidu- ja paberitööstus, ümarpalkide ja propside müümine välismaale annab vähe tulu, saeveskid ja paberikombinaadid võimaldaksid luua uusi töökohti ning metsamaterjali töötlemise tulud jääksid Eestisse. Põllumajandusliku tootmise taastamine ja laiendamine ei nõuakski suuri kapitalimahutusi: laudad, meiereid ja lihakombinaadid on juba olemas, peamiselt oleks vaja osta traktoreid ja piimajahutusseadmeid. Eesti peab suutma ise oma rahvast toita! Loota viljaostudele Venemaalt on lausa lühinägelik ning õonestab meie kaitsevõimet oluliselt. Mis siis, kui suhted idanaabriga halvenevad veelgi? Venemaa võib kõik kraanid kinni keerata, eksport Eestisse on tema laialdases majanduses siiski väike täpes. Muidugi on vaja eelnevalt põllumeestega kokku leppida ning esitada tellimused, mida peaks tootma, mida põldudele külvama. Rumalaid moonisõdu pole meile vaja. Aga vahest peaks taas elustama linakasvatuse? Miks peaksid Lõuna-Eesti viis linavabrikut seisma? Ka linavabrikud võiksid provintsilinnadele luua töökohti, millest seal puudus.

Põllumehed pole osanud oma huvisid kaitsta, nende erakonnad on väikesed ning rivaalitsevad asjatult. On vaja luua võimalikult suur ja ühtne põllumeeste partei, millel oleks mõju Riigikogus. Maaelanike erakondade ühinemisprotsess ongi juba toimumas. Ehk parandab see põllumajanduse olukorda?

Veel oleks vaja luua Eestis partei, mis võtaks enda ülesandeks võitlemise säästlikkuse poliitika eest. Oigupoolest pole sellele suunale alternatiivi, ka praegu vähendatakse eelarvest ja mujalt saadavaid assigneeringuid sageli, vähesed asutused saavad kätte küsitud summa. Kuid säärasest hädapärasest kokkuhoiust ei piisa, säästlikkuse poliitika peab muutuma teadlikuks ning üldrahvalikuks, seda tuleks kõikjal propageerida. Meile on praegu suureks eeskujuks USA, kus on väga levinud priiskamise ja pillamise mentaliteet. Kuid teadlased on ka Ameerika tuleviku kohta teinud hoiatavaid prognoose, vahest juba praegune noorem põlvkond peab sealgi oma pillamiskihku hakkama revideerima. Kuid Ameerika Ühendriigid on suur ja rikas riik, tohutute maavarade ning hästi arenenud tööstusega. Eesti aga on vaene ja väike riik, meil on hoopis vähem pillamisvõimalusi praegu ning veel napimalt tulevikus. Põlevkivi jätkub vaid paarikümneks aastaks, fosforiidi tootmine ohustaks looduskeskkonda, metsa ei või juurdekasvust rohkem maha lõigata, turvast müüakse seni välismaale vaid lillepottide jaoks.

Praegune stiihiline, pealesunnitud säästlikkusepoliitika ei anna küllalt tulemusi, kui selle vastas seisab pillamise mentaliteet. Ajakirjandus ju juhib vahetevahel sellele tähelepanu, paar juhtumit on jõudnud kohtussegi. Kuid

priiskamine kestab edasi, sest seda ei peeta ohtlikuks. Ministrid ja muud kõrged ametnikud kihutavad ringi luksusautodes, teevad liiga palju välisreise ning kasutavad kõige kallimaid hotelle. Ometi on kõik hotellid ebakodused ning lukshotellidele raha raiskamine ei suuda korvata võõrsil viibimise ebamugavust.

Muusikud võivad end ehk vabandada eluvõõruse ja boheemlusega, ent millega kavatsevad Tallinna linnaisad end õigustada priiskamise puhul Tõnismäe ümberkujundamisel? Selle asemel et lasta pronkssõduriga mälestus-sambal rahulikult unustusse langeda, lubati linna peaaednikul kulutada suuri summasid puuistikute ostmiseks Soomest. Kas siis Eestis ühtegi puuistikut ei leidu, kas kõik puukoolid on hävitatud? Kahju, et ma ei kuulu kuningriiklaste parteisse: rojalistina oleksin Tallinna peaaedniku lasknud panna pooleks päevaks Raekoja häbiposti ning lubanud teda mädamunadega pilduda. Aga selle asemel tutvustati tema priiskamistegu kiitvalt ajalehtedes ning riigi-kontrolli pole tema vastu huvi tundnud.

Nii- ja teistsuguste priiskamistegudega pole küll Eesti Vabariigil suuri väljavaateid. Pillamise vastase võitluse juhtimiseks on vaja vastava programmiga parteid, et see poliitika jõuaks kõige kõrgema tasandini. Säärase partei etteotsa sobiks näiteks ekspeaminister Andres Tarand, kes on võidelnud loodushoiu eest. Samuti sobiks säästlikkuse erakonda looma Raoul Üksvärav, kes nagonii pensionäride huvide eest võitlemisel vajab kokkuhoidlikku ühiskonda. Kui Eestis saaks vähendada priiskamist, tekiks raha ka pensionide tõstmiseks.

Et lugu Eesti rahvuspoliitikaga on halb, näitab seegi, et nüüdsed noormehed ei taha minna teenima kaitseväge — nad pole saanud vastavat patriootilist kasvatust. Nad ei tunneta oma kohustust, neile pole selgeks saanud nende roll Eesti Vabariigis. Eesti rahvas kasutab aga endiselt väljendit „Eesti aeg“ sõjaeelse vabariigi kohta, kuigi ka praegu oleme ju lahti saanud nii vene kui ka saksa võimust ja peaks uuesti eksisteerima Eesti aeg. Küllap rahvaski tajub, et praegu rohkem mängitakse Eesti Vabariiki, kui püütakse seda asjalikult üles ehitada. Enesekiitmisega ei jõua kaugele, reklaamimise asemel vajaksime rohkem töötegemist.

Laaban rabab oma võimsa fantaasiaga. Tema kohta võib öelda seda, mis ta ise on öelnud Apollinaire'i kohta — see on „vitaalsusest ja heldusest ülevahutatav luule“.

Üksikasjalisemal vaatlusel võib siiski märgata, et Laabanil on oma lemmiksõnad, mis luuletusest luuletusse korduvad. Ja iga kord tuleb üks ja sama sõna ette uue sisuvarjundiga täidetult, ta on osake uuest ja enneolematust maailmast. Ümbritsevad sõnad on asetatud nii, et nende kontekst nihestab selle sõna tähendust. Sõna ise on asetatud nii, et ta viib tavatähendusest välja ümbritsevaid sõnu.

Laaban täidab oma maailma sinna sobivate inimasukatega. Neil on sõrmed, varbad, käed, jalad, niuded, õlad, häbemed või meheliikmed, rind või rinnad, pea, juuksed, karvad jpm. Ometi pole ükski neist inimolevustest argine ega tavaline. Iga nende keha osa või ka kogu nende keha on erakorraline, on sündmus.

Kord on need demiurglikud „sõrmed“, mis „vormivad pilves laotuse hammasratastesüsteemiks“. Aga teisel „sõrmed lagunevad koost / ja saavad kõik saledaiks sõrmituiks käteks“. Luules on pidev liikumine, maailmad ja nende asukad tekivad, muutuvad, hävivad. Kuid ega kogu aeg massiivse demiurgitööga tegelda. Mõnikord võivad sõrmed olla „lille sõrmed“, millel on „natuke verd“.

Sõrmede ja varvaste abil, teiste kehaosade abil luuakse terveid mikro- või makrokosmoseid. „Su varbaküüned on tähtedeks / vihkamise pööningul / ma ei unusta liblika laulu“ — inimlik seguneb kosmilisega, tundmused leiavad endale ootamatuid asupaiku. Siis aga, kui „kümne varba-ämbliku varjud“ on „laskumas läbi säätte kerge / ulmasõelaga sõelut pilvede“, tundub sürrealismi teooriat mittetundvale lugejale, et nüüd on läinud asi päris müstiliseks. Ometi pole see nii. Oma teoreetilistes sõnavõttudes ja ettekannetes on Laaban tavatsenud rõhutada teesi, mille kohaselt sürrealism tahab tühja maailma täita ja on seega vastuolus müstikaga, mis tahab täit maailma tühjendada. Seega on sürrealism maagiline, aga mitte müstiline. Tung tühja maailma täita avaldub Laabanil alata. Ta täidab neid, nagu nägime, kas inimolevustega või inimtaoliste olevustega (ja mitte ainult nendega). Sobivaks näiteks võiks olla järgmine luulekatkend:

Ning ehkki külma suitsu imbus seintest
oli sel hetkel tempel tõeline
sest tühjus polnud eales veel nii täis
terendavaid kodukäijaid kes naersid
ja laulsid otsekui merelik iil

Ja kui ka Breton oma kriitilises essees „Ketser“ nõuab sürrealismi sügavat ja tõelist okultseks saamist, siis käsitleb ta terminit „okultne“ pigem maagilise kui müstilise salapära tähenduses.

Maagilise ja erootilise vahel on sürrealismis tihe side. Nervali käsitledes on Laaban rõhutanud, et tolle prantslase luule on otsekui elav keha erogeensete vöönditega. See käib ka Laabani enda luule kohta. Kord väljendub see üsna otseselt („Üle asustamata saare levib naisehäbeme lõhn“ või „prants-prants pudeneb meheliikmeid“), kord kaude, ümberütlemiste abil („kuhu on jäänud õrnuse nüri pliiats“ või „päikese röökeist püstitus eetris / üha tihenev sammastik“). Sambaid ja võtmeid on Laabani luule täis, alati ei saa neid pidada falloslikeks, kuid tihtilugu nad seda siiski on. Erogeenne Laaban on enamasti kõige õrnem ja lüürilisem, kui ta räägib rindadest („Sinu rinnad on vasksed pilved / mille helast hakkab vahutama kõrb / ning jää jõel killuneb liblikaiks“; „ma vestlen su rindadega / su lootus silitab mu juust“; „Läbi sinu õlest rindade / puhub kustuva tähe hingus“). Aga mõnikord on rinnad kätketud ka käreдалoomulistesse kujunditesse („liblikatiibu ujumas kraatreis / mis on avand rindades-vulkaanes / hetkete kihav kivirahe“). Naise suguõõs loob maagilis-poetilisi kujutelmi („Ta suguõõnes puhkas leige jää / agude ja ehade suhkur“ või „Sinu häbe on vanglaaken / kustkaudu laotus su sees lööb roimariit / näkku ja vabastab ta rauust“).

See erogeenne maailm on pidevas tõblemises, paisumises, purskumises, valgumises, tuksumises. Ikka ja jälle kohtad siin vulkaane või „vahul ejakulaati“, mis „valgub julmalt vilkudes üle linnutee / mahajäet embuse kohal“. Sest juba Breton on sidunud ilu mõiste seksuaalsusega, erootikaga. „Ilu on konvulsiivne või teda ei ole. Konvulsiivne ilu on erootilis-plahvatuslik,“ on öelnud Breton.

Esteetilise ja erootilise tihe side on viimase paarikümne aasta kestel tõusnud ühtelugu ka teadlaste vaatevälja. Muusikast, kujutavast kunstist või kirjandusteosest saadava naudinguga kaasnevat alati erootilise erutuse väiksem või suurem tõus. Kuulda on, et on tehtud ka sellekohaseid täppismõõtmisi.

Veelgi enam on sellel sajandil räägitud Armastuse ja Surma, Erose ja Thanatose suurest kooselust. Muidugi on selle koosluse pinget tunda paljude maade rahvaluules, rahvakunstis ja kombestikis (iseäranis Ladina-Ameerikas), aga tänapäeva kultuuriinimene on selle endale teadvustanud peamiselt Jungi ja Bataille' kaudu.

Loomine ja Häving, Armastus ja Surm kumavad alatasa kokku ka Laabani luules. („Me armastame teineteist kaua / aastate pihlad punetamas teeveerel / kaua kaua / mäletamaks / sel väga kaunil ja päikesepaistelisel talvepäeval / mil kägistame teineteise / et oleme olnud inimesed“). Nii otsene Erose ja Thanatose kooslus nagu eelnevas näites tuleb Laabani luules siiski harva ette. Pigem on see peidetud mõnda „sooja jääpanka“. Ja surm, mis Laabani luules ikka ja jälle esile tuleb, pole justkui see päris surm, suur ja kohutav. See surm on unenäoline, ta on unenägu surmast. Ehk on see pigem Hypnos kui Thanatos? Ja ega nende vahel nii suurt vahet olegi — muistsete

kreeklaste meelest olid nad ju kaksikvennad. Unenäoliseks teeb Laabani luule inimhäälte ja helide puudus. Selles luules on inimesi, aga nad ei räägi ega laula. On linde, aga enamasti pole teada, mis häält nad teevad. On pille, aga flööt ei helise, vaid „väänleb tuule südames“, ja „klarnet on puu, mille teokarbest lehestiku tõelus ja näiliv vahelduvad samas rütmis nagu ujuja sisse- ja väljahingamine tuulevaikselt laavajärves“). Pole juttu, on vaid naeru ja nuttu. Kui te oma unenägusid hakkate meelde tuletama, siis te ei mäleta, mis häälega keegi unenäos rääkis, aga unenäo naer ja nutt võivad teil kaua pärast ärkamist meeles kaikuda. On lippude plaksumist, on masinate mürtsumist, on naksatusi. Isegi sosistamine on võimalik. Aga see, et „äkki kajakakarje säde / praksatas ta sõrmede traades“, on suur erand. Küll võib röökida see, kes meie rutiinses igapäevaelus eales ei röögi — see on päike! Küll võib Laabani luules laulda see, kes ärkvelolijate maailmas ei laula — nimelt liblikas!

Häätetus maailmas saab Surmast kergesti unenägu. Ja puhuti muutub unenäoliseks isegi armastus.

Unenäolisust süvendab see, et paljud lüümetud asjad on Laabani ja teistegi sürrealistide luules lüümed e. läbipaistvad. Siin sigib „lüümeid linde“ ja meenutatakse, kuidas „eesriide taga [...] lüümisid peopesade jäljed“. „Kuulajate kõrvad“ aga „lüümivad unustusest“. Iga kord ei öelda lüümuse sõna valjusti välja, lüümus on juurdemõeldav. Kust me teame, et „lepa koore all“ on „kääbuslik mürgine kuu“? Ilmselt teame seda seetõttu, et lepakoore on Laabaniil lüüme.

Aspeli poolt Laabani luule põhimõisteteks tõstetud *lumi* ja *liiv* on kaks piirjoontepõlgurit, mis veelgi süvendavad luule unenäolisust. Iseäranis siis, kui nad pudenevad või sajavad sinna, kuhu lugeja neid ei ootaks („lume deliiriumis / liiva keelatud tekstil / armastan ma sind / jala küljes allika ahel“).

Ebamaiseks ja unenäoliseks muutuvad Laabani luulemaastikud rohketest peeglitest, mis igale poole on asetatud („nägu vastu su tõtt nägu vastu su tuult / püstitan ma samba mida peegeldab surm“).

Laabani luules, nagu on täheldanud Ilmar Mikiver, tuleb *meri* ühtelugu ette. See pole enamasti mürisev meri, see on niisugune meri, millest „tõuseb aeglaselt metsasarv“. See meri „tuikab“ või „naeratab“. See meri „on uppunute hõir“. See „meri on uppunud merre“ ja „sa näed“ seda „merd tõstvat pead mahajäet kivimurrus“. Muidugi on see täiesti unenäoline meri, sest ainult unes „kummipall põrkab vastu merepõhja“.

Selles meres elavad kõikvõimalikud kalad, üks vaiksem ja unenäolisem teisest. Seal on „kala kes vaipa kodus“ ja seal on kalad, kes „rändasid trepest üles-alla / magasid heinakuuhjade all / nad sündisid päikese unustushetkest / nende surm oli kerge il / mis sasis kristallide juukseid / naeratustekaevu pilkses õõnes“.

Vaat kui palju on Laabani luules neid võimsõnu, mis soodustavad unenäo sissevalgumist ja laialivalgumist värssides või ka tegelikus elus. Sellest nõiavarustusest on mainimata jäänud ehk veel suits ja ämblikuvõrgud.

Omamoodi on see kõik väga romantiline, kuid Breton on ju öelnud, et

sürrealism ongi romantismi saba — aga millise haardeulatusega saba!

Saba haardeulatus on nii suur, et see kipub väljuma igasugustest raamidest, üle vonklema kõikidest keeldudest.

Laabani ühe lemmikpsühhoanalüütiku õpetuse järgi on keeldudest üleastumine loomeinimesele hädavajalik. Üle peab ta astuma kolmesugustest keeldudest: seltskonna (ühiskonna), usu ja iseenese poolt kehtestatuist.

Ühiskonna keelust on Laaban üle astunud juba oma luule erootilisusega, suguorganite nimetamisega.

Aga sellega ta ei piirdu. Ka ekskrementidel, menstruatsioonil ja anusel on Laabani luules kindel koht („seniidis päike / piserdab sulle oma kuldset kust“, „tapeedi põlismetsas eksleva suu / ei suure ega väikese / on minkind põleva kuseloigu kuma / mille tagant / paistab kehitavaid õlgu ja õlgu ja veelkord õlgu“, „kas on kunagi silmat väiksemat päikest laotusel / kas on eal surut huuli / huultele mis meenutaksid nõnda tuulevaikuse päarakut / suurt uhket ning avalikku“, „karikakrate menstruatsioon / mis joodab põua käabuslikke hunte“).

Veel suurem üleastumine neljakümnendate aastate kombekate rootsieestlaste heast toonist oli onanismi, intsesti ja homoseksualismi luulendamine Laabani värssides („Pikk on maantee tulbad on leegid / väike käsikiimlev neu / kahelpool sind neelduvad linnud / kaljuseinte igavikku // Vahest mäletad veel talve“, „Ilus suvi / minu ilusaim öde / õitsvate kubemekarvadega / üle päevade jõe kaardub / sillana me ilus intsest // Mu väsimusviive täidab aike“).

Homoseksuaalsed teemad poeetilist väljaarendamist ei leia, piirduakse vaid mõne naljaka sõnamoodustisega (näiteks „päike-pederast“).

Kui aga tõega pederasmi juurest päikese juurde tulla, siis tähistab see taevakeha vastukaalu unenäole, ärkamist. Vahepeal ärkamata ei saa ju näha aina uusi ja uusi unenägusid („ah liblikate huumorgi / ei suuda peatada uut / ujedat päikesesüsteemi“, horisondil „hakkab kangastuma rangelt korrapärane muster inetust tuulest päikese- / kiirist ja näljatundest“, „rusikas süttib puuladvas / roosid on liikumatud ja higised“, „Liiga enesekindel on päikesekiir peeglite saalis“).

Saint John Perse on öelnud: „Päikest me kuskil ei nimeta, aga tema võim on meie seas.“

Päikese rõõm tungib unenägudessegi otsekui ennustus ärkamisest. Ta tungib unenägudest kaugemalegi, tungib kitsale sillale unenäo ja surma vahel — selle silla nimeks on Laabanil *jää*, mis võib olla lüüme ja mis võib unenäona peegelduda, aga mis sulab raskesti. *Jääd* on Laabanil kõikjal, temas on kinni koguni armuühites mees ja naine. Erose ja Thanatose unenäolisim ilming on keset väljakut seisev „armastuse tohtu jääkuup“. Ehk just jääs on seda maagia rangust ja puhtust, mida Breton on nõudnud ja taga ajanud?

On ju olemas veel teine kitsas sild, millelt sürrealism ammutab oma jõu — see on sild tervise ja hulluse vahel. Nerval on öelnud: „Hirm hulluks minna ei pane meid oma plagu langetama.“ Selleks et see plagu lehviks, pole tingimata vaja narkootikume manustada. Kaks vägagi erinevat kitsast silda võivad kujutluses ka kokku langeda — kuid mitte uimastite abil (ei peata „päikse-

lutika / varitsev silmus lennul vooruse- / granaati“).

Nendel sildadel seistes vihkab sürrealism viletsust ja valu (miserabilismi ja dolorismi), aga ta võib hinnata valus peituvat lõbu. Sürrealism on nii Bretonil kui ka Laabanil lõbuilmet kandvas, aga dramaatilises ja traagilises konfliktis olevaga, tegelikkusega („Käabuslik mürgine kuu lepa koore all / aga lõbu kõnnib mööda maanteed“, „Lõbus on leinakask tüvi täis sõrmejälgi“, „ülalt kõrgelt raekojatornist / noor käharpäine linnapea / oksendab alla peenes joas / klaasselgel kaebetul häälel“).

Kitsastel sildadel on sürrealistid, nende hulgas ka Laaban, kõndinud edasi-tagasi, et „leida punkti meie vaimus, kust elu ja surm, tõelus ja kujutus, tulevik ja minevik, sõnastatav ja sõnastamatu ei paista enam vastuolulistena“.

Bretoni manifesteeritud ümber öeldes on eestlane Aspel leidnud, et „sürrealismi lõplikuks sihiks on nii siis saavutada inimese hinge ja vaimu haardeulatuse sünteesi, vastandite lepitust, ja hõlmata olemise terviklikkust“. Seda on taotlenud Ilmar Laaban, kui ta luuletab inimsoo vales ja tõest, libu ja luige, templi ja vulkaani tasakaalust, kui ta luuletab sünni ja surma piirist, algusest ja lõpust („hüigellind varjutamas laotust kandes rahnuna küünte / vahel / inimsoo vale ning tõde“, „võngub kaal ühel kausil libu ja teisel luik“, „Kerguse raskus osuteita kell / kogu mets on hea ja tolmune“, „teada et templi ja vulkaani tasakaal on peidet lendava linnu sisikonda“, „Ankruketi lõpp on laulu algus / valguskiire lõpp on tantsu algus“, „sündida enne surma sündida pärast surma / leekivad sõrmed ripsmeteks / näha kõike näha kõigi eest“, „lehvib soojas jääpangas / sünni ja surma piir“, „rahn liiga suur mahtumaks päikesesse / tähistab algusetut lõppu / ja lõputut algust“, „Ma kogunen taas keset oma vaikuse kaost / ma kogunen taas enesemõrva päikeses / ma kogunen taas enesesünnituse kuus“).

Sürrealismi kalju all voolab automatismi allikas, aga teisalt on parim osa sellest -ismist, kuhu kuulub ka Laabani looming, täis sünteesimise pinget, voolu, mis tuksub meie aega oikumeenilisest luulest, neoplatonismi ja gnostitsismi, budismi, vedanta ja sufismi algusaegadest. Seesugune pinge on võõras ambiguoossuse vaimule uusimas ajas, kus vaimuloiult loobutakse pürgimast ja pingutamast ning lepitakse sellega, et igäühel on oma väikene tõde.

Käesolevas artiklis on tsiteeritud enamasti neid seisukohavõtte, mida Laaban ise meelsasti tsiteerib — A. E.

PARAGRAMM JA TÄMBER

Ilmar Laabani „Rroosi Selaviste“ ja häälutused

Kõige tuntum ja vaimulähedasem Ilmar Laabani käsitlus, mida ma tean, on Aleksander Aspeli „Sürrealism ja Ilmar Laabani „Rroosi Selaviste““. See on trükist ilmunud kahel korral: ajakirjas „Mana“ 1959, nr. 1, ja „Vikerkaare“ sürrrealismi erinumbris 1989. Tähelepanuväärne on see, et nende kolme-kümne aastaga justkui ei olnudki sürrrealismi vastuvõtukliima Eestis kuigivõrd muutunud. Aspeli essee sulab „Vikerkaare“ muu materjaliga küllalt sujuvalt ühte, nagu ei olekski ta inimpõlve-tagune, ja kuskil ei leidu ühtegi märget, mis viitaks, et olukord on muutunud ja sürrrealism pole uues kontekstis enam päris seesama. Ometi jäävad vahepeale Andres Ehini luule ja ka näiteks Arvo Valtoni „Arvid Silbereri maailmareis“. Võib siis järeldada, et arusaamine sürrrealismist oli Eestis 1989 jäänud põhimõtteliselt samaks, mis ta oli Välis-Eestis 1959 — see tähendab, et sürrrealismi mõiste ei olnud arenenud ning ta oli omaks võetud ja assimileeritud umbes nõnda, nagu keha võtab omaks ja assimileerib temasse kinnijäänud metallitüki.

Et pärast 80-ndate lõpu lühikest sürrrealismibuumi ei ole sürrrealism Eestis enam arutelu aineks olnud¹, püsib sinne sürrrealismitõlgendus praegugi samal nivool. Sürrrealism on endiselt sama metallitükk. Mõnikord halva ilmaga näib ta tegevat vaeva, ja mõni taipamisraskusi valmistav nähtus kirjutatakse siis igaks juhuks kiiresti „sürrrealismi“ lahtrisse. See žest sisaldab ühtlasi varjatud üleskutset nähtu unustada, sest sürrrealism on ju vana asi, mis enam ammugi pole moodne, ja kui me midagi häirivat nimetame sürrrealismiks, on talle sellega ühtlasi antud regressiivne kiirendus ajas. Uus, mida näeme, on siis meie silmis tegelikult vana, on vanaisadeaegne ja libiseb kaduva varjuna minevikku. — Peab küll ütleva, et eriti edukas pole selline pruuk Eesti kultuuridiskursuses olnud ja hakkab viimasel ajal üldse ära kaduma.

Kui Ilmar Laabanist juttu teha, meenub kõigile alati esimese asjana sõna „sürrrealism“. See on ka suuresti õigustatud, sest Laaban oleks meil kahtlemata olnud sürrrealismi maaletooja, kui ta poleks pidanud pagema. Üht-teist jõudis ta enne sõda juba tehagi. Kui ma talvel vastu 1990. aastat tegin Ilmar Laabaniga intervjuud, küsides temalt mind (ja Laabanit) huvitavaid küsimusi², kogesin vahetult, et Ilmar Laaban oli jäänud sürrrealistiks ka pool sajandit pärast seda,

¹ *Tulnud on küll Raiwo Kelomehe kunstiraamat „Sürrrealism“ (Tallinn, 1993).*

² *See intervjuu pole kirjalikul kujul ilmunud. Salvestus on Aino Tamjärve valduses.*

kui ta hakkas kirjutama sürrealistlikke luuletusi. Laabanil oli sürrealism luus ja lihas, kõik tema arusaamad kunstist ja poliitikast olid sürrealistliku vabadusemõistmisega kooskõlas. Kirjanikud ja kunstnikud, kellega ta läbi käis, olid väga sageli sürrealismiga seotud või sellest huvitatud. Niisiis on seos igati korrektne. Laaban ongi päris sürrealist. Ja sellegipoolest võib küsida, kas tema loomingule ei võiks leida veel mingit teist telge, mis otseselt ei tulene Bretoni ideoloogiast.

Samas suunas liigub tegelikult juba ka Aspeli „Sürrealism ja „Roosi Selaviste““. Pealkirigi näitab, et Aspel peab vajalikuks viia Laabani teine raamat sürrealismist (ja esimesest raamatust) natuke lahku. Kõigepealt sõnastab Aspel sürrealismi taotlused: „Ratsionaalsuse võrgust vabanedes, loodab ta kujutluse jõul avastada uut, inimese sisetõele vastavamat ülireaalsust, kus ime on tõepoolest imeline ja osa meie igapäevasest elust, kus alateadvusse maetud ajed saavutavad eluõiguse, kus soovide ja igatsuste vabadust ei halva enam ettevaatliku mõtte või dogmaatiliste uskude tsensuur. [...] Sürrealismi lõplikuks sihiks on niisiis saavutada inimese hinge ja vaimu haardeulatuse *süntheesi*, vastandite lepitust, ja hõlmata olemise terviklust.“³ Pärast „Roosi Selaviste“ küllalt põhjalikku analüüsi jõuab Aspel aga järeldusele, et „tunnustades keelt ennast autonoomseks loominguprintsiibiks, on I. Laaban eemaldunud mõnel määral A. Bretoni õigeuskliku sürrealismi põhimõttest“, kus „on rõhk päälegi kujutluse spontaansusel, mitte ta vormilistel või kunstilistel alustel“. Ning lõpuks: „Ilmar Laabani palju kargema, intellektuaalsema ja põhiliselt, nii paradoksaalsena kui see ei paistakski, diskreetsema temperamendi vaimusugulasiks on pigemini sürrealismi lahkvoolu esindajad, säärased iseseisvad sürrealistid nagu Michel Leiris, Raymond Queneau või Joë Bousquet.“⁴

See Aleksander Aspeli järeldus ahvatleb edasi minema. Aspel kirjutas oma essee 1959 ega saanud, esiteks, võrrelda „Roosi Selaviste“ Artur Alliksaare suveräänse luulekeelega või Andres Ehini tähemängudega; teiseks ei saanud ta arutluse alla võtta Laabani häälutusi kuuekümnendatest aastatest. Aspel peab Laabani vaimusugulasteks Leirisi ja Queneau'd, kuid näiteid ta selle järel ei too; need autorid ongi Eestis tänini peaaegu tundmatud, ja nõnda jääb kõrvutus praegugi ainult nentimiseks. Kõik need aga on tegelikult huvitavad teemad, ja kõige huvitavam on kindlasti häälutuste probleem. Milline staatus võiks neil Laabani loomingus olla? Milline on häälutuste seos „Roosi Selaviste“ ja puhtsürrealistliku Laabaniga, see tähendab, kas häälutused moodustavad üksnes kõrvalepoike või on neil eelnenuga oma loogiline seos? Püüan Aspeli esseed nende küsimuste kaudu jätkata, keskendades arutluse vastavalt *paragrammi* ja *tämbri* mõiste ümber.

³ A. A s p e l, *Sürrealism ja Ilmar Laabani „Roosi Selaviste“*. „Vikerkaar“ 1989, nr. 3, lk. 55–56.

⁴ S e a l s a m a s, lk. 63.

Paragrammi all mõistan siin küllalt laialt igasugust tähtede ja häälikute ümberjaotamise abil saadud lausungit, mis lähtub kindlast teemasõnast või teisest fraasist. Paragrammi mõistet soovitas anagrammi asemele Ferdinand de Saussure oma 1906—1909 arendatud rooma luule käsitluses, mis jäi lõpetamata. „Anagramm olgu vastandina Paragrammile varutud juhtudeks, kus autorile meeldib suruda kõik teemasõna elemendid väikesesse ruumi kokku, näiteks ainult ühte või kahte sõnasse, peaaegu samamoodi, nagu see „anagrammis“ definitsiooni järgi peabki olema; — sellisel figuuril on uuritavate fenomenide seas ainult väga piiratud tähtsus, ja õieti kujutab ta endast vaid Paragrammi ühte osa või erijuhtu.“⁵ Hiljem jätkasid Julia Kristeva (1966) ja Michael Riffaterre (1979) mõiste arendamist teises suunas, tõlgendades paragrammi pigem seemilise kui foonilise või grammiilise ümberjaotamisena: sellisel juhul on paragramm üks intertekstuaalsuse variant.⁶ Ilmar Laabani juures pean paragrammi all silmas ennekõike ta puhtsaussurelikku tähendust (nii et ka anagramm on teatavat laadi paragramm), kuid arvestan seejuures ühtlasi Kristeva intertekstuaalset paragrammitõlgendust.

Teatavasti on Rroosi Selaviste nimi juba iseenesest paragramm, tuletudes prantsuskeelsetest fraasidest „c'est la vie“ ja „arroser la vie“. Enamikust Laabani raamatu „mitte-teradest“ erineb ta aga selle poolest, et nime sügavam taust jääb suhteliselt varjatuks.⁷ Tavaliselt on Laabani paragramm väga eksplitsiitne. Kogu tähe- ja häälikumaterjal on tavaliselt samas lausungis juba antud, misjärel see peegeldub kaks, kolm või rohkemgi kordi. Näiteks:

Kosmiline osmoos koomilises osmikus.

Agga mamma, miks magma ei lähe magama?

Õndsus õndus õdusaks õuduseks.

Jne.

Selliste paragrammide teatav ebaparagrammilisus on selles, et lähtekoht on tegelikult määratlemata: pole põhjust pidada „õndsust“ tingimata „õuduse“, „õdusa“ ja „õndumise“ teemasõnaks, kuigi need kolm talle lineaarselt järgnevad. Laabani põhivõte on moodustada paragrammistest hääliku- ja täheühenditest (sisuliselt anagrammidest) kokkukuhjatud lausungeid, mis seemiliselt koondaksid võimalikult heterogeenseid ja paradoksaalseid üksusi.

⁵ Tsiteerin katkendit Saussure'i käsikirjast. Vt.: J. S t a r o b i n s k i, *Les mots sous les mots*. Pariis, 1971, lk. 31.

⁶ Vt.: J. K r i s t e v a, *Semeiotike*. Pariis, 1969. M. R i f f a t e r r e, *Text Production*. New York, 1983.

⁷ *Aspel selgitab seda* lk. 57.

Lõppkokkuvõttes peab aga saadusest ikkagi siginema mingi kujutuspilt või tähendusperpall. Lugeja ülesandeks on see oma vaimus realiseerida, nõnda et keeleline materjal järsku justkui rebitakse sisu küljest lahti: kristalliline vorm ja fluuidne sisu on korruga kaks täiesti erinevat entiteeti, neid ei saa enam kuidagi vaadelda koos. Kuivõrd mõte fluuidse sisu juures kaua ei suuda püsida, pöördutakse lõpuks sisu kontemplatsioonilt alati vormi juurde tagasi ning paragrammi kristalliline tardumus kinnitab viimaks niihästi keelelise elamuse olemasolu kui ka selle püüdmatus.

Näiteks lause puhul „Rinnanibude asemel on Rroosi Selavistel rubiin-ninad“ võime järjestikku kujutleda rinnanibusid, vääriskividest ninamulaaže, nende sarnasust ja erinevust kujus ja värvis, ning lõpuks ka võimalust panna ühed teiste asemele; kuid selleks ajaks, kui me niikaugele oleme jõudnud, on kujutelm muutunud täiesti monstroosseks ning edasi minna on peaaegu võimatu. Anagramm *rinnanibud—rubiin-ninad* võimaldab meil aga keelelise struktuuri püsivusse tagasi tulla, andes toetuspunkti, millest lähtudes saab kujutluse alati taastada või uuesti luua. Seega on paragramm siin korruga generaator ja garantii.

Selliste paragrammide reaalsus oneneb siis just nende tõlkimatusest. Võrdluseks võiks tuua paar näidet Michel Leirisi kogust „Glossaire j'y serre mes gloses“ (1939), mis näib Laabani „Rroosi Selavistele“ kõige lähedasem. Tegemist on simuleeritud sõnaraamatuga, kus sõnaseletused on paragrammatilised ja imelikult eksitavad.

LIVRE — une vrille.

LIMON — mon lit.

CADENCE — quadrature du silence.

MAISONS — prisons, aimées des hommes.

ÉTERNEL — la terre originelle. L'air net.

Jne.⁸

Tõlkes kõlaksid need:

RAAMAT — käsipuur või köitraag.

SIDRUN — minu voodi.

TAKT — vaikuse kvadratuur.

MAJAD — vanglad, mida inimesed armastavad.

IGAVENE — algupärane maa. Täpne õhk.

Tõlgitult muutub paragramm veidralt põhjendamatuks, isegi kui sisu on nüüd hoopis hõlpsamini hoomatav. Kõrvalepõike garantii on kuhugi kadunud, mõte tundub kas üleliia metafoorne või lame. Selgub, et paragrammi tähenduse tajumine oneneb kummalisel kombel tema *tämbrist*, see tähendab, erilisest

⁸ M. L e i r i s, *Mots sans mémoire*. Pariis, 1969.

hääldumise viisist, mis nakatab tähenduse täiesti ainulaadsete ja uute omadustega. Tämbri kustudes kustub ka lausungi algne mõte. Selline ilming on analoogne muusikateosega, mida saab esitada ainult spetsiaalsetel, just selle teose jaoks ehitatud instrumentidel (mõelgem John Cage'ile või saksa grupile *Einstürzende Neubauten*; õigupoolest põhineb küll kogu uuem masinamuusika rütmil ja tämbri). Laabani ja Leirisi paragrammid ripuvad oma tämbri küljes, mis garanteerib nende sõltumatuse ja vallandab ainulist tähendust moodustavad jõud.

2

Mis jõud need aga on? Ja miks peab paragrammide moodustavat, tõlkimatut häälikulist komponenti nimetama just tämbriks?

Lähtun siin tegelikult ühest Julia Kristeva veidi hilisemast, nn. tähistavdiferentsiaalide teooriast (*différentiellessignifiantes*). Selle järgi võivad häälikud ja häälikuühendid teatavates kirjanduslikes tarvitustes omandada iseseisva semantilise väärtuse, mis enam täielikult ei kattu foneemide väärtusega, ehkki nad sedagi sisaldavad. „Tähistavdiferentsiaalid on seega enam kui foneemid. Peale selle distinktiivse väärtuse, mis foneemidel keelesüsteemis on, kätkevad nad foneetilisi eriomadusi, millel distinktiivset väärtust ei ole, kuid mis oma artikulaatorse baasi järgi eeldavad erisuguseid tungilisi investeeringuid“.⁹ Häälikud ja häälikuühendid pole oma hääldamisaluse poolest võrdsed; kõigil häälikutel on omad erilised omadused, mis teevad nad karedaks või pehmeks, tumedaks või heledaks, mahedaks, sulavaks, agressiivseks jne.¹⁰ Need omadused moodustavad hääliku tämbri, mis on küll foneetiliselt reaalne, kuid fonemaatilisel ebaoluline. Tähistavdiferentsiaalis — näiteks teatavat liiki paragrammis — tõuseb see tavalise kirjakeelse väljenduse jaoks ebaoluline tämber korraga tähelepanu keskpunkti ja hakkab osalema tähenduse moodustamises. Seda võib „Roosi Selavistes“ mõnikord otse füüsiliselt tunda, kui loeme näiteks fraase:

Maagide emakoogid on toiduks Gogode ja Magogide demagoogiale.

Roosi Selaviste imesina paneb inimese inisema.

Kommunisti kummutis unistab kummitus konist.

Tähtis on aru saada, et tähistavdiferentsiaalis ei mõju tämber kuidagi tähendusest eraldi. Tämber nakkab tähendusse ja teda võimendab omakorda semantika. Viimase algriihilise näite puhul ei saa me näiteks öelda, et seeria

⁹ J. K r i s t e v a, *La révolution du langage poétique*. Pariis, 1973, lk. 223.

¹⁰ Häälikute erisuguse mõju füsioloogilist ja emotiivset tausta on uurinud Ivan Fónagy oma töös „Les bases pulsionnelles de la phonation“. „Revue Française de Psychanalyse“, XXXIV kd., 1. jaanuar 1970; XXXV kd., 4. juuli 1971.

ommui–umruui–uni–ummi–oni ainult tänu u, o ja m-i tumedale kõlale ning selle vastandumisele heleda i-ga muutuks nii koomiliselt somnambuulseks. Niisama tähtis on noomenite *kommunist* ja *kummitus* semantiline kokkupõrge, samuti kontrast verbi *unistab* ja tema sihitise *konist* vahel. Kogu lausung surutakse kokku üheks klombiks, millest ei saa enam midagi eraldada ja mis ei talu mingisugust parafraseerimist. Nõnda on tekkinud omamoodi tämbri luule, kus häälikumaterjal, mis tavaliselt üksnes sekundeerib (riim, heakõla jne.), korraga funktsioneerib tähendusega ühel ja samal tasandil.

Sellest vaatekohast polegi midagi imestada, et Laaban pärast paragrammilise tämbri luule realiseerimist hiljem läks üle puhta tämbri töötlemisele. Oma olemuselt on ju häälutus veelgi ilmsem tämbri luule — või õieti, luule, mis koosnebki veel ainult tämbri. Meenutagem näiteks Laabani minutipikkust häälutust „Vesi“, mis seisnes vaid sellesama sõna ümisesvas, vibreerivas, toone muutvas ja avarduvas väljahääldamises (selle esitas Laaban kunagi Eesti Televisioonis). Seos „Rroosi Selaviste“ paragrammiliste fraasidega on siin täiesti silmanähtav. On ka arusaadav, et häälutustest kaugemale ei saanud Laaban luules enam minna, sest häälutus ongi puhta tämbri luule piiir.

Võime seega öelda, et Ilmar Laabani luulelooming on oma olemuselt tihe kolmeastmeline kontiinuum. Need astmed on

1. Sürrrealistlik vaba kujutluse luule.
2. Paragrammiline häälikuluule.
3. Häälutus ehk puhas tämbri luule.

Nagu häälutus on loogiliselt seotud paragrammiga, nii on ka paragramm seotud vaba kujutluse luulega. Nagu eespool selgitasin, põhinebki laabanliku paragrammi mõju nii-öelda kristallilise vormi ja fluüidse sisu kontrastil, see fluüidne sisu aga oleneb vabast kujutlusest. Mõistagi kätkeb see sisu palju paradoksaalset, eriti juhtudel, kus tämber hakkab olenema mingist pisikesest kirjatehnika nüansist ja tähendused muutuvad tsentrifugaalseteks (näiteks „Sure, matus!“ või „O kastraat!“). Kirja ja kõne vastandamine tõepoolest enam sürrrealistlik ei ole, kuid tekkiv kujutluste mäng on seda ikkagi, ja nõnda säilib seos „Ankruketi lõpu“ luulega isegi neis äärmuslikes palades.

Niisiis on vaba kujutluse kõrval täiesti olemas teine telg, mille ümber Laabani luulelooming liigendub. Ja ometi taotleb ka see „inimese sisetõele vastavamast ülireaalsust“, „hinge ja vaimu haardeulatuse sünteesi“. Laaban on sürrrealist ka siis, kui ta sürrrealismist eemaldub. Sürrrealist olla on tema olemus. Oma taotlustes on ta olnud haruldaselt järjekindel, ja kõik, mis ta on teinud, ilmutab sedasama vabadust — ka väljenduse erinevused ise.

**KAS TAASISEISESVUMISPERIOODIL OLI EESTIS
BOLŠEVIKKE?**

rvasin, et epiteedid „bolševistlik“, „tšekistlik“ ja muud sellesarnased sõnad, millega mõni aeg tagasi poliitikuid lausa ülepäeviti ristiti ja mida jagus karmi ütlemisega kultuuri-kriitikutele, on koos ühiskondliku rahunemisega lõplikult unustatud. Paraku sattusin ühes hiljutises „Kultuurimaas“ taas kirjutisele, kus Toomas Liivi, Ülo Mattheuse, Mait Ando Rauna ja Vaapo Vaheri (mujal on nimetatud ka teisi nimesid) toonaseid artikleid just nende väljenditega iseloomustati.

Praegusel hetkel ei huvita mind hinnang bolševistlikuks kutsutud artiklitele. Nõustun: see võib olla kriitiline, isegi ülikriitiline. Kõigil on ühesugune õigus arvamust avaldada. Mind häirib ainult segadust tekitava sõna „bolševistlik“ kasutamine nimetatud kontekstis.

Kui nii, siis tekib küsimus: akki oli Artur Adson samuti bolševik? Ka tema sõnavõttud olid vastaste suhtes armunud, apelleerides samal ajal moraalsele ja isamaalisusele. Samasuguse suhtumisega publitsiste oli sõjaeelses Eestis ja hiljem paguluses teisigi.

Võib-olla ei taheta teada, mida bolševism, sealhulgas bolševistlik kirjanduskriitika, tegelikult tähendas? Ehk meenutame. Esmalt, bolševistlik kirjandus-, kunst-, teatri- jne. kriitika polnud mingi eraldi seisev nähtus, vaid lahutamatu osa tervest süsteemist. Võrdlustes vihjatakse väidetavale sarnasusele negatiivse kriitikaga. See aga oli toona täiel määral repressiivsete võimuorganite teenistuses. Tavaliselt oli otsus kritiseeritava saatuse kohta partei keskkomitees või NKVD-s juba tehtud, kriitika aitas kaasa ainult asja formaalsele vormistamisele. Selle ülesanne oli tekitada „hukkamõistev atmosfäär“, misjärel repressioonid näisid olevat õigustatud.

Teine bolševistliku kriitika vääramatu kaasnähtus oli, et kritiseeritaval ega kellelgi teisel polnud mingit võimalust kriitikale vastu vaielda ega omapoolseid argumente esitada. Isegi alandlik süü omakstunnistamine oli võimalik üksnes siis, kui see heaks kiideti. Enamasti lubati pattu kahetseda, kui raskeid repressioone ei kohaldataud või lükati asi edasi.

Niisiis: juhul kui pole täidetud kahte obligatoorset nõuet, repressioonide vältimatu kaasnemine ja vastuväidete võimatus, ei saa kuidagi rääkida millestki bolševistlikust.

1980. aastate alguses, kui USA ja N. Liidu suhted olid läinud äärmiselt teravaks, hakkas nõukogude propaganda Ronald Reaganit võrdlema Hitleriga. Oma pimedas vihas ei taibanud tookordse N. Liidu ideoloogiline juhtkond, et tegelikult osutasid nad sellega teene Hitlerile. Lihtne loogika ütleb, et kui Rea-

gan on nagu Hitler, siis on ka Hitler nagu Reagan. Koonduslaagrid ja gaasikambriid võiks justkui unustada...

Samasugune tahtmatu heategu tõelistele bolševikele on nende võrdlemine kriitikutega, kelle ütlemised jäävad ütlemisteks ja kelle seisukohtade vastu on vabas ajakirjanduses igaihel võimalik välja astuda, neid kummutada, naeruvääristada... Ajalugu ununeb nagunii palju kiiremini, kui me sooviksime. Ma ei imestaks sugugi, kui ületulev põlvkond esitaks samasuguse küsimuse nagu mõned naiused välismaalased: aga miks nad siis politseid ei kutsunud, kui neid küüditama tuldi. Kas aga on mõtet sellele protsessile mõistete tahtliku segiajamisega kaasa aidata?

Kultuuriruumis, kuhu me kogu aeg, ehkki okupeerituna mõnevõrra tinglikult, oleme kuulunud, on igal sõnal oma kindel tähendus. Loomulikult evivad mõned sõnad ka ülekantud tähendusi, kuid needki ei saa olla lausa vastupidised esialgsele. Vaid nõukogudeaegses retoorikas võis „suveräänsus“ tähendada selle täielikku puudumist. Kui öeldakse „bolševik“, saadakse maailmas sellest aimult ühtemoodi aru: tegemist on Lenini—Stalini õpetuse veendunud järgijaga.

Taasiseseisvumise perioodil eestlaste hulgas bolševikke ei olnud. Naabermaal Lätis võib ehk selle mõiste alla paigutada Alfreds Rubiksi ja tema vähesed liitlased, Leedus nn. öökommunistid, kellel väidetakse olevat oma osa Vilniuse veriste sündmuste toimumises. Kui aga kõneldakse üdini anti-kommunistlikust kirjanduskriitikast kui tšekistlikust, šokiteraapia elementide abil turumajandust elluviivast valitsusest kui bolševistlikust, siis pole loogikaga enam midagi peale hakata. Sõimusõnad (muudmoodi neid liigitada ei anna) tuleks arukast väitlusest kõrvale jätta.

Oktoober 1996

RUMMU JÜRI LUISKELOOD

Andres Ehin: „Rummu Jüri mälestused“.

„Elmatar“, Tartu, 1996. 154 lk.

Praegu, kui baltisakslased suure au sisse on tõstetud ning ühte nende hulgast koguni meie lugupeetud presidendi esiisaks peetakse, äratav „pimedast orjaajast“ pajatav raamat kindlasti hoopis uut moodi huvi. „Vene karu käppade vahel“, nagu see ilus poeetiline väljend kõlab, olime loomulikult sunnitud mõisahärradest kui koletistest kõnelema, nüüd on aeg tõde vaiba alt lendu lasta.

Kuid paraku: see inimene, kes otsib „Rummu Jüri mälestustest“ sümpaatset, meie riigipeaga sarnanevat ning eestlasi hellal käel kultuurrahvaks vormiva saksa kuju, peab küll pettuma. Mõisnike kujutamisel on järgitud igiammuseid traditsioone, nad on rumalad ja kurjad. Eesti rahvas saab nende käest peksta ja rakendatakse sitavankrit vedama.

Millega seletada säärast tagurlikkust raamatus, mille ilmumisaastaks märgitud 1996, seega vaid neli aastat enne kolmanda aastatuhande algust, mil teadupärast kõik uueks muutub? Vastuse saame järelsõnast, kus Andres Ehin jutustab, kuidas ta sai rumeenia kirjaniku Ziganale käest rääldunud ja paiguti niiskusest kahjustatud käsikirja, mille „lünkade täitmine ja loole vormi andmine on olnud raske töö“. Jäägu meist kaugele inetu mõte väärika kirjamehe sõnades kahelda! Loomulikult võtame nad vastu kui sulatõe, kollase ning paksu.

Niisiis pole tegemist üldse mingi moodsa, „postmodernistlikul“ ajastul

kirjapandud teosega, vaid igivana käsikirjaga, mille autoriks röövel Jüri Rumm ja üldse mitte Andres Ehin. (Seda kinnitab ka raamatu esikaas, kus Andres Ehini nimi on hoolsalt peidetud puuvõrasse, kus selle alles pingsal otsimisel justkui ladvaõuna üles leiab, Rummu Jüri nimi aga särab kaugele, kollasena nagu Reformierakonna valimisreklaam.) Siis on ka selge, miks mõisasaksu nõnda ogeratena on kujutatud: vanal hallil ajal oli lihtsalt niiviisi kombeks. Oma aja kohta progressiivselt on mälestuste lehekülgedele maalitud vaid mõisapreili Evelini kauni näolapiga portree, kes küll enamasti õela fuuriana käitub, kuid kelle elu ja tegevust sellest hoolimata annab tunnistust sümpaatsest kirest, mida baltlased maarahva vastu tundsid ja mille — tõsi, sooliselt koosseisult vastupidiste ühenduste — tagajärjel on meie seas tärganud palju õilsaid võrseid, kellest tänaseks on sirgunud rahvuse juhid. Nii et kaivatsemata küll baltisakslastest head kirjutada, on röövel Rumm neid ometi tahtmatult kujutanud ka sümpaatsetes ja progressiivsetes toimingutes, mis ajaloolise tõe seisukohalt ongi möödapääsmatu.

Baltisaksluse soodsast mõjust kõnelevad veel mitmed teisedki, esimesel silmapilgul kõrvalised faktid. Mälestustest nähtub, et mõis seisus keset talumaid nagu suur, helde, kõigile valla moonakelder:

„Vehkisin vahel mõisa köögist üht-teist sisse, enamasti küll koka kaasteadmisel. [...] Ükskord hakkasin, toidukomps käe otsas, koju minema. Äkki ilmus nurga tagant välja Hugo.

„Näita, mis sul seal on!“ nõudis ta.

Mina näitasin.

„Nojah, võtta võib,“ urises ta. „Aga vahele jääda ei tohi!““

Niisiis — mõisast võis jumala rahus toidukraami ühes võtta, kui ainult keegi peale ei sattunud. Aga kes see ikka sattus, eesti rahvas on ju kaval. Mõisas jagus kraami koguni nii palju, et kui Jüri palgalt maha võeti, ei soovitanud vana elutark tallimees tal ometigi mõisast lahkuda. „Ta ütles, et kui ma paruni tagant pisut rohkem varastan, siis on mul ikkagi sama suur sissetulek kui palka saades.“ Hiljem hankis Jüri mõisatest ka piiramatul kogusel hobuseid ja pani sedasi aluse oma varandusele. Mõis oli kui lilleaas, millelt eestlastest mesilased usinalt mett kogusid ja suminal koju kandsid.

Kõigest eelnevast tulenevalt ei tõstata mälestustes kordagi mingisuguse mässu probleem. Kes see hull ikka oma moonakotile jalgupidi peale trampima tahab minna! Mõis ja liht-rahvas eksisteerisid kenasti koos nagu koer ja puuk, kõnelevad Jüri Rummu mälestused.

Mis aga puutub Jüri isiklikesse, sageli üliinimlikke omadusi eeldavatesse seiklustesse, siis arvan ma, et selles punktis ei või hobusevargast autorit lõpuni usaldada. See Jüri Rumm oli ilmselt paras kiidukukk! Kas Andres Ehin ei võta tema käsi-kirja ehk liialt tõsiselt, arutledes, kuidas sai Jüri sõbrustada Järve Jaani ja von Mannteuffeliga? Ja kas ei tehtud viga ka Rummu Jürist pajatavas filmis, püüdes Jürist esitleda mehise seiklejana, Gabrieli järeltulijana ning kohaliku Robin Hoodina? Minul ei seostunud mälestuste autor hetkekski Sherwoodi õilsa röövliga, vaid hoopis parun Münchhauseniga. (Võib-olla

sellepärast, et filmis Jürit mänginud Hannes Kaljujärvi on mänginud teatris ka fantasöörist parunit.) Mina ei usu küll pooligi Jüri jutte! Kui jätta kõrvale täiesti ilmselt maailma muinasjutuvestjailt laataldud lood, nagu näiteks araabia täku varastamine Labastu paruni tallist, kolme mehe nina alt — selle kangelasteo on luiskamist Rumm külma kõhuga iseenesele omistanud —, siis ei ärata ka mitmed teised Jüri juhtumised mingit usaldust. Need on täpselt sama tõenäolised nagu parun Münchhauseni reis kahurikuulil või partide jahtimine nõõri otsa seotud pekiga. Nii tahab Jüri kangesti jätta endast muljet kui eriti osavast silmamoondajast. Küll kleebib ta enesele habeme ette ja esi-neb vene papina, viies läbi koguni laulatuse, küll võtab mõne naisterahva kaju... Ning seda kõike oma põliste vihavaenlaste silme all, kellest mõned on Jüriga koguni voodis vallatlenud! Aga ära ei tunne teda ükski. See on, nagu käiks pereisa tunni aja jooksul neli korda magamistoas salamisi riideid vahetamas, naine ja lapsed aga istuksid sel ajal elutoas ja imestaksid siiralt iga kord, kui kavala näoga isa jälle uutest vattides välja ilmub:

„Issake, ei tea, kes see võõras inimene on? Kust ta meie korterisse sai?“

Aga... vahest Rummu Jüri ei taotlegi, et tema kelkimisi tõsiselt võetaks? Kes ütles, et lustakal röövlil oli tahtmine kirjutada oma elust just seiklusjutt? Vahest ei andnud talle nimelt Münchhauseni loorberid rahu? Ta ju kiusas neid paruneid igal viisil, ehk tuli tahtmine ka sakslasele Münchhausenile „ära teha“? Nii et tegemist on hoopis luiskeraamatuga!

Mille vangi sattunud ja saunamehe ametisse määratud Jüri Rumm Siberis igavusest valmis kirjutas, teades nutika mehena, et käsikirjad ei põle, ning tulevikus, kui tunnistajaid enam elavate kirjas pole, võib ju mõni tema mälestuste lihtsameelne lugeja uskumagi jääda, et hobusevaras Jüri oli muu hulgas polüglott, uskumatult hea näitleja, Tšaikovski söber ning imelise, rauda pehmeks muutva salaaaine omanik, tõeline „elukapten“, kes tuhises pisuhännana läbi Eesti- ja Liivimaa ning kellele mitte miski võimatu ei tundunud. Ja kes ei usu, tunnustab vähemasti tema fantaasiat.

Kindel on igatahes see, et Jüri tõepoolest kelmi tembu abil Siberist jalga lasi (mälestusteraamatu lõpu eest tuleb autorit kiita!), ja koos armsa Mariga Rumeenias hobusekasvanduse asutas, lõpetades oma elupäevad seega välisestlasena. Kuid vaevalt et Jüri hirmus kiitlemishimu sealgi rauges! Usun, et hetkel kaante vahele jõudnud „Rummu Jüri mälestused“ on vaid esimene osa luiskami ime-lugudest. Kui ikka Rumeenia ja Serbia kolkaarhiivides hoolikalt sorida, küllap leiaks veel midagi, miks mitte koguni mõne kohalikul folklooril põhineva „mälestusteraamatu“, nagu näiteks „Vampiir Georg von Rommeli memuaarid“ või midagi sellesarnast.

Andrus Kivirähk

KINDRALI TÛTAR

Astrid Ivask: „Leiud. Läti keelest tõlkinud Ita Saks“.

„Perioodika“, Tallinn, 1996. 80 lk. („Loomingu Raamatukogu“ nr. 18.)

Luuletaja Ivar Ivaski abikaasa Astridi isa oli kindral, kes kommunistide poolt vangistatuna suri. Tütre haridustee algas Riia prantsuse lüts-eumis, ent läti gümnaasium tuli lõpetada juba põgenikelaagris Saksa-maal. Marburgi Ülikoolis alustatud klassikaliste keelte studiumi jätkas ta veel mitukümmend aastat hiljem Ameerikas, Oklahoma Ülikoolis. Aastaid on Astrid Ivask tegutsenud oma abikaasa toimetatud kirjan-dusliku ajakirja „World Literature Today“ juures retsensendina. Tema kuuest luulekogust on mitmeid au-hinnatud. Proosaluulekogu „Leiud“, algse pealkirjaga „Lahekäärud“, on pälvinud Jānis Jaunšudrabiņši fondi auhinna. Ta luulet on tõlgitud prantsuse, eesti, iiri, islandi, itaalia, leedu, rumeenia, soome, hispaania, saksa ja rootsi keelde.

„Luule oli esialgu kõiksuse üks osa ja ringles minu maailmas nii, nagu veri ringleb kehas — nähtamatu, kuuldamatu, vältimatu. Möödus pikki aastaid, enne kui lõikasin läbi soone ja kastsin sinna sule.“

On vähe kirjanikke, kelle puhul selline avaldus ei kõlaks liialdusena. Ent Astrid Ivaski väike proosaluu-leraamat on nii vaba kõigest üle-arusest ja nii ehtne oma värskuses ja graatsias, et jäädki seda väidet uskuma.

Astrid Ivask on luuletaja, kelle olemus on läbini aristokraatlik, ja

seda olemust on tõlkija Ita Saks kaaskäival vahendanud. Sõna triviaalkasutus on luuletajale tundmatu, madalus kui mõõde sündimata, ilu on universaalne kategooria. Tänapäeva maailmas, kus kunstniku pilku paelub pigem sõnnik või katkine elektripirn kui tolmlev kaseurb, tahaks sellise raamatu võtta pihku iseäranis õrnalt. Võibolla kümne aasta pärast ei oskagi keegi seda enam lugeda!

Viivi Luik hoiatas juba kunagi aastaid tagasi: võib kõrvad lukku karjuda, miks ei või, võib silmad kirjuks ajada ja meeled tühaks tampida, selleks on moodsas maailmas võtteid küll ja enam. Ent kuidas saada tuima tagasi tundlikuks?

•

Kõigepealt satume Astrid Ivaski elulukku. See on pala, mis kannab pealkirja „Endast“. Sisaldamata peaaegu mitte mingisugust faktoloogiat.

Kuidas saab luuletaja oma elu elatud, kui tema konkreetused on täiesti teised kui tarbliste inimeste omad? Saab või ei saa, aga tal ei ole valida. Ta ei tohi hüljata oma poeetilist realiteeti, isegi ajutiselt mitte. Vabatahtlikult mitte. Piltlikult võiks öelda, et ta hingab lõpustega, kui üldiselt on kombeks hingata kopsudega. Ta teab seda ja hoiab kinni oma veest.

Ivask kirjutab:

„Kui me esimest korda tulime Lestensesse, oli kogu maa üle külvatud kukekannuste ja kollaste metstulpi-dega. Teed tundmata sõitsid mehed majakraamiga põiki läbi pargi ja jätsid rohu sisse sügavad vaod. Kui me kümme aastat hiljem sõitsime Les-

tenest päriselt ära, ei olnud need vaod veel kadunud. Maad kuldasiid õunad ja vahtralehed. Viimasel sügisel võtsime taliõunad maha niisama hoolikalt nagu igal aastal, õngitsesime neid üksikhaaval pika ridvaga taevasinast ja panime aita varjule.“

Vaatame neid lauseid, nende nähtavust ja nende aimatavusi. Tulakse kolikoormaga, kõik vanad arved lõpetatud. On kevadine jahe aeg. Tundmatu paik, teadmatu tee, tühi taevas pea kohal. Inimene on kui talveune pealt üles aetud külmetav loom. Kuhu panna pea? Mis üldse saab? Haledasti hargitavad kolimiskoormas kõigile siivutult nähtavaks seatud kodused mööblitükid. See lõikab hinge, lõikab vorbi luuni. Eluaeg mäletad.

Ja mida näeb luuletaja? Kol-laseid mustreid mustal maal, nende pimestavust, tajub umbropsu võetud põikiliikumist tundmatu sihtmärgi poole. Kõik. Ülejäänud on nagu vanal maalil tumeda lakiga kaetud. Ainult siis need tulbid. Nendest haarab heitunud hing, nad asendavad kõik ülejäänud. Vorbid maapinnal on aga need-samad kümne aasta pärast, kui minnakse jäädavalt.

Tegelikult on nad needsamad eluaja.

Elu on õnneks nii lühike, et tähtsad asjad ei jõua kaalu kaotada.

Ja edasi. Kui minnakse, on sügis. Koht on koduks saanud. Ta seisab selja taga, teada, kindel. Pika ridvaga õngitsetakse õunu t a e v a s i - n a s t (minu sõrendus — A. P.), et neist uue ebakindluse ette ehitada kaitsevall.

Me saame teada, et Astrid Ivaski isa armastas kanda sõjamehemundrit

ning et temas nagu peeglis on tütar näinud iseend. Ning et ta viidi ära. Ja ega palju muud ei saagi. Ent leidub tähelepanuväärne lause: „Isaga oleks elu olnud see, mida jumalad naljalt surelikele ei kingi.“

Olen alati katsunud vaadata inimestele otsa, kui nad lausuvad „isa“ ja „ema“. Mulle on olnud tähtis, k u i d a s lausutakse neid sõnu. Millise ilme võtavad ütleva silmad sel hetkel. Ükskõik siis, kelle isast või emast käib jutt. Need lihtsalt on nüüsgused sõnad, mille hääldamisel puudub neutraalsuse võimalus. Ning hälve, keskmisest erinemine on kui selle inimese üks põhiline mõõt.

Liig palavad on need keelele ja meelele. Neid lausudes põletad suu. Siis tulebki ajada läbi vähesega, modelleerida pilte *pars pro toto* tehnikas, mis ei näita palju.

Kuid näitab see, et nõnda üldse toimitakse.

„Ema oskas paljusid asju: kõige tugevamat meest džudžitsuvõtetega seljatada, viinamarju kasvatada, välismaa diplomaate vastu võtta ja rehepeksutalguid korraldada.“

Fragmentarium, milles jäetakse enda teada peaaegu kõik.

Omaenese elu tähtsa murdepunkti kohta lausub Astrid Ivask: ...abiellusin soome–ugri kultuurikeskkonda.

Nende sõnade taha me mõnevõrra ulatume nägema. Me tunneme seda keskkonda. Tundsimine.

Astrid Ivask avaneb meile „Leidude“ lehekülgedel nagu maailmakodanik, mitte pagulane. Ta võtab oma viibimist maailma eri paigus rahulikult, kaitstult ja siiski elamuserkude meeltega. Ollakse inspi-

reeritud elust, elus olemisest, mille juures ei teki küsimust ühegi paiga kõlblikkusest või kõlbmatusest — see on ära määratud juba ükspäinis nende paikade olemasolemisega. Loomulikult ei saa ju olla ühelgi inimesel ainuüksi hästi läinud, kuid nii väga meeleolude raamat, nagu „Leiud“ ongi, ei leia me siin märki tujust, tujudest. „Leiud“ on kõrge emotsionaalse kultuuri, eeskujuliku enesevalitsuse raamat, kus pealtnäha kammerlikus vormis tegeldakse aina suurte asjadega. Eluga ja surmaga, mullega ja õhuga, tulega ja veega: „Wien [---] õpetas vastu võtma surma kui elu osa, mille pärast võib küll kurvastada, aga mitte väga. Hispaania õpetas põlgama surma ja temaga mängima, kutsudes teda kahevõitlusele. [---] Kreekas surma ei tunta, seal on ainult igavene elu päikeses. [---] Soomes on surma asemel igavik [---]. Seal tahaks hüüda: surm, kus on sinu astel, ja lapsena hõisates korjata seeni ja marju.“

Ei ole niisama naljaks viidatud isa–tütre peegelpildilisele lähedusele. Avalana mõjuvas luuletajas räägib tegelikult vägagi isa tütar. Ei ole lugejat kutsutud oma musta tunni tunnistajaks. Ja samal ajal on tema lavapilt pimedus, või siis pimestav valgus, mis teeb üks välja. Me ei leia tekstidest seesuguseid diskreetsusi, mis pakuksid ühtki kõrvalist huvi peale puhtkunstilise. Tema tehnika — puhtalt välja maalitud detail hajutatud foonil — sobib selleks viis pluss. Ositus on osatud usutavalt motiveerida valitud piltide iseloomuga: öö, öötaevas tähtedega metsajärvel aerutaja kohal, tumedast järveveest leitud (ainus!) vesiroos, viimane buss Iiri öös, majaka suur ergas süda oma ühe-

kordse rütmiga. On vahemereline päikesepimestus, mis ei lase silmal haarata panoraami. „Suvi on minu pilgule niisama varjatud nagu sureliku silmale igavik. Ma suudan sellesse täna niisama vähe sisse vaadata nagu kaugustesse Ringabella taga — sellele on ette tõmmatud sädelev peegeleesriie.“

Iga kunstnik näeb ju vaid seda, mida ta näha tahab, ning valikud, miks ei võiks nad lähtuda sünnipärest!

Ta on kutsunud meid vaid nende päevade kaasosaliseks, kus see osa temast, „kus sünnib luule, lööb põlema nagu sirendav vilgukivi maapõues“. Ülejäänu on ta jätnud enda teada.

Kindrali tütar! Ta võib seda endale lubada.

Asta Põldmäe

KUIDAS ANDA OMA ELULE MÕTE? MILLI JA NIETZSCHE EKSPERIMENT

John Stuart Mill: „Vabadusest. Tõlge Kaja Tael, Henno Rajandi eessõna“. „Hortus Litterarum“, Tallinn, 1996. 223 lk. („Avatud Eesti Raamat“.)

Friedrich Nietzsche: „Ecce Homo: Kuidas saadakse selleks, mis ollakse. Tõlge ja järelsõna Jaan Undusk“. „Vagabund“, Tallinn, 1996. 195 lk. („Avatud Eesti Raamat“.)

On tõesid, mida taipavad kõige paremini keskpärased vaimud, sest need on viimastele kõige loomulähedasemad; on tõesid, millel on võlu ja kütkestavust ainult keskpäraste vaimude jaoks: me seisame silmitsi selle võibolla ebameeldiva tõsiasjaga just praegu, kuna auväärsete, ent keskpäraste inglaste vaim — ma nimetaksin Darwinit, John Stuart Milli ja Herbert Spencerit — on saanud Euroopa maitse keskmistes võõndites reegliks. Ja kes kahtlekski, et selliste vaimude valitsemine on aegajalt tarvilik? Oleks ekslik arvata, et kõrgemat liiki vaimud, kes kulgevad omi radu, oleksid eriti osavad paljude tavaliste pisifaktide ülesleidmisel, kokkukorjamisel ja seejärel neist järelduste tegemisel: vastupidi, nad on erandid, ja kui tegu on „reegliga“, on nad ebasoodsas olukorras.

(Friedrich Nietzsche, „Sealpool head ja kurja“, ptk. 253)

...geniaalseid inimesi on väga vähe, ja tõenäoliselt on neid alati väga vähe; kuid et neid üldse oleks, tuleb säilitada pinnas, millest nad võrsuvad. Geenius

võib vabalt hingata ainult vabaduse atmosfääris. Geniaalsed inimesed on ex vi termini eripärasemad kui teised — järelikult vähem võimelised vaevata sobituma mõnesse standardsesse valuvormi, mida ühiskond oma liikmetele pakub, et neid säästa omaenda loomuse vormimise murest.

(John Stuart Mill, „Vabadusest“, lk. 133)

1

Eeltoodust võib näha, et Nietzsche pidas Milli küll auväärseks, ent keskpäraseks vaimuks. „Möödukas“ või „tasakaalukas“ oleksid ehk sobivamad iseloomustused kui „keskpärane“, sest raske on nimetada keskpäraseks meest, kelle intellekti ontogenees oli nii muljetavaldav ja kes suutis jälje jätta nii paljudesse vaimuelu valdkondadesse. Mill ei olnud sugugi ühekülgne ideeinimene nagu Jeremy Bentham, kes pidas näiteks luulet lauamängutaoliseks ajaraiskamiseks. Romantilise luulega kokupuude oli Milli elus pöördeline kogemus. Ta ühiskondlike kirjutiste ainevallaks ei ole küll vaimu kõrgmäestikud ja nad ei töota lugejale katartilisi elamusi, vaid arutavad kord kainelt, kord kirklikumalt selle üle, milline peaks olema ühiskonnakorraldus, et Nietzsche-sugused erandlikud vaimud saaksid üldse esile kerkida ja tegutseda, et neid ei sunnitaks mürki jooma ega hakataks risti pooma.

Selleks on tarvis esmajoones vabadust. Vabadus on Milli meelest väärtuslik kahel põhjusel. Ühelt poolt on tõde mitmepalgeline ja tema esiletulekuks on tarvis mõtte- ja väljen-

dusvabadust. Inimsoo ajalugu on näidanud, et meil pole õigust eeldada kehtivate tõekspidamiste eksimatust, ja seega pole eriarvamuste allasurumine õigustatud. Niisiis on vabadus ühelt poolt vajalik tunnetuslikult — inimteadmiste loomuse ja piiratuse pärast. Kuid vabadus on väärtuslik ka moraalse edenemise seisukohalt, sest ainult sunduseta ühiskonnast saab võrsuda eksperimenteeriv, enesekindel ja sõltumatu inimene — Milli ideaal.

Seadusloome ülesanne on seega kavandada õigussüsteem, mis annaks üksikisiku vabadusele suurima võimaliku kasvuruumi, mis ei ulatuks segama teiste ruumi. Selleks pakkus Mill välja kuulsa printsibi, mille järgi on lubatud kõik teod, mis ei tekita teistele kahju. Kui tahes vastik meile mõne inimese käitumine kõlbeliselt või esteetiliselt ka ei tunduks, tohib riik seda keelata vaid selleks, et kaitsta teiste julgeolekut.

Milli vabadus on vabadus välisest sundusest — see, mida hilisemal ajal on nimetatud negatiivseks vabaduseks. Mida oma vabadusega pihta hakata, tuleb igapäev oma „elueksperimentides“ ise avastada. Probleem on siin selles, et igaüks ei pruugi jagada Milli inimelu ideaali ja suurem osa tavalisi inimesi elueksperimentidest ei huvitu. Nad võivad isegi väita, et selliste asjade nägemine tekitab neile kahju, näiteks vanausulist talumeest võib nudismiga eksperimenteeriva linnapreili nägemine haavata. Mida aga kahjustamine õieti tähendab? Kas see on puhtmeditsiiniline termin või on kahjustav ka kõik see, mis häirib mu meelerahu ja ohustab kehtivaid tavasid? Üht häirib

kerjuse, teist Maire Aunaste, kolmandat Sven Kivisildniku nägemine. Mõni võib koguni väita, et seda laadi kogemused kahjustavad ta meeletervist. Kas riik peab kõiki ka niisuguse häirimise eest kaitsma? Või tuleks kahjustamise asemel rääkida hoopis õigustest, nagu hilisemas liberaalses pruugis kombeks? Seadusega lubatavad oleksid siis kõik teod, mis ei riku teiste õigusi. Kerjuse ja Maire Aunaste figureerimine tänaval või telekas küll kellegi õigusi ei riku. Kas Kivisildniku tekstid rikuvad inimese õigusi, kui nad kahjustavad kellegi mainet? Ma ei usu hästi, et inimesel oleks õigust oma mainele.

Kui negatiivse vabaduse puhul on üheks probleemiks see, et mitte kõik ei pruugi pidada vabadust väärtuseks, siis teine probleem on, et negatiivne vabadus võib paljude jaoks jääda vaid sõnakõlksuks, kui inimesel puudub vägi seda realiseerida. Sõnavabadusest pole lugu, kui sul pole midagi ütelda, trüki- ja liikumisvabadusest pole kasu, kui sul pole raha. Enamasti ei taha liberalism vabadusele positiivset sisu anda, ette kirjutada, mida sellega peale hakata, sest näeb õigustatult ohtu, et kui riigiinstitutsioonid hakkavad vabaduse eesmärgile andma positiivset sisu, siis see võib viia käteväänamiseni. Klassikaline liberaal arvab, et vabadus on vabadus ilma sunduseta teha, mida tahetakse, ja et inimesed teavad ise kõige paremini, mida nad tahavad. Kuid kas supermarketis kaupa või valimisjaoskonnas rahvaesindajat valides me ikka oleme vabad või hoopistükkis himude, huvide, kirgede, ihade ja pahede orjad?

Saksa traditsiooni järgi on vaba

vaid see, kes talitab mõistuspäraselt, s. t. lähtub universaalsetest printsiipidest. Aga kui universaalsetele printsiipidele või kategoorilisele imperatiivile tahetakse käegakatsutavat sisu anda, on jälle häda käes.

Ajamati õpetaja ütleb:

„Kommunismi saabumine on ratsionaalne ja üldkehtiv seadus, seega tegutse kooskõlas sellega. Inimesed enamasti ei tea, mida nad tahavad, sest neid eksitavad igandid, reklaam ja kapitalistlik propaganda, aga kui nad tegutsevad kooskõlas mõistusega, siis nad tegutsevad nii, et nende teod toovad kommunismi lähemale. Ainult kommunismiehitaja on tõeliselt vaba.“

Šovinist ütleb:

„Mõistuslikkuse esirinnas on eri ajal eri rahvad. Tõeliselt vaba on nüüdsel ajaloohetkel see, kes tegutseb rahvusliku ülesehitustöö alal, sest inimajaloo mõte on kulumineerunud saksa (või vene) rahvas.“

Natsionalist ütleb:

„Mõistlik on see, mida mingi kogukond mõistlikuks peab. Vaba on vaid see, kes tegutseb nagu kogu rahvas. Ainult õige rahvuslane teab, mis on rahvale hea.“

John Stuart Mill aga väidab lihtsalt, et vaba on see, kes saab teha, mis tahab, ja ta peab seda teha saama senikaua, kui ei tüki teiste analoogilisi vabadusi ahistama.

Mill ei arvanud, et negatiivne vabadus oleks õnne ja heaolu tagamiseks piisav. Essee „Vabadusest“ kirjutamise ajaks oli Mill oma sõbra Tocqueville'i mõjul taganenud esialgse utilitarismi riigikesksusest ja hakanud pooldama omavalitsust ning detsentraliseeritust. Sajandi keskpaiku

hakkas Mill aga suhtuma üha suurema sümpaatiaga sotsialismi-õpetustesse. Muidugi ei veedelnud teda marxistliku sotsialismi tsentralism, vaid tema kaasaegse nn. väikekodanliku sotsialismi väiksem formaat (iseäranis fourierism). Võibolla ongi üks ajaloo äpardusi see, et XIX sajandi keskpaiga tugeval väikekodanlikul sotsialismil ei lastud korralikult välja areneda, ta langes vasakult ja paremalt tulnud rünnakute ohvriks, mille tagajärjel kinnistus terveks sajandiks paratamatuna näiv seos turumajanduse, korporatiivse suurtööstuse ja parlamentaarse demokraatia vahel. Teistsuguse arengu korral oleksid aga turumajanduse ja demokraatia tingimustes võinud valdavaks saada väikesed kollektiivsed tootmis- ja omandiüksused. Mill igatahes lootis viimastelt palju. Paraku asjata.

Inimkonna moraalne edenemine saab sündida elueksperimentide kaudu. Eksperimentaalsete eluviiside ja isikupära eest kõneleb Mill keeles, mis on enamasti kaine, mis pole eriti isikupärane ega eksperimenteeriv, kuid võlub loogilisuse, selguse ja vaoshoitud innukusega. Oma eksperimentid viis Mill läbi peamiselt privaatsfääris, elades sangarlikult oma aja kohta suhteliselt ebakonventsionaalset eraelu. Kui ka Milli vaated vabadusele või näiteks naisküsimumusele võisid omal ajal tunduda pöörsed intellektuaalsed eksperimentid, siis praeguseks on neile üsna raske usutavat alternatiivi pakkuda. Nagu suurvaim kunagi on ta aidanud luua mõdupuid, mille järgi me võime ta elule hinnangu anda. Ja see hinne on — „eeskujulik“.

Just elueksperimenti mõiste võiks olla lüüks, mis seob kaht nii eriilmelist vaimu nagu Mill ja Nietzsche. Nietzsche „Ecce Homo“ annab sellele mõistele hoopis käega-katsutavama kju.

2

Kellena küll Nietzschet tõlgendatud pole! Tema kirjatööde fragmentaarsus ja stiilide paljusus on interpretatsioonide paljusust ka soosinud. Peaaegu igale interpretatsioonile leiduks vastuinterpretatsioon. Enamasti räägivad need interpretatsioonid rohkem interpreteerija kohta. Nietzsche aforisme on võrreldud kaljuõõnsustega, mis undavad sõltuvalt tuule suunast ja tugevusest. Ning see tõsiasi on kooskõlas Nietzsche õpetusega, et kõik tõsiasiad on tõlgendused.

Poliitilises plaanis on temas nähtud fašisti ja antifaašisti, antisemiiti ja antiantisemiiti. Heidegger ja tema järgijad loevad Nietzschet, otsekui olnuks ta mõni olemise küsimusega pead vaevanud Aristoteles, aga ühtaegu ka saatus, mis keeras Öhtumaa metafüüsikale viimase vindi peale, ja arvavad ta peateoseks valmis-kirjutamata jäänud „Võimutahte“. Deleuze'i jaoks on peateos hoopis „Moraali genealoogia“, milles ta näeb Kanti kriitilise ürituse edasiarendust. Nietzschet on rakendatud kontrakultuuri, biitnikute, hipide ja reivijate ideoloogiavankri ette. Sellele leiaks vastukäivaid tsitaate külluses. Aegajalt on kasulik meelde tuletada, et Nietzschet on väga raske vasakpoolset filosoofi teha. Ja muidugi pole teda tihti üldse filosoofiks peetud, vaid

rohkem luuletajaks.

Jaan Undusk osutab järelsõnas „Preestrita pihumus“, kuidas Nietzsche ise tolle luule ja filosoofia igipõlise vastanduse oma viimastes teostes lammutab ja ületab, ning käsitleb „Ecce Homot“ Nietzsche asumisena eluloomingu teele. Nii nagu näeb Nietzsche ka üks mõjukamaid viimase aastakümne anglo-ameerika tõlgendusi, kreeka päritolu Alexander Nehamasi raamat „Nietzsche: Elu kui kirjandus“ (Harvard University Press, 1985). See vaatenurk näib eriti kohane just „Ecce Homo“ puhul, mis ju mingeid spekulatsioone ei sisalda, argumentidest rääkimata. Igavene tagasitulek, võimutahe, subjekti-mõiste lammutus, tunnetuslik perspektivism ja moraalikoodeksite genealoogiline kriitika on selles teoses vaid taustaks, raamat püsib rohkem stiili najal.

Nehamasi—Unduski vaatevinkli kohaselt on Nietzsche ürituse keskmeks eneseloomine elu enese käsitamise kaudu kirjanduse ja tõlgendusena. Nietzsche püüdis end kujundada kirjandustegelaseks, kelle vaated iseenda ja oma traditsiooni minevikule moodustaksid stiilse terviku. Nietzsche püüdleb täiusliku loo poole, milles ükski detail poleks ripakil, miski poleks kohatu, juhuslik, kapriisne. Öhtumaa ajalugu oleks lihtsalt mõttetu, kui seda ei jutustataks kokku sidusaks looks või ei kirjutataks romaani, milles Nietzsche-nimeline tegelane käsitab oma saatust ja oma traditsiooni saatust olemuslikult seotuna.

Eneseloomise ürituse tõe- ja jõu on seesama Millilegi omane soov olla isikupärane ja autonoomne,

eksperimenteerida „rigoroose enesearetamisega“, saada selleks, mis ol- lakse. Selleks tuli oma elu ja traditsioon loovalt ümber kirjeldada, nii et Friedrich Nietzsche hakkaks Öhtumaa kulminatsiooni ja saatuse- na paistma. Eneseavastamine on seega eneseloomine või –leutamine. „Nii see juhtus“ asemel olgu „nii ma tahtsin“, et igavese tagasituleku idee õõvastav ei oleks. Nietzsche mitte ainult ei käsitle maailma kunstitööna, vaid ta loob seda ka ise. Iseenda loomiseks tuleb luua oma keel. Küllap oli Nietzsche suurim hirm sattuda ülemteenrite, s. t. õpetlaste ja akadeemikute vangiks, kes taandaksid ta juba olemasolevale mõistestikule. Sellest pääsemiseks kirjutaski ta nii metafoorset, paljustiilset, fragmentaarset ja kehalist teksti. Et mitte pelgalt jääda oma eelkäijate järeltulijaks või täiesti mõistetamatuks hulluks, tuli haarata luule vahendite järele.

Nietzsche teosed tekitavad alati ebamugavust, raske on kujutleda, et keegi võiks temasse jäägitult kiinduda kui õpetajasse. Nehamasi ja Unduski viis Nietzsche kohelda on üks suure- meelsemaid tema kodustamiseks. Sest mida ikka õieti peale hakata Nietzsche mõtetega dionüüoslikust üliinimesest, isanda ja orja moraalist, kõigi väärtuste ümbervääristamisest või igavesest tagasitulekust? Neist on küll raske välja pigistada midagi positiivset, mõnd praktilist juhtnööri eraeluliseks käitumiseks, ammu mitte siis ühiskondlikuks tegevuseks ja poliitikaks. Need ideed on lihtsalt liiga ähmased, sisutud ja vasturääkivad. Küll aga võivad Nietzsche haamrilöögid anda äratavaid, esmajoones

esteetilisi impulsse.

Nietzsche võib vihjata, kuidas oma elust kunstitöö teha. Tema jaoks on imetlusväärne inimene isikupärane indiviid, kelle olemust ei saa taandada informatiivsetele mõistetele. Ei saa anda üldisi juhtnööre, kuidas saada indiviidiks. Seega ei leia Nietzschelt positiivset kirjeldust, milline on ideaalne inimene või ideaalne elu. Kuid ta teosed näitlikustavad või manavad esile ühe võimaluse, kuidas indiviidil on õnnestunud end luua. See indiviid on mõistagi Nietzsche ise, omaenda tekstide kreatuur. See tegelane ei paku järgimiseks eeskju, sest ta koosneb tegudest (tekstidest), mis on vaid tema omad. Tema eeskju jälgendada tähendaks luua enesest üleni isikupärane kuju — aga see pole enam jälgendamine.

Märt Väljataga

MÖTTEID WRIGHTI LUGEDES

Georg Henrik von Wright: „Minerva öökull. Tõlkinud Jaan Kaplinski, Ülev Aaloe, Jaan Kangilaski ja Joel Sang“. „Vagabund“, Tallinn, 1996. 264 lk.

G. W. F. Hegelilt laenatud kujund Minerva öökullist, kes alles hämaruse laskudes oma lendu alustab, sobib suurepäraselt pealkirjastama G. H. v. Wrighti raamatut, mis tahab teha kokkuvõtte niihästi ühe inimese elutööst kui ka väidetavalt lõppema harkavast ajaloojärgust. Raamatusse koondatud kaheksast esseest käsitlevad viimased kolm XX sajandi analüütilist filosoofiat, mille üheks oluliseks arendajaks on olnud ka von Wright. Autor peab oma ülevaateid „paratamatult subjektiivseiks“. Kahtlemata pole von Wrighti esseed nii ranged ja põhjalikud nagu tema erialaraamatud ja -artiklid, kuid kindlasti annavad need meile kui mitte just ammendava, siis ikkagi usaldusväärse ja elava pildi XX sajandi ühe olulisema filosoofilise traditsiooni senisest arengust. Nagu öeldud, lähenevad von Wrighti arvates enam-vähem üheaegselt lõpule niihästi tema enese elu kui ka analüütiline filosoofia selgepiirilise vooluna. Tõepoolest, 1920. aastatele iseloomulik maksimalistlik ja utopistlik „kõigi tõdede lõpliku põhjenduse otsimine“ (L. Wittgensteini „Tractatus...“, M. Schlicki „Filosoofia pööre“ jne.) ning kogu filosoofia „teaduslikustamine“, mis „lõpuni arendatuna oleks tähendanud... kogu filosoofia lõppu“, on asendunud seni üksteist välistavaiks peetud filosoofiliste voolude konvergensiga või vähemalt üksteise

problemaatika kas või osalise tunnustamisega. Siia kuulub ka mitmete analüütikute (eesotsas „hilise“ Wittgensteini ja von Wrighti endaga) „pragmaatiline pööre“ ning leppimine sellega, et tunnetuse sisu on mingil määral kultuurirelatiivne. Nõnda on sellised analüütikud tahes-tahtmata lähenenud mõtetraditsioonile, mis W. Dilthey „vaimuteaduste“ ja „loodusteaduste“ vastandamise juurest üle M. Heideggeri filosoofia ulatub H. G. Gadameri hermeneutikani.

Sellise arengu üheks näiteks on von Wrighti ajaloofilosoofiline arutus põhjuslikkuse ja saatuse üle esees „Spengler ja Toynbee“. Von Wrighti arvates saab põhjustest rääkida ainult loodust (mitteintentsionaalseid nähtusi) uurivates teadustes. Ühiskonnas aga domineerivad intentsionaalsed nähtused, ühiskond muutub ja areneb inimeste tahtliku tegevuse tõttu. Inimeste käitumist kujundavad mitmesugused konkureerivad motiivid, mille vahel tegutsev subjekt teeb valiku. Seetõttu on isegi kõiki mingi sündmuse motiive tundes põhimõtteliselt võimatu seda sündmust ette näha. Milline motiiv toimis, selgub alles tagantjärele. Sellepärast tegelevadki ainult loodusteadused kausaalanalüüsiga, aga ajalooeadused motiivianalüüsiga. Ühiskonna uurijad ei saa formuleerida põhjuslikke seadusi, küll aga saavad mõista unikaalseid sündmusi ning võib-olla ka märgata mõne motiivi järgnevust, n.-ö. üksteisest väljakasvamist ja võimendumist. Sellise arutlusega väljendab von Wright kahtlemist teaduste metodoloogia ühtsuses, põhimõttes, mida on tähtsaks pidanud mitte ainult varasemad analüütilised filosoofid, vaid ka

enamik täppis-, loodus- ja ühiskonnateadlasi.

Üks von Wrighti kõiki esseid läbiv teema on teaduse ühiskondliku tingituse ja iseäranis tänapäevase rolli vaatlus. Eriti esees „Teadus, mõistus ja väärtus“ hoiatab ta, et tehnoloogiaga kokkukasvanud teaduse arengu soovimatud tagajärjed on ohtlikud inimese kui liigi säilimisele, ning seepärast kutsub ta teaduse eesmärkide hindamisel rakendama ka eetilisi kriteeriume. Sellised ideed leiavad tänapäeval mõistmist ja pooldamist eriti ökoloogiliselt tundliku noorsoo hulgas ning on von Wrighti suure populaarsuse üks põhjusi. Samal ajal on ootuspärane ka kriitika. Näiteks von Wrighti kodumaal on teda teravalt rünnanud matemaatik ja küberneetik Y. Ahmavaara (vt.: *Esseitä tästä ajasta*, Helsingi, 1987). Ahmavaara arvates ei tunne von Wrighti „populaarfilosoofia“ tänapäeva eesrindlikku teadust (eriti matemaatika ja dünaamiliste süsteemide teooria uusi osi) ning toetub seepärast mütolooogiatele. Eriti pahandab Ahmavaarat just kausaalsusekäsitlus, milles ta näeb von Wrighti „keskset veaallikat“. Ahmavaara arvates von Wright samastab kausaalsuse ja nn. jäiga determinismi (ennustatavuse), kuid ebareeglipärane (kaootiline) süsteem võib olla küll isegi indeterministlik, ent ikkagi kausaalne. Näib siiski, et vaidlus selles küsimuses on eelkõige terminoloogiline, sest see, mida von Wright kirjutab motiivide toimest ühiskonnas, on üsna seesama, mida Ahmavaara nimetab indeterministlikuks kausaalsuseks.

Ahmavaara kriitika sügavam põhjus on siiski mujal ning ulatub von

Wrightist palju kaugemale. Ahmavaara silmis on veel ekslikumad ja kahjulikumad mõtlejad näiteks T. Kuhn ja P. K. Feyerabend, rääkimata R. Rortyst või J. Derridast, kellest viimane esindavat lihtsalt äärmuslikku „mula“ („höpötys“). Isegi K. Popper ei leia armu. Viimase poliitilist filosoofiat („The Open Society and its Enemies“) hindab Ahmavaara küll väga kõrgelt, aga teadusfilosoofina olevat Popper „ainult kahjulik“. Kõigi eelnimetatute veaks peab Ahmavaara äärmuslikku empirismi, teaduse kumulatiivse arengu mittetunnustamist, teaduse intellektuaalse sisu alistamist ideoloogiale ja võimuvõitlusele ning kokku võttes Lääne ühiskonna vaimsete aluste õõnestamist.

Ahmavaara teadusfilosoofia nurgakiviks näib olevat üsna platonistlik veendumus „tegelikkuse matemaatilise olemusest“. Muidugi on sellise lähtekoha puhul kokkupõrge Popperiga paratamatu, sest viimase arvates kuuluvad matemaatika mõisted (nagu kõik muudki abstraktsioonid) inimese loodud „kolmandasse maailma“. Ilmselt ei pea ka kõik kaosuurijad uskuma „tegelikkuse matemaatilist olemust“ ning võivad leppida tegelikkuse matemaatilise modelleerimisega (J. Engelbrecht, A. Uus, Mittelineaarne dünaamika ja kaos. Tallinn, 1993, lk. 27).

Põhjendatud pole ka Ahmavaara süüdistus, nagu tahaks von Wright teaduse ideoloogiale allutada (küll aga on Ahmavaara ise püüdnud luua teaduslikku ideoloogiat, selleks muuseas nn. Hume'i giljotiiniga polemiseerides — vt. tema teost „Yhteiskuntatieteen kyberneettinen metodologia“, Helsingi, 1970). Von Wrightile on

„Hume'i giljotiin“ („faktiotsustustest ei saa tuletada väärtusotsustusi“ või „sellest, kuidas asjad on, ei saa järeldada, kuidas nad peavad olema“) aga lähtekohaks, millele ta rajab progressimõiste analüüsi oma kõige sädelevamas essees „Progressi müüt“. Ainult faktuaalsed otsused on tõesed või väärad, väärtuse aga omistab subjekt. Tõelised väärtusotsustused käivad sihtide või eesmärkide kohta, sest kui mõni „asi võib olla parem kui teine mingi eesmärgi s a a v u t a m i s e v a h e n d i n a“, kui tal on suurem i n s t r u m e n t a a l - v ä ä r t u s, võib see olla kindel fakt. Progressi kohta käiv otsustus on ehtne väärtusotsustus.

Uudsem kui need teesid on von Wrighti mõte, et faktide ja väärtuste eristamine on küll õige ja paratamatu, kuid selle absolutiseerimine võib lagundada Lääne kultuuri. Sellepärast „löhe faktide ja väärtuste vahel on tõsiasi, mille aktsepteerimist intellektuaalne ausus nõuab. Kuid see ei tohi viia mõistuse valdkonna ahenemisele, näiteks inimkonna eesmärkide väärtuste analüüsist loobumisele“.

Paradoksaalseks (kuigi vaid esmapilgul) teeb Ahmavaara rünnaku see, et tema esseedekogu põhisisu on kirklik, halastamatu, kuid enamasti õiglane kriitika paljude Lääne haritlaste (eriti humanitaarlaste ja kunstiiinimeste) vasakäärmuslikest ideoloogiatest sõltumise ja N. Liidu ees lõimitamise vastu, kuid samal ajal on tema enda mitmed vaated ära vahetamiseni sarnased nõukogude ametliku koolifilosoofia seisukohatadega (näiteks objektiivse tõe, teaduse progressi ja väärtuste

objektiivsuse küsimustes, samuti pea-aegu kõigi Lääne XX sajandi filosoofide agnostikuteks ja irratsionalistideks tembeldamises). Tundub, et kohati liigne kirglikkus segab tal näha, et kultuurikontekstist sõltuvuse (või isegi piirangute) tunnustamine ei tarvitse tähendada teadusliku tõe eitamist, täielikku relativismi ja mütooloogiasse langemist. Nõnda ajab ta ühte patta nii tõelised relativistid kui ka nende kriitikud.

„Demütologiseeritud“ ratsionalismi kaitsjana on von Wright kindlasti lähemal Ahmavaarale kui dekonstruktiivistidele. Et von Wright „uuswittgensteiniaanina“ pole ilmselt jaganud 1920. aastate analüütikute „suurt jutustust“, on tal tõenäoliselt lihtne distantseeruda neist mõtlejaist, kes enamasti just mõne omaenda varasema „suure jutustuse“ (näiteks marksismi) kokkuvarisemise pärast nüüd jutlustavad tõe ja vale eristamise võimatust. Ilmselt ongi von Wrighti jt. analüütikute loogilist ja selget mõtlemist vaja appi ühiskonna, kultuuri ja üksikisiku olulistele probleemidele (loodetavasti mitte lõplike) vastuste otsimisel.

Sellist abi annab von Wright ka ise, käsitledes läänemaailma kultuuri omapära, seisundit ja tulevikuväljavaateid. See on „Minerva öökulli“ esimese viie essee ühine ja peamine temaatika. Nagu öeldud, kaldub ta uskuma, et käes on Öhtumaa loojang. Selle märke näeb ta nähtustes, mida paljud enne teda on kirjeldanud (kuigi mitte alati samamoodi hinnanud), näiteks nn. faustliku alge (ohjeldamatu ettevõtlikkus ja kõigi piiride ületamise püüe) hüpertroofias (Spengler), kultuuri religioosse telje

murenemises ja sõgedas vabadustahetes (Dostojevski), kultuurisfääride sekulariseerumises ja autonomiseerumises (Kant, Weber), „eluilma“ ja „süsteemimaailma“ vahelises vastuolus (Habermas) jne. Von Wrighti arvates viitab meie kultuuri lagunemisele ka arengut edendava motivatsiooni nõrgenemine ja väärtuste kriis. Oma murelikku diagnoosi on ta konkretiseerinud ja teravdanud mõnes hilisemas esinemises, näiteks loengus Helsingi Ülikoolis 8. XII 1993 (pealkirjaga „Mõttemäng viimastest aegadest“, vt.: „Yliopisto“ 1993, nr. 24). Diagnoosi põhiteseid on järgmised: Lääne teaduslik-tehniline tsivilisatsioon tugineb kahele tegurile — esiteks eriline ratsionaalsuse vorm, mis on kehastunud loodusteadustes ja on loonud tehnilisi võimalusi loodust kasutada. Teiseks juba Vanast Testamendist pärinev veendumus, et inimesel on õigus „loodust valitseda“. Neid tegureid on väärtustatud ja nad on olnud Euroopa tsivilisatsioonile tegutsemise eesmärk. Nende suunas on saavutatud vaieldamatut edu, kuid tänapäeval on üha ilmsemaks saamas, et senise arengumalli jätkumine võib mitte väga kauges tulevikus katastroofideni viia. Katastroofide oht on teadvustatud, kuid midagi reaalselt ei tehta, sest vastavaid eesmärke võib saavutada ainult selliste vahenditega, mis põhjustavad inimestele, vähemalt esialgu, nii palju ebameeldivusi, et ükski valitsus ei või endale nende vahendite kasutamist lubada. Samas vaimus jätkata on ohtlik, aga pidurdada või suunda muuta tundub pea-aegu võimatu. Näiteina toob von Wright eraautod ja massiturismi, mida oleks mõistlik piirata, kuid seda ei

takista mitte ainult enamiku inimeste soovimatus harjumustest loobuda, vaid ka autode ja turismi vältimatus paljude maade majanduslikule stabiilsusele. Tõsisematest probleemidest nimetab von Wright liigtarbimist jõukates riikides, tööpuuduse muutumist krooniliseks ja arengumaade vaesumist. Samal ajal valitseb endiselt kasvu ideoloogia ja ootus ning paigaltammumist või langust peetakse ajutiseks. Von Wrighti arvates aga oleks vaja õppida laskuma, sest mitte väga kauge tulevikus on allamäge minek kindel. Küsimus olevat ainult selles, kas suudetakse kelk varakult laugemale langusele suunata või trügitakse sõgedalt veel ülesmäge, et siis järsemalt harjalt kukkuda.

Ohutuma laskumise korraldamine on raske, sest riikide võime radikaalseid otsuseid teha pole väike mitte ainult sisemise vastuseisu pärast, vaid ka sellepärast, et riigid on üha enam loovutamas otsustusõigusi (ehk oma suveräänsust) rahvusvahelisele tehnosüsteemile, mis tahab minimeerida vaba ettevõtluse kõiki piiranguid. Siiski peab von Wright ennast „provotseerivaks pessimistiksi“, kes hoiatab, aga ei jutlusta käegaloomist. Vastupidi: „See, et me peame jätma usu progressi kui ajaloolisse paratamatusse, ei tähenda, et peaksime jätma töö progressi kui ülesande täitmiseks.“ Konkreetselt tähendab see von Wrighti arvates kasvuideoloogia kriitikat, võimukandjate sundimist arvestama eesmärkide (mitte ainult vahendite) väärtust, kultuuri killustatuse ületamist selle valdkondade spetsiifilisi väärtusi hävitamata (küllap seda, mida J. Habermas kommunikatiivseks konsensususeks nimetab) ning eel-

kõige inimeste solidaarsust, mis ületaks rahvuse, rassi või religiooni piirid ja muutuks globaalseks ühisevastutuseks.

Von Wrighti kirjelduste õigsuse ja hinnangute põhjendatuse üle võib palju vaielda. Mõned kriitikud on vihjanud, et vanahärra on ise tühimiseni nii autoga kui ka turistina ringi sõitnud, aga nüüd jutlustab noorematele põlvkondadele kasinust. Selliseid *argumentum ad hominem* tüüpi vihjeid ei tasu tõsiselt võtta. Loomulikult on von Wrighti suhtes kriitilised ka tema ideoloogilised vastased — ühelt poolt need anarhistid, kes on lootuse kaotanud ja igas positiivses programmis näevad jälle mõne „suure jutustuse“ püstiupitamist, teisalt kõikvõimalikud optimistlikud fundamentalistid (teaduse, kunsti, rahvusluse, religiooni, moraali jne. alal). Ilmselt esindab von Wright nn. traditsioonilist Euroopa humanismi ja demütologiseeritud „valgustuse projekti“ J. Habermasi vaimus. Sellised ideed on paljudele, ka allakirjutatule sümpaatse. Sümpaatia aga on kahtlane teejuht tõe otsimisel. Seepärast tasub von Wrighti tänapäeva-analüüsi ja tulevikuennustuste staatuse selgitamiseks võrrelda neid just vähem sümpaatse, aga analoogilisi probleeme käsitleva tekstiga, näiteks A. ja H. Toffleri esseekoguga, millele soosiva eessõna on kirjutanud USA parempoolsete karismaatiline liider N. Gingrich [Creating a New Civilization: The Politics of the Third Wave. Washington D. C., Atlanta (Georgia), 1994].

Ka Tofflerid tõdevad läänemaailma kriisi, nad ei tunnista mitte ainult ressurside kahanemist, looduse

degradeerumist, tööpuudust ja osa inimeste väesust, vaid ka kaost inimesuhetes, perekonnasidemete kollapsit, moraalsete ja religioosete veendumuste nõrgenemist. Nagu von Wright, nii leiavad ka Tofflerid, et rahvusrügi ajad on ümber. Tänapäevase kriisi põhjusi seletavad nad aga teisiti kui von Wright ja ka nende tulevikuennustus on von Wrighti omast radikaalselt erinev. Tofflerite „ajaloofilosoofia“ telg on veendumus, et inimühiskonnas toimub objektiivne ja paratamatu progressiivne areng, mille mootoriks on tootmise iseloomu muutused. Senises ajaloos on toimunud kaks suurt muutust — üleminek koriluselt ja jahinduselt põllumajandusele kunagi neoliitikumis (I laine — agraarühiskond) ja industriaalühiskonna teke XVIII sajandil (II laine — industriaalühiskond). Praegu aga käivitub mõnel arenenud maal, eeskätt USA-s, III laine — infoühiskond ning tähelepanuväärsed kriisinähtused on tingitud põhiliselt sellest, et industriaalühiskonnale iseloomulikud poliitilised asutused, sotsiaalsed suhted ja vaimsed väärtused enamasti ei vasta III laine vajadustele. Nende lagunemine on seetõttu paratamatu, kuid nendega seotud konservatiivsed inimesed ei mõista seda ning tekitavad ajutisi üleminekuraskusi. Industriaalühiskond on olnud massiühiskond (massitoodang, massimeedia, massidemokraatia), tärkamas aga on uus tsivilisatsioon, mis kõrvaldab kõik massilise.

Tofflerid usuvad, et paljud tänapäevased hädad on uuel viisil ületatavad. Näiteks väheneb toorainete vajadus, sest toote väärtuse määrab üha enam selles kehastunud vaimne töö. Võiks

lisada, et ka autoga sõitmine ja massiturism vähenevad nende jaoks, kes suhtlevad arvutite kaudu ja töötavad nendega ning nautlevad virtuaalset tegelikkust. Üleminek uude ja paremasse maailma õnnestub aga ainult vähestel. Tofflerite järgi jaguneb maailm järgmisel sajandil selgelt kolmeks erinevaks piirkonnaks — I laine maad annavad toorainet ja on teiste tootjate turuks, II laine maad annavad odavat tööjõudu massitoodangu valmistamiseks, aga III lainesse jõudnud müüvad informatsiooni ja innovatsiooni, tarkvara, popkultuuri jne. III laine erineb II lainest vähemalt sama palju kui industriaalühiskond agraarühiskonnast ning XXI sajand on tsivilisatsioonide tõenäoliselt veriste kokkupõrgete tunnistajaks. Polevat kahtlust, et III laine saab vastastega hakkama sama lihtsalt, nagu II lainet esindanud Euroopa kolonisaatorid alistasid agraarühiskondi. (III ja II laine konflikti üks näiteid on Lahe sõda.)

III laine edasiviiv jõud on info-mahukas töö ja eeltingimuseks võimalikult vaba ettevõtlus, sest ainult see suudab paindlikult realiseerida uusi töövõimalusi ja rahuldada üha individuaalsemaid vajadusi.

Just vabaturu ülistamine ja tugeva riigivõimu vananenuks kuulutamine teevad Tofflerite ideed USA parempoolsetele poliitikutele sümboolseks. Samal ajal vastanduvad Tofflerid väga selgelt konservatiivsetele parempoolsetele nii USA-s kui ka mujal. Näiteks peavad nad lootusetult II lainesse kuuluvaiks üleskutseid taastada traditsiooniline religioon, ühtne moraal, ühte tüüpi perekond, rahvuslik homogeenus jms.,

sest III laine tulevik on individualistlik, pluralistlik, multietniline, seal eksisteerivad kõrvuti paljud religioonid, moraalisüsteemid, perekonnavormid. Seetõttu nimetavad Tofflerid Eestit muuseas nende riikide hulgas, kus tegeldakse tüüpiliselt II laine, järelkult eilse päeva probleemidega. III laine seisukohalt saavat ainult muiata rahvusliku enesemääramise, oma lipu, oma raha jms. üle (lk. 15—16).

Toffleritel on võimalik esitada palju fakte ja trende, mis paistavad nende analüüsi kinnitavat. See ei muuda siiski üldisi järeldusi veenvaks. Paljudest rasketest küsimustest libisevad nad üle optimistliku retoorika abil. Nende ajalooseletus on liiga marksismihõnguline ja III laine eluolu kirjeldus kohati väga sarnane K. Marxi utoopiaga „vabaduse riigist“. Muidugi ei luba Tofflerid „paradiisi“ kogu maailmale, vaid selle targemale ja edukamale osale. See aga ongi nende kontseptsiooni üks kohti, kus konflikt Wrighti vaadetega on eriti ilmne ning allakirjutanu arvates viimase kasuks.

Arenenud ja arenemata maade elutaseme vahe on loonud massilise migratsioonisurve ning see kasvab seda suuremaks, mida kaugemale III laine „eest ära läheb“. USA lõunapiir ja Vahemere joon Euroopas on juba ammu surve all, viimastel aastatel on avanenud ka Euraasia suund. Võib muidugi üritada piire kõvemini sulgeda, kuid pikemas perspektiivis on see küsitav mitte ainult tehniliselt. Raske on kujutleda, mis saab läänemaailma vaimsetest jm. väärtustest pidevas piiramis seisukorras elades. Seda ja muidugi ka maailma ressursse arvestades on von Wright kindel, et

olukord meenutab Rooma riigi lõpu-aega, kus barbarid igast küljest lähenesid. Survet saaks vähendada üksnes kogu ülejäänud maailma elutase tõusuga Lääne tasemele, kuid see on von Wrighti arvates võimatu. Järelikult polevatki alternatiivi Lääne „laskumisele“, küsimus on ainult, kas see on juhitud või juhtimatu, vabatahtlik või sunnitud. Vastakalt hindavad von Wright ja Tofflerid ka rahvusvahelist tehnosüsteemi ja vabaturu võimet lahendada pikaajalise toimega probleeme.

„Minerva öökull“ on üks põnevamaid ja probleemirikkamaid teoseid meie praegusel raamatuturul.

Jaak Kangilaski

RINGVAADE

KROONIKAT

6. novembril asutati Tartus Karl Morgensterni Klassikauhing (*Societas Classica Morgensterniana*), mille eesmärk on edendada klassikalise filoloogia ja selle naaberalade uurimist ja populariseerimist Eestis. Ühingu juhatusse valiti Anne Lill (esimees), Marju Lepajõe, Janika Päll, Kaspar Kolk ja Katre Kaju.

13. novembril arutati Kirjanike Liidu juhatuse koosolekul Tartu asju ja muid päevaküsimusi. Liidu liikmeks võeti Kristiina Ross ja Malle Talvet.

20. novembril tutvustas Tallinnas Kirjanike Maja saalis saksa uuemat kirjandust dr. Karsten Jessen.

20.—25. novembrini osales Ateenas Euroopa Kirjanike Kongressi aastakoosolekul Mati Sirkel.

21.—24. novembrini viibis Kopenhaagenis X üleeuroopalisel kultuuriajakirjade toimetajate nõupidamisel Märt Väljataga. Arutati multikulturalismi küsimusi.

26. novembril väitles Tartu Ülikoolis filosoofiadoktoriks Tallinna Pedagoogikaülikooli dotsent Oskar Kruus uurimustekompleksiga „Väliseesti kirjanduse vaatlusi“. Ametliku oponentina esinesid filoloogiadoktor professor Karl Muru ja filoloogiakandidaat Heino Puhvel.

26. novembril kõneles Tallinnas USIS-i raamatukogus uuemast ameerika kirjandusest Krista Kaer.

29. novembrist 2. detsembrini viibisid Visbys Rootsi Kirjanike Liidu seminaril „Kirjanike ja tõlkijate õigused: Rootsi kogemus ja Euroopa tulevik“ Janika Kronberg ja Mati Sirkel.

ÖNNITLEME

3. detsember — Ita Saks 75

11. detsember — Ilmar Laaban 75

30. detsember — Toomas Liiv 50

NOBELI KIRJANDUSPREEMIA WISŁAWA SZYMBORSKALE

Järjest enam on võrreldud Nobeli kirjanduspreemia saamist loteriiga. Ja võrdlejateks on tavaliselt ikka need, kelle soosik ei võida. Ehkki preemia saamine ongi veidi õnnemängumaiguline, ei ole erilist põhjust kahelda, et preemia saab üks mitmest väga heast kirjanikust. Mõnelgi pool tuli tänavune preemiamääramine üllatusena, paljud polnud Wisława Szymborskast enne midagi kuulnud. Aga üllatuseks ei olnud see näiteks Saksamaal, kus on Karl Dedeciusel tõlkes ilmunud Szymborskalt neli luuleraamatut. Tuttav on Szymborska ka ingliskeelsele lugejale — tänu neljale ulatuslikule luulevalimikule ja mitmele poola luule antoloogiale. Enne Nobeli preemia saamist oli Szymborskast tõlgitud 36 keelde ning luuleraamatud olid ilmunud 18 keeles. Arvatavasti need arvud nüüd vähemalt kahekordistuvad. Eesti lugejale oli Szymborska looming tundmatu. Poola keele oskajad olid temast muidugi kuulnud ja mõned ka värsse lugenud, mõni eesti kirjanik oli

Szymborskaga kohtunud, mõni käinud tema kodus. Aga see oli ka kõik.

Wisława Szymborska on sündinud 2. juulil 1923 Poznańi lähedal Provent-Bninis, 1931 kolis pere Krakovisse. Kogu tema järgnev elu ongi seotud olnud selle linnaga — seal käis tulevane Nobeli laureaat gümnaasiumis, 1945—1948 õppis Jagellooni ülikoolis polonistikat ja sotsioloogiat, 1953—1981 töötas nädalalehe „Życie Literackie“ („Kirjanduselu“) toimetuses, ning tõenäoliselt 2000. aastal patroneerib koos Czesław Miłosziga Euroopa kultuuripealinna üritusi. Ka Szymborska esimene trükiproov — luuletus „Otsin sõna“ — ilmus 1945. aastal Krakovis „Dziennik Polski“ lisalehe veergudel.

Szymborska esikkogu „Seepärast elame“ (*Dlatego żyjemy*) oli trükivalmis juba 1948, ent ajal, mil partei oma survet tugevdas, saadeti see luuletajale tagasi — liiga vähe oli selles kommunistlikku paatost. Raamat ilmus 1952, samal aastal võeti Szymborska Poola Kirjanike Liidu liikmeks. Ent ajavaimule tuli lõivu maksta — poetess ülistas oma luuletustes Nowa Huta metallurgiakombinaadi ehitamist, „Rahva-Poola“ konstitutsiooni ja parteisse astumist, ründas imperialismi, kuulutas uhkelt: „ei piisa, et süda on vasakul“. Hiljem on poetess väitnud, et ei oska midagi kahetseda, et ta tollal lihtsalt uskus üllasse ideesse. Paljud ei suuda seda talle andestada: veel 1994. aastal ei saanud Szymborska Krakovi Teaduste Akadeemiasse pääsemiseks piisavalt poolthääli — põhjuseks just viiekümnendate sotsrealistlikud värsid. Samalaadsest vaimust oli kantud ka järgmine kogu „Endale esitatud küsi-

mused“ (*Pytania zadawane sobie*, 1954), ent selles oli märgata juba mingit muutust, esimese kogu enesekindel „seepärast“ oli nüüd varjatult „mispärast“, selles ilmus esimene tema kuulsatest luuletustest — „Pajatus kodumaa-armastusest“. Szymborska enda suhtumist tolle aja loomingusse näitab see, et oma valikkogudesse ei ole ta esimesest kogust võtnud ühtegi luuletust ning teisestki vaid mõne. Ühes oma vähestest intervjuudest on poetess öelnud, et tema tollaseks veaks oli see, et „armastas inimkonda, selle asemel et armastada inimesi“.

Läbimurdekoguks sai „Tule tagasi, Jeti“ (*Wotanie do Yeti*, 1957). Szymborska eelmiste kogude didaktiline paatos ja otsesõnalisus muutusid irooniaks ja muigeks, luulesse ilmus intellektuaalseid metafoore ja groteskseid allusioone. Loomulikult ei toimunud muutus päevapealt — tema kolmandaski kogus oli möödunud etapi relikte, lugeja liiga otsesest ja õpetajalikku juhtimist lõpptulemuseni. Ent üldmuljet see ei muutnud — Szymborska oli tõusnud poola luuletajate esiritta, tema luulet võrreldi Tadeusz Różewiczi omaga (just väljendusvahendite diskreetsust silmas pidades). Kogus „Tule tagasi, Jeti“ ilmusid mitu luuletust, mis on hiljem rännanud valikkogust valikkogusse ja antoloogiast antoloogiasse. Nimeitamist väärrib näiteks „Bruegheli kaks ahvi“, kus maailma ajalugu on kokku surutud sarkastilisse kujundisse — ahvi keti vaiksesse kõlinalasse.

Kõik järgmised kogud — „Sool“ (*Sól*, 1962), „Naera või lõhki“ (*Sto pociech*, 1967), „Juhuslik juhtum“ (*Wszelki wypadek*, 1972),

„Suured numbrid“ (*Wielka liczba*, 1976), „Inimesed sillal“ (*Ludzie na moście*, 1986) ning „Lõpp ja algus“ (*Koniec i początek*, 1993) — on kujunenud Poolas kirjandussündmuseks. Szyborska on avaldanud luuletuskogusid silmatorkavalt harva ning kui lisada, et näiteks „Suured numbrid“ sisaldab vaid 25 luuletust, „Inimesed sillal“ 22 luuletust ja „Lõpp ja algus“ 18 luuletust, siis võib küll kindlalt väita, et Szyborska on kõigist Nobeli laureaatidest kõige suurema reahonorariga (üle miljoni dollari suurune auhind määrati ligikaudu 200 luuletuse eest). Szyborska avaldab paar–kolm luuletust aastas ning võibki öelda, et Poolas ei oodata mitte igat Szyborska luuleraamatut, vaid igat tema uut luuletust. Ja ega Szyborska luuletused ole mingid haikud, tavaliselt on need 30–realised ja pikemadki. Küsimusele, miks ta nii vähe kirjutab, vastas poetess, et ta ei kirjutagi nii vähe, kui arvatakse — ta laseb luuletusel enne avaldamist üsna kaua seista, tihtipeale ei pea see aja- proovile vastu ning rändab siis lihtsalt prügikorvi.

Kui luuletajad laias laastus kaheks jagada — rulliluuletajateks (kirjutavad kogu aeg justkui üht ja sama pikka luuletust ning lõikavad siis sellest parajaid juppe) ja raamluuletajateks (iga luuletus omaette tervik, raamid vastavalt sisule), siis kuulub Szyborska kindlalt viimaste hulka. Tal ei ole mingit kindlat vormi, iga luuletuse jaoks on leitud oma sõnavara, iga luuletus on omas poeetilises võtmes. Tihtipeale kujutab luuletus mininovelli, näiteks „Terrorist, see vaatab“ kogust „Suured numbrid“ (kõik esitatud luulenäited on toor-

tõlked, n.–ö. reaalused):

Pomm plahvatab baaris kolmteist kakskümmend.
Praegu on alles kolmteist kuusteist.
Mõned jõuavad veel siseneda,
mõned väljuda.

Terrorist läks juba üle tänava.
Vahemaa kaitseb kurja vastu
ja kõik on kui peopesal.

Naine kollase jakiga, see siseneb.
Mees tumedate prillidega, see väljub.
Džiinides noormehed, need räägivad
juttu.

Kolmteist seitseteist ja neli sekundit.
Sel lühemal on õnne, istub rollerile,
see pikem siseneb.

Kolmteist seitseteist ja nelikümmend
sekundit.

Tütarlaps, see läheb, roheline lehv
juustes.

Ainult et see buss varjas ta äkki.

Kolmteist kaheksateist.

Tütarlust pole enam.

Kas oli nii rumal ja astus baari või
mitte,

see selgub, kui neid hakatakse välja
kandma.

Kolmteist üheksateist.

Justkui keegi ei sisene.

See–eest väljub üks tüse kiilaspea.

Aga nii, justkui otsiks midagi

taskutes, ja

kümne sekundi pärast kolmteist

kakskümmend

naaseb nende oma näruste kinnaste
järele.

Kolmteist kakskümmend.
 Aeg, kuidas see lendab.
 Vist nüüd.
 Ei, veel mitte.
 Jah, nüüd.
 Pomm, see plahvatab.

Selliseid mininovellet on Szymborska veel mitmeid. Ent peamiselt kujutavad tema luuletused küll mingi elukogemuse poetiseerimist. Ning see poetiseerimine on eeskätt intellektuaalne, mitte emotsionaalne, nagu tavapäraselt on harjutud naisluuletajalt ootama. Selle küsimuse kohta on Szymborska öelnud: „Mulle tundub, et luule või kirjanduse jagamine mees- ja naiskirjanduseks või –luuleks hakkab olema absurdne. Võibolla kunagi eksisteeris naiste maailm, mis oli eraldatud teatud probleemidest, aga praegu ei ole enam selliseid asju, mis ei puudutaks samaaegselt nii naisi kui mehi. Me ei ela enam buduaaris.“ („Ex Libris“ 1993, nr. 5.) Kuuekümmendatel rõhutati Szymborska hingesugulust eksistentsialismiga, ent ometigi ei ole ükski „ism“ tema jaoks küllalt katttev. Szymborska loome taustaks on tema omaenese elu filosoofia, tema maailmavaate iseloomustamiseks võib öelda, et see on kibedalt irooniline, traagiline, aga Szymborska oskab seda traagilisust varjata ja vaos hoida. Ta kirjutab asjadest, milles mõni teine valaks paatost ja ülevust, lihtsalt, argiselt ja muigegagi. Omaette filosoofilist traktaati kujutab „Kõnelus kiviga“ (kogust „Sool“), kus poetess üritab tunnetada ümbritsevat maailma, sulada sellega ühte:

Koputan kivi uksele.
 — See olen mina, lase mind sisse.
 [---]
 — Mine ära — ütleb kivi. —
 ma olen suletud.
 Isegi tükkideks lõhutuna
 olen suletud.
 Isegi liivaks purustatuna
 ei lase ma kedagi sisse.

Czesław Miłosz on Szymborska luule kohta öelnud, et see oma tumedas tonaalsuses sarnaneb Samuel Becketti ja Philip Larkini loomega, aga Szymborska pakutud maailmas on rohkem õhku, selles saab hingata. Kuid optimistiks oleks Szymborskat siiski liig nimetada, tal ei ole inimeste ja inimkonna suhtes mingeid illusioone. Maailma muutumatust kajastab luuletus „Piinamine“ (kogust „Inimesed sillal“):

Midagi ei ole muutunud.
 Keha tunneb valu,
 peab sööma ja hingama ja magama,
 nahk on õrn ja kohe selle all veri,
 [---]
 Seda kõike on võetud piinamisel
 arvesse.

Szymborska ei ole ainult luuletaja, ta on ka tõlkinud (näiteks Baudelaire'i). Omaette tahuks Szymborska loomingus on aastate vältel kirjutatud arvukad lühiarvustused–fõljetonid kõiksugu aime- ja tarbekirjanduse kohta. Need on ilmunud rubriigis „Lektura nadobowiązkowa“, mida võiks tõlkida kui „Klassiväline lugemine“. Selles nimeline rubriik ilmus kuuekümmendatel ja seitsmekümmendatel nädalalehes „Życie Literackie“,

kaheksakümnendatel ajakirjades „Pismo“ ja „Odra“ ning nüüd, üheksakümnendatel, päevalehe „Gazeta Wyborcza“ kirjanduslisas. Valimikud nendest on ilmunud ka raamatutena (1973, 1981 ja 1992). Käsitletud teoseid on kõikvõimalikelt elualadelt, nagu „Anekdoodid õpetlastest“, „Kontinentide rändamine“, „Lasteraamatute illustreerimise psühholoogilised probleemid“, „Korterite tapeetimine“ jms. Palju on ka mälestusraamatuid. Nende ääremärkuste poeetika on väga lähedane Szyborska luulele, täis vasturääkivusi ja irooniat. Tihtipeale on käsitletud raamat vaid ettekäändeks mingile filosoofilisele üldistusele, sellest leitud värvikas detail aitab paremini mõista inimkonna ajalugu.

Szyborska loomest ei ole eriti lihtne kirjutada. Seda tõendab ka asjajõu, et siiamaani puuduvad pikemad põhjalikumad käsitlused juba kuuekümnendal klassikuks tõusnud luuletajast. On ilmunud hulganisti artikleid, aga need käsitlevad tavaliselt vaid teatud tahke tema loomingust. Põhjuseks on ehk see, et Szyborska loome ei anna hästi ümbert haarata, kusagilt libiseb see ikka tabamatusse kaugusesse. Temast ei saa rääkida seoses mingi põlvkonnaga, ta ei ole kuulunud mingisse kirjanduslikku rühmitusse. Pärast viiekümnendatel näppude kõrvetamist on ta deklareerinud oma apoliitilisust, ent samas kirjutanud „Oleme ajajärgu lapsed, / ajajärk on poliitiline.“ („Ajajärgu lapsed“, kogust „Inimesed sillal“). Szyborskat ei aja segamini kellegi teisega, ent samas ei või kunagi teada, milline on tema järgmine luuletus. Talle ei ole isegi epigoone tekkinud —

keegi ei suuda teda mõjuvalt jäljendada. Szyborska on Poolas luuletaja kohta ääretult populaarne — põhjuseks ehk see, et ta võtab lugejat kui partnerit, ei näita oma intellektuaalset üleolekut temast (ehkki kasutab oma luules palju tsitaate ja võõrsõnu). Luuletused on lihtsas ja argises keeles, aga samas intellektuaalselt ambitsioonikad ja kibedalt filosoofilised. Lõpetuseks võikski öelda, et Szyborska kirjutab suuri sõnu tegemata suuri luuletusi.

Hendrik Lindepuu

- 1587 *Toomas Liiv* • Einführung: tekst ja manööver / American dream: the instant Chicago / Kõrvarõngas: die Reliquie
- 1589 *T. S. Eliot* • Neli kvartetti (Burnt Norton, East Coker)
- 1601 *Juri Jakimainen* • Ingellikud värssid
- 1623 *Jüri Talvet* • Hamletiga, 1996 / Sedapuhku Addis Abebas jt. luuletusi
- 1627 *Eeva Park* • Hesperiidide aed
- 1631 *Wisława Szymborska* • Naer / Mõned armastavad luulet / Negatiiv
- 1634 *Asta Põldmäe* • Sula
- 1644 *Hannes Varblane* • *Filiae patriae* / Joonistab jt. luuletusi
- 1647 *Helga Nõu* • Kalevi pojapoeg
- 1651 *Priit Uring* • Koknese kuningas
- 1655 *Bernhard Viiding* • Oomingu / Nääri teine pääv 1995 jt. luuletusi
- 1659 *Tõnu Tannberg* • Kes kaebas esimese eestikeelse ajalehe peale?
- 1670 *Tiit Merenäkk* • Luuletaja räägib ajast
- 1674 *Jaak Valge* • Konstantin Savisaar
- 1677 *Oskar Kruus* • Eesti rahvuslik poliitika pankroti äärel
- 1682 *Andres Ehin* • Ankruketist kinni
- 1687 *Hasso Krull* • Paragramm ja tämber
- 1693 *Holger Kaints* • Kas taasiseseisvumisperioodil oli Eestis bolševikke?
- 1695 *Andrus Kivirähk* • Rummu Jüri luiskelood
- 1697 *Asta Põldmäe* • Kindrali tütar
- 1700 *Märt Väljataga* • Kuidas anda oma elule mõte? Milli ja Nietzsche eksperiment
- 1705 *Jaak Kangilaski* • Mõtteid Wrighti lugedes
- 1712 Kroonikat
- 1712 *Hendrik Lindepuu* • Nobeli kirjanduspreemia Wisława Szymborskale

Peatoimetaja
ANDRES LANGEMETS
tel. 443 262

Peatoimetaja asetäitja
TOOMAS HAUG
tel. 441 365

Vastutav sekretär
LINDA UUSTALU
tel. 440 780

Ilukirjandus
ASTA PÖLDMÄE
tel. 440 781

Ilukirjandus ja kriitika
UDO UIBO
tel. 441 365

Publitsistika
OTT RAUN
tel. 440 781

Keeletoimetaja
AIME RAMMUS
tel. 440 780

Tehniline toimetaja
INNA LUSTI
tel. 441 365

Sekretär
BRITT PERENS
tel. 441 365

Toimetus
Harju tn. 1, pk. 66, EE0090 Tallinn
Kirjastus „Perioodika“, Tallinn,
Pärnu mnt. 8
Trükikoda „Akadeemia Trükk“,
Tallinn, Estonia pst. 7

Kaas ja kujundus
AAVO ERMEL

Praaeksemplari korral pöörduda
trükikotta „Akadeemia Trükk“, tel.
454 750.

„Looming“ on müügil järgmistes
kohtades:

Tallinnas

1. AS PLUSSPUNKTI kioskites Tõnis-
mäel ja Vabaduse väljakul.
2. AS RINDERI kioskites Kuninga t.
2 ja Suur-Karja t. 18.
3. Vabariikliku Ajakirjanduslevi
kioskis Postimaja juures.
4. Kauplustes „Rahva Raamat“,
Pärnu mnt. 10, ja „Viruvärava“, Viru
t. 23.

Tartus

Ülikooli raamatuäris, Ülikooli t. 11,
ja „Postimehe“ äris, Gildi t. 1.

Üksikud numbrid on müügil
toimetuses
Tallinn, Harju t. 1.

Honorari makstakse kirjastuse
„Perioodika“ kassast, Tallinn, Pärnu
mnt. 8, tel. 440 381.

LOOMING

**TEINE POOLAASTA
1996**

ALAVAINU, A.:	Ballaad Visby linna hirmsast ärahävitamisest kohaliku Quasimodo poolt. Eesti versioon	nr. 10	1369
BATURIN, N.:	Zodiaagiring:		
	* Kust	nr. 8	1036
	Jäär	nr. 8	1036
	Sõnn	nr. 8	1037
	Kaksikud	nr. 8	1037
	Vähk	nr. 8	1038
	Lövi	nr. 8	1038
	Neitsi	nr. 8	1039
	Kaalud	nr. 8	1039
	Skorpion	nr. 8	1040
	Ambur	nr. 8	1040
	Kaljukits	nr. 8	1041
	Veevalaja	nr. 8	1041
	Kalad	nr. 8	1042
BELIALS, V.:	* Kesk klaasjaid lehti	nr. 8	1067
	* On ukсед mis kinni ei seisa	nr. 8	1067
	* Taas akna all surevad hanged	nr. 8	1068
ELIOT, T. S.:	Neli kvartetti:		
	Burnt Norton	nr. 12	1589
	East Coker	nr. 12	1594
	<i>Tõlkinud ja kommenteerinud P.-E. Rummo</i>		
HAAVIKKO, P.:	Luuletusi Novgorodi kaupmehe majast <i>Tõlkinud K. Pruul</i>	nr. 11	1517
ILMET, P.:	Keel-meel	nr. 10	1306
	Siis kui siis	nr. 10	1306
	Välikoldel	nr. 10	1306
	Surmast synnini	nr. 10	1307
	Tuulest toodud — tuulest viidud	nr. 10	1308
	Loetelu	nr. 10	1308
	* Ah need hingedes uitavad udud	nr. 10	1309
	Tookord	nr. 10	1309
KAHRO, A.:	* Raputad mind kui ubinat puult	nr. 7	924
	* Tekib kahe tunde vahel	nr. 7	924
	Teekäija laul	nr. 7	925
	* mu südamel on põletuse haavad	nr. 7	925
	* Esmakordse kohtumise, esimese lume	nr. 7	925
	* Sel teel, kus kinganinad	nr. 7	926
	Kohanemine	nr. 7	926
	Viimne soov	nr. 7	926
	* On sul, vesi, valus, kui sind keedan?	nr. 7	927
	* Siis kui päike langeb	nr. 7	927
	* Kas alati, kui naine ootab last	nr. 7	927
	* Teel tormasin sul otsa, nagu olin	nr. 7	928
	* End leida ma ei suuda sinu elus —	nr. 7	928
	* Kui laug ehk silma pimestuse eest	nr. 7	928
	* Luule suudleb muserdatud lehte	nr. 7	928
KALDMAA, J.:	Nappi valgust:		

	* Ehk mäletad — ma olin paadund pagan	nr. 7	935
	* Püüd pageda, et pääseda suitsiidist	nr. 7	935
	* Päev algab põlvili ja paludes —	nr. 7	936
	* Kas suudan kunagi taas luua värsi	nr. 7	936
	* Kes mulle siis nartsisse enam kingib —	nr. 7	937
	Murtud mehe blues	nr. 7	937
	* Ju häabus pääsukeste vidi	nr. 7	938
	* All tursund taeva tähevaesel ööl	nr. 7	938
	* Taas tahab mana endale mind murda	nr. 7	938
	Sügise	nr. 7	939
	Homme heljun ma kui rukis	nr. 7	939
	* Sind otsisin — öös tuiskas lumeliiv —	nr. 7	940
	* Mis oli maisega mul enam pistmist	nr. 7	940
	* Nüüd jätkub rännak ainult taevast teise	nr. 7	940
KARTUS, T.:	Üksildane	nr. 10	1366
	Suvihari	nr. 10	1366
	Kibeduse hetkel	nr. 10	1367
	Kurjal ajal	nr. 10	1367
	Väävelkollane kevad	nr. 10	1368
	<i>Kommenteerinud A. P.</i>		
KUPPER, P.:	* Kiviaiad piiramas kaeravälju	nr. 9	1204
KÄRNER, S.:	* Mis on sealpool eluhurma	nr. 10	1362
	* Täht langeb	nr. 10	1362
	* Ükskõiksuse miiniväljade ees	nr. 10	1362
	* Vanaemä kudus	nr. 10	1362
	* Oh neid üübikid	nr. 10	1363
	* Elun luige	nr. 10	1363
	* Kes sia küll olet	nr. 10	1363
	* Ta äi lase tänävu	nr. 10	1364
	* Kõrrage tulep	nr. 10	1364
	* Ämärus avap	nr. 10	1365
	* Unest tulija	nr. 10	1365
	* Päev päevä perän	nr. 10	1365
LAPARD:	* Lõke süüdatud südamekambris	nr. 10	1329
	* Raskuse painest me saame lahti	nr. 10	1329
	* Loobumushinnaga leitakse vaikus...	nr. 10	1329
	* Pikale teele valmista ennast	nr. 10	1329
	* Vaiki nüüd ja hardalt oota	nr. 10	1330
	* Tahta ei midagi, kiita vaid Sind	nr. 10	1330
	* Kuidas liita kokku ennast	nr. 10	1330
	* Jah, kõige raskem endast saada valla	nr. 10	1331
	* Hallist õhtust saab kord uue päeva algus	nr. 10	1331
	* Taevas vaikib, aga kuuleb	nr. 10	1331
	* Kirsiraag kaasas ja unelmad põues	nr. 10	1332
	* Öndsate saarele tõttavad jalad	nr. 10	1332
LIIV, T.:	Einführung: tekst ja manööver	nr. 12	1587
	American dream: The instant Chicago	nr. 12	1587
	Kõrvarõngas: die Reliquie	nr. 12	1588
LÄTTEMÄE, E.:	Tiikäijä:		
	* Päiv läits ärä	nr. 7	922
	* Miu aknest müüdä käive	nr. 7	922

	* Taivas oli tume	nr. 7	923
	* Okeani kalada lendäve —	nr. 7	923
	* Talvepäivä ämär lumi	nr. 7	923
MALIN, J.:	Endapett	nr. 11	1509
	Ei mata	nr. 11	1509
	Süski hümn	nr. 11	1510
	Langeja laul	nr. 11	1510
	Siiras teesklus	nr. 11	1511
	Löke	nr. 11	1511
MIHKELSON, E.:	Proloog	nr. 11	1456
	Trollid	nr. 11	1456
	Lisad	nr. 11	1460
	Põhjatuu	nr. 11	1460
	Sein	nr. 11	1461
NIIT, T.:	* Väriline valgusaasta	nr. 7	941
	* Vaibumatu kiljatus mu mälus	nr. 7	942
NUMMI, L.:	Laul mustadest esemetest	nr. 9	1189
	Kiri	nr. 9	1190
	Valguses männid	nr. 9	1190
	* Pärast nii pikka aega jälle kord	nr. 9	1190
	* Öhtuga tagasi tuli ahastus	nr. 9	1191
	Siin ei kuskil	nr. 9	1191
	* Päev on seniidis	nr. 9	1192
	Kaksikportree	nr. 9	1192
	Tuhat kurge	nr. 9	1193
	<i>Tõlkinud D. Vaarandi</i>		
RAUD, R.:	* Aeg annab arutust, kuid arutu saab aru	nr. 8	1066
	* mõned mu sõbrad on surnud	nr. 8	1066
RUBEN, A.:	Romanss	nr. 9	1194
	Maa ilma needmine	nr. 9	1195
RUUTSOO, A.:	Ühele lapsele	nr. 9	1155
	Läbi aja	nr. 9	1155
	Läbi aja	nr. 9	1155
	Uuestisünnijärgsest päevast aastal 1933	nr. 9	1156
	Ühele sõnameistrile	nr. 9	1156
	Pealkirjata	nr. 9	1157
	Teisele kaldale	nr. 9	1157
	Pealkirjata 1	nr. 9	1157
	Pealkirjata 2	nr. 9	1158
	Astangult astangule	nr. 9	1158
	Astangult astangule	nr. 9	1158
	End vaagides	nr. 9	1159
SASS:	Lumehang räästani	nr. 9	1182
	Meigas istus soemüüril	nr. 9	1182
	Kolm Kärü karjapoissi	nr. 9	1182
	3 salmi metsavennale	nr. 9	1183
	Sülge rohekõrte küljes	nr. 9	1183
	Märtsi lõpu hommik	nr. 9	1183
	Kolmekesi	nr. 9	1183
	Müüt	nr. 9	1183
	SOS	nr. 9	1184

	Kartulisilguvorm	nr. 9	1184
	Tien tüüri ümber maja	nr. 9	1184
	Sobrasin õues prügikonteineris	nr. 9	1184
	Luulet	nr. 9	1185
	** Hasso Krull arvutas välja	nr. 9	1185
	* Vaapo Vaher	nr. 9	1185
	* Luuletaja Emajõe luhal	nr. 9	1186
	Lavastaja Kanadast	nr. 9	1186
	Soe sepik	nr. 9	1186
	Pesupulgaga	nr. 9	1187
	Värssšarž	nr. 9	1187
	Autoportree	nr. 9	1187
	* Ei luiska	nr. 9	1187
	Eine murul	nr. 9	1188
	* Kunstiteose presentatsioon ehk liputamine	nr. 9	1188
	* Kunst olla seletamata	nr. 9	1188
	Kolm vägilast	nr. 9	1188
SZYMBORSKA, W.:	Naer	nr. 12	1631
	Mõned armastavad luulet	nr. 12	1632
	Negatiiv	nr. 12	1633
	<i>Tõlkinud H. Lindepuu</i>		
SÕELSEPP, V.:	Kolm botaanilist:		
	* Ainult üks on sul valida kahest	nr. 8	1076
	* Kronstadt... Mis kalk ja räige kroonukõla...	nr. 8	1076
	* Suutes	nr. 8	1077
TAEL, I.:	* Merelt tulevad linnud	nr. 8	1078
	* Täiskuuõöl	nr. 8	1078
	* Meri tõuseb	nr. 8	1079
	* Kummalisi hääli	nr. 8	1079
	* Vaikus	nr. 8	1079
	* See sosin	nr. 8	1080
	* On muld tema suus	nr. 8	1081
	* Noored linnud	nr. 8	1081
	Inimesed räägivad, et mitte kuulda	nr. 8	1082
	* Kümnenadat põlve	nr. 8	1082
TALVET, J.:	Hamletiga, 1996	nr. 12	1623
	Sedapuhku Addis Abebas (eesti rahvalaul)	nr. 12	1624
	Aruanne Odense kollokviumilt „Literature's nature / Litterature et nature“ (Odense, 30.—31. 08. 1996)	nr. 12	1625
	Mis päev on täna?	nr. 12	1626
	Armastus	nr. 12	1626
TERVONEN, M.:	* Mis valged märgid on kirjas	nr. 10	1341
	* Napp on linna pareering	nr. 10	1341
	* Mitte Armastus — Austus ja Imetlus	nr. 10	1342
	* Valu, raevu välja ei näita	nr. 10	1342
	* Mulle võib anda viisaka vormi	nr. 10	1343
	* Uhke, troostitu, tõrges	nr. 10	1343
	<i>Tõlkinud D. Kareva</i>		
TRAAT, M.:	Kokkupõrked	nr. 11	1495
	Päevad ja päikesed	nr. 11	1495

	Taevakehade eemaldumine	nr. 11	1495
	Vendlus	nr. 11	1496
	Vaegaeg	nr. 11	1496
	Provintslanna	nr. 11	1496
	Ritornell	nr. 11	1497
	Tuletormiga	nr. 11	1497
	Lennuhoos	nr. 11	1498
	Kontsert Luigetiigil	nr. 11	1498
	Tume laas	nr. 11	1499
	Ringkäik	nr. 11	1499
VALLISOO, M.:	Väljasõit	nr. 8	1011
	Ajalugu	nr. 8	1011
	Maihommik	nr. 8	1012
	Kaks naist, suvi	nr. 8	1012
	Pimeaeg	nr. 8	1013
VARBLANE, H.:	<i>Filiae patriae</i>	nr. 12	1644
	Joonistab	nr. 12	1644
	Kõik	nr. 12	1644
	Aguliplika	nr. 12	1645
	Siguldas	nr. 12	1645
	Ei meenu	nr. 12	1645
	Elu laenuks	nr. 12	1646
	Mu	nr. 12	1646
Vanakreeka luulet:			
ANAKREON:	Oh neitsivaatega poiss	nr. 7	943
IBYKOS:	Jälle vaatab Eros mind tumedate	nr. 7	945
ARCHILOCHOS:	Ja langedes puutuksin nahka	nr. 7	946
	1. — 35. [---] hoidsin end täiesti tagasi [---]		
	samale otsusele [---]	nr. 7	947
	36.—40. Ei õitse enam noor keha	nr. 7	948
PLATON:	Vaata tähti, mu täht. Kui vaid saaksin	nr. 7	949
	<i>Tõlkinud ja kommenteerinud K. Türk</i>		
VANGONEN, V.:	Kaasaegne martüürium	nr. 9	1196
	Hingerahu	nr. 9	1196
	* Mul on üks sõber nimeks tal	nr. 9	1197
	Minu mõte	nr. 9	1197
	Oma lollus, enda jaoks...	nr. 9	1198
	Eksinud	nr. 9	1198
	Ajast välja	nr. 9	1199
	Eksinud kusagil ajas	nr. 9	1199
	Ära	nr. 9	1200
	Ülendatud	nr. 9	1201
	Laevata	nr. 9	1201
	Mardilauapäeva hommikul	nr. 9	1202
	Liivakellamüsteerium	nr. 9	1202
	Marsruudist väsinule	nr. 9	1203
VIIDING, B.:	Oomingu	nr. 12	1655
	Nääri teine päev 1995	nr. 12	1655
	Ulkuri valtsi	nr. 12	1656
	Jälle	nr. 12	1656
	Pisi tasa kiputajad	nr. 12	1657

	Sõit	nr. 12	1657
	Üks sütik	nr. 12	1658
VÄLI, K.:	* sõnad langevad kuristikku koos	nr. 7	910
	* jutusta mulle muinasjuttu kahe piibutäie vahel	nr. 7	910
	* usuvaenlasel pea valutab aga ta tahab	nr. 7	911
	* üks kordki võiksid tulla kalad	nr. 7	911
	* Ah	nr. 7	912
	algus: refleksid	nr. 7	912
	* viskan minema oma mõtted	nr. 7	913
	* maailm kasvab suuremaks, las kasvab	nr. 7	913
	* alustuseks võtan vana alasti mehe	nr. 7	914

ROMAANID, NOVELLID, NÄIDENDID, JUTUSTUSED, MINIATUURID

BARKER, M.:	Madu	nr. 10	1344
CSÁTH, G.:	Väike Emma	nr. 10	1322
	<i>Tõlkinud ja kommenteerinud K. Veskis</i>		
EHLVEST, J.:	Didi	nr. 7	915
JAKIMAINEN, J.:	Ingellikud värsid	nr. 12	1601
	<i>Käsikirjast tõlkinud J. Ojamaa</i>		
KALDA, M.:	Nafta	nr. 9	1160
KIVIRÄHK, A.:	Õõ surmuaial	nr. 7	895
	Minu armastuse lugu	nr. 7	898
	Õõ täis kirge	nr. 7	902
	Pidusöök	nr. 7	906
LINDEPUU, H.:	Memmed ja taadid. Pildikesi vanadekodu elust.		
	Näidend kahes vaatuses	nr. 8	1043
NÕU, H.:	Kalevi pojapoeg	nr. 12	1647
NÕU, H., NÕU, E.:	ESTO '96.	nr. 9	1205
	<i>Autorite poolt ette kantud ESTO '96 kirjanduslikul päraslõunal Stockholmi Eesti Majas</i>		
MAURER, H.:	Võibolla kõik võiks olla	nr. 7	929
PARK, E.:	Hesperiidide aed	nr. 12	1627
PÕLDMÄE, A.:	Sula	nr. 12	1634
ROOMERE, A.:	Vampiir, kes rikkus kutse-eesikat	nr. 10	1333
SÄRG, I.:	Kõhuvalu	nr. 8	1071
TAMMEVESKI, A.:	Vilfred	nr. 10	1310
	N-i sõber	nr. 10	1316
TRAAT, M.:	Hellenuurme õhtud	nr. 8	1014
	Kuidas tekivad pilved	nr. 8	1023
	Kartaago kiirrong	nr. 11	1443
TUULIK, Ü.:	Kõige suurem vastasseis ehk Jumal armastab mängureid	nr. 11	1463
URING, P.:	Armastuse sürr	nr. 8	1069
	Koknese kuningas	nr. 12	1651
UUSTALU, A.:	Literaadi kurb eelaimus	nr. 11	1512
VANAPA, A.:	Surm asub silla all	nr. 11	1500
	Rongis	nr. 11	1504
ÕUNAPUU, E.:	Olivia meistriklass. Katkend romaanist	nr. 7	867

ESSEED, REISIKIRJAD, MÄLESTUSED, SÕNAVÕTUD, ARTIKLID

EHIN, A.:	Ankruketist kinni	nr. 12	1682
EHIN, A./MUST, A.:	Usutlus	nr. 10	1384
GROSS, V.:	Tunnid jututoas	nr. nr. 7	— 951;
		8	— 1083
HAIN, J.:	Tundmatu Eesti Kunstiselts	nr. 10	1392
HASSELBLATT, C.:	Eesti kirjanik saksa turul. <i>Ette kantud konverentsil „Kirjanik turul“</i> 15.—16. V 1996	nr. 7	981
ILMJÄRV, M.:	N. Liit, Leedu ja Balti liidu loomine	nr. 8	1098
JANSEN, E.:	Veel natuke eesti liberalismi ajaloost	nr. 9	1233
KAINTS, H.:	Kas taasiseseisvumisperioodil oli Eestis bolševikke?	nr. 12	1693
KALDA, M.:	Metsanurga ajalugu ja passionaarid	nr. 9	1255
KAPLINSKI, J.:	Tänassilmalt maailmade tuultesse	nr. 10	1408
KAREVA, D.:	Fotograaf	nr. 11	1567
KARJAHÄRM, T.:	Balti küsimus Vene poliitika monarhia kokkuvarisemise eel	nr. 10	1372
KIRME, K.:	Sotsrealismi kõõgipoleelt. Mälestused aastaist 1948—1961	nr. 11	1532
KIVIMÄE, M.:	Luuletaja filosoof ja muustratalaul. Bertolt Brecht'i mälestuseks	nr. 9	1267
KROSS, J.:	Eesti rahva kõrbeteekond. <i>Ettekanne Lovüsa Rahufoorumil 5. augustil</i> 1996	nr. 10	1299
KRULL, H.:	Paragramm ja tämber. Ilmar Laabani „Rroosi Selaviste“ ja häälutused	nr. 12	1687
KRUUSVALL, J.:	Nüüd, kui algavad lehtede sajud, kuidas käib sinu käsi, Mats Traat?	nr. 11	1527
LIIV, T.:	Viivi Luik: salamaja	nr. 10	1413
LÖHMUS, A.:	Müüt ja reaalsus, aeg ja igavik. Baturinit üle lugedes	nr. 8	1128
RAJALA, P.:	Väinö Linna ja „Tundmatu sõdur“ <i>Käsit kirjast tõlkinud E. Mallene</i>	nr. 7	973
RUMMO, P.–E.:	Etüüd Debora sünnipäevaks	nr. 9	1250
TANNBERG, T.:	Kes kaebas esimese eestikeelse ajalehe peale?	nr. 12	1659
TRAAAT, M.:	Aulik Albu rahvas! <i>„Tõe ja õiguse“ päeval, 31. augustil 1996 Albu</i> <i>vallamaja ees peetud kõne</i>	nr. 11	1520
TREIER, E.:	Tammsaare isamaalaseks ja maailmakodanikuna	nr. 8	1115
UNT, M.:	Viivi Luik? Telefonikõne Viivi Luige teemal (katkend)	nr. 10	1406
URING, P.:	Apoloogia	nr. 10	1406
VEIDEMANN, R.:	Kirjaniku dilemma	nr. 8	1137
	Ainult viis miljardit aastat	nr. 10	1419
	„Piiriügi“ märgid	nr. 11	1559
VIIDALEPP, A.:	Must päev	nr. 9	1210
VIIRES, A.:	Lihtne viis väliskirjandust saada. Memuaar unumatust lähiminevikust 1988	nr. 9	1218

VÄLJATAGA, M.:	Tühjaks voolanud iha kolmnurk Väljavaateid Eesti kojust:	nr. 11	1552
KRUUS, O.:	Eesti rahvuslik poliitika pankroti äärel	nr. 12	1677
MERENÄKK, T.:	Luuletaja räägib ajast	nr. 12	1670
PAUL, T.:	Reportaaž Eestist aastal 2010	nr. 7	965
SERMAT, V.:	Demokraatia perspektiive Eestis	nr. 9	1225
VALGE, J.:	Konstantin Savisaar	nr. 12	1674
ÖNNEPALU, T.:	Mida kirjanik otsib turult? <i>Ette kantud konverentsil „Kirjanik turul“ 15.—16. V 1996</i>	nr. 7	987

KRIITIKA

EELMÄE, A.:	Vanad võlud ja vaevad (M. Traat: „Armastuse päiv“)	nr. 8	1141
EHLVEST, J.:	Sirgjooneliselt läbi udu (M. Trummal: „Korduskatse“)	nr. 11	1569
IHER, L.:	Olles lõpuks Internetis (S. Kivisildnik: „Eesti Nõukogude Kirjanike Liit — 1981. aasta seisuga, olulist“)	nr. 10	1425
KAINTS, H.:	Pahempoolse sotsialisti mälestused (P. Kuusberg: „Rõõmud ja pettumused“)	nr. 11	1572
KANGILASKI, J.:	Mõtteid Wrighti lugedes (G. H. von Wright: „Minerva öökull. Tõlkinud Jaan Kaplinski, Ülev Aaloe, Jaan Kangilaski ja Joel Sang“)	nr. 12	1705
KASEMAA, K.:	Teo arvustamine („Uni Jeruusalemmas. Valik heebrea luulet. Koostanud ja tõlkinud Kristiina Ross“)	nr. 9	1271
KIVIRÄHK, A.:	Rummu Jüri luiskelood (A. Ehin: „Rummu Jüri mälestused“)	nr. 12	1695
KRUUS, O.:	Mida keedeti ärkamisajal köögis? (L. Perandi: „Lauliku tütar. Rida mälestusi lapsepõlvest“)	nr. 8	1145
KRUUSPERE, P.:	Mängivad: Saluri ja tema tobukesed (R. Saluri: „Tobukesed. Kolm nukrat janti“)	nr. 7	996
LANGEMETS, A.:	<i>Licentia poetica</i> 'st (S. Kivisildnik: „Eesti Nõukogude Kirjanike Liit — 1981. aasta seisuga, olulist“)	nr. 10	1426
LIIV, T.:	Mati Unt: naiivsus kui leksikon (M. Unt: „Vastne argimütoloogia“)	nr. 10	1431
MIKLI, M.:	Vint, viin ja naised (T. Vint: „Naisepiinaja õnnenatuke“)	nr. 11	1570
MUTT, M.:	Euroopasse! (L. Meri: „Presidendikõned“)	nr. 11	1575
OJA, A.:	Barbarid paradiisisuves (P. Urm: „Dorfi suvi. Roman“)	nr. 10	1428
PAUL, T.:	Šarmantne Jeesus (E. Renan: „Jeesuse elu. Prantsuse keelest tõlkinud Kristiina Ross“)	nr. 9	1282
PÖLDMÄE, A.:	Kindrali tütar (A. Ivask: „Leiud. Läti keelest tõlkinud Ita Saks“)	nr. 12	1697
RAUN, O.:	Kirjanduse murdumine ehk Kassetiajastu lõpp (Kassett 1995: K. Kätlin: „Larii—laree“; M. Alt: „Laule härjapõlvilase päevaraamatust“; A. C.:		

	„Homseni“; L. Zipp: „Kirja pandud paberile“; I. Ryytle: „Deani masin“)	nr. 7	991
RUMMO, P.-E.:	Juturaamat, dokument (E. Tuglas: „Tartu päevik 1928—1941“)	nr. 7	1003
	Kivisildniku paks ja punane (Kivisildnik: „Nagu härjale punane kärbseseen. Raamatu koostas ja toimetas Kauksi Ülle“)	nr. 10	1422
SERING, P.:	Mineviku häbi (A. Pervik: „Üks hele valge tuvi“; K. Käsper: „Taani prints Hamlet, nuhk“)	nr. 7	994
UDAM, H.:	„Kylmad rubaiid“ — haruldus kuues mõttes (M. Laarman: „Kylmad rubaiid. Kylmät nelisäkeet“)	nr. 8	1139
UNT, M.:	Ühed räägivad teistega, teine iseendaga (O. Remsu: „Liikuja autoportree“; O. Remsu: „Pariisi linnas Londonis“)	nr. 8	1143
	Ode ja ootus (J. Ehlvest: „Ikka veel Bagdadis“)	nr. 10	1430
VELLERAND, L.:	Pinna (P. Pinna: „Minu eluteater ja teatrielud 1884—1944. Toim. Helvi Einas ja Juhan Saar“)	nr. 7	999
VÄLJATAGA, M.:	Kuidas anda oma elule mõte? Milli ja Nietzsche eksperiment (J. S. Mill: „Vabadusest. Tõlge Kaja Tael, Henno Rajandi eessõna“; Fr. Nietzsche: „Ecce Homo: Kuidas saadakse selleks, mis ollakse. Tõlge ja järelsõna Jaan Undusk“)	nr. 12	1700

RINGVAADE

BURMAN, K.:	Gun Jacobson (21. VI 1930 — 15. IV 1996)	nr. 8	1148
HEIN, A.:	Thea Karini ja <i>DuMont'</i> iga Eestisse	nr. 10	1435
KAALEP, A.:	Kolmas võimalus. Veel JR 200 kirjanduselust	nr. 9	1289
Kroonikat		nr. nr. 8 — 1148; 9 — 1286;	
		10 — 1433; 11 — 1581; 12 — 1712	
KRUUS, O.:	Kahe kirjaniku hääbumise lood	nr. 9	1292
LINDEPUU, H.:	„Tuhast ja teemandist“ pool sajandit hiljem	nr. 10	1433
	Nobeli kirjanduspreemia Wisława Szymborskale	nr. 12	1712
Palmse viinaköögi manifest		nr. 7	1006
REBANE, H.:	Birutė Baltrušaityte–Masionienė 24. X 1940 — 2. VIII 1996	nr. 9	1288
SALUÄÄR, A.:	Lembe Hiedel — 70, LR — 40	nr. 9	1286
SIRKEL, M.:	Noorte kirjandusvõistlus	nr. 11	1581
Önnitleme		nr. nr. 7 — 1006; 8 — 1148;	
		9 — 1286; 10 — 1433; 11 — 1581; 12 — 1712	

NEKROLOOG

Eno Raud in memoriam	nr. 8	1150
----------------------	-------	------

„Loomingu" järgmises numbris in spe:

T.S.Elioti „Neli kvartetti"(III,IV)

Jaan Kross veel ühest Wikmani poisist „Ullo Paeranna romaan"

Jelena Skulskaja „Seesama Tartu, seesama Tallinn": tüüpe ja olukordi omaaegsest ülikooli ühiselamust

Mihkel Muti kuuldemäng „Hauakivi"

Rein Tootmaa lühijutte

Linnar Priimäe ja Helvi Jürissoni luulet

Sirje Kiin: uuema eesti kirjanduse vaatlusi

Intervjuu Valev Uibopuuga

Eero Medijainen „Eesti saatkond Berliinis"

Jussi Vähämäki „Päärjooned"

Andres Langemets „Ajalugu ja kvantmehaanika"

Ringvaade: eesti kirjanike uue aasta kavad; märkmeid tänapäeva ameerika kirjandusest jne.

„Loomingu Raamatukogus" ilmumas:

LINNAR PRIIMÄGI „Kommentaarium"

LOOMING

ILMUB 1923. AASTAST